

SUD LINGVISTIK EKSPERTIZASI

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ADLIYA VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI**

Shuhrat Ko‘chimov

SUD LINGVISTIK EKSPERTIZASI

monografiya

**“BOOKMANY PRINT”
TOSHKENT – 2025**

UO'K: 343.977
KBK: 6799(2)94
K 66

Ko'chimov Sh.N.

Sud lingvistik ekspertizasi [Matn]: monografiya / Sh.N. Ko'chimov.
– Toshkent: Bookmany print, 2025. – 130 b.

Monografiyada sud lingvistik ekspertizasining ilmiy-nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq qilinadi. Shuningdek, normativ-huquqiy hujjat va sud tizimi ma'muriy hujjatlarining lingvistik ekspertizasi jarayonida davlat tili talablari va o'zbek adabiy tili qoidalari va yurislingvistik tamoyillarning tutgan o'rni o'rganiladi. Shu asosda hujjat loyihalarini sifat jihatdan yanada takomillashtirish bo'yicha muhim ilmiy-uslubiy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Ilmiy risola huquqshunos va tilshunos olimlar, yuridik oliy o'quv yurti professor-o'qituvchilari va talabalari uchun mo'ljallangan. Shuningdek, monografiyadan normativ-huquqiy hujjat loyihalarini tayyorlovchi va uni lingvistik ekspertizadan o'tkazuvchi mutaxassislar, davlat tilida ish yuritish bo'yicha mas'ul xodimlar ham foydalanishlari mumkin.

Mas'ul muharrir:

N.M.Mahmudov – O'z R FA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti direktori, filologiya fanlari doktori, professor.

Taqrizchilar:

M.Utemurotov – TDYU Davlat va huquq kafedrasini mudiri, yuridik fanlari doktori, professor;

B.Mamedov – O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi professori, filologiya fanlari doktori;

N.Ramazonov – TDYU O'zbek tili va adabiyoti kafedrasini mudiri, filologiya fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD)

Toshkent davlat yuridik universiteti Tadqiqot etikasi kengashining 2025-yil – martdagi -sonli majlis qaroriga ko'ra nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9910-06-440-1

© Ko'chimov Sh.N., 2025.

© "Bookmany print" nashriyoti, 2025.

MUNDARIJA

KIRISH	5
I BOB. SUD LINGVISTIK EKSPERTIZASI VA UNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI	9
Lingvistik ekspertiza tushunchasi. uning maqsadi va vazifasi....	9
Sud lingvistik ekspertizasi haqida umumiy ma'lumot.....	12
Sud lingvistikasi ekspertizasining obyekti va predmeti.....	19
Sud lingvistik ekspertizasining turlari	21
II BOB. NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR LINGVISTIK EKSPERTIZASI.....	26
Normativ-huquqiy hujjat loyihalari lingvistik ekspertizasining ilmiy-nazariy va huquqiy asoslari.....	26
Normativ-huquqiy hujjat loyihalari lingvistik ekspertizasining maqsadi va vazifalari.....	28
Normativ-huquqiy hujjat loyihasini lingvistik ekspertizadan o'tkazish talablari	31
Normativ-huquqiy hujjat loyihasini lingvistik ekspertizadan o'tkazish tartibi.....	40
Normativ-huquqiy hujjat loyihalarini lingvistik ekspertizadan o'tkazuvchi maslahatchi yoxud mutaxassisning huquq va majburiyatlari	43
III BOB. O'ZBEK ADABIY TILI QOIDALARI VA QONUN TILI.....	46
Qonunchilik uslubiyati nazariyasi	46
Qonun loyihalarini ifodalash usullari	52
Qonun ijodkorligida leksik-grammatik uslubiy muammolar	64
IV BOB. SUD HUJJATLARI LOYIHALARINING LINGVISTIK EKSPERTIZASI (ma'muriy sudlarning hal qiluv qarorlari asosida).....	75
Sud hujjatlarining lingvistik ekspertizasi va uning maqsadi va vazifasi	75
Sud qarorlari loyihalarini tuzish va uning lingvistik ekspertizasidan o'tkazishda davlat tili talabi va o'zbek adabiy tili qoidallari	81

Sud hujjatlari loyihalarini tuzish va uni lingvistik ekspertizadan o'tkazishda yuridik til talablari.....	93
Ma'muriy sud hal qiluv qarorlari loyihalarining kompozitsion tuzilishi bo'yicha lingvistik ekspertiza	106
XULOSA	114
Shartli qisqartmalar:	121
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	122

KIRISH

Yangi O‘zbekistonda suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat va erkin fuqarolik jamiyati barpo etilayotgan bugungi kunda mamlakatimizda sud-huquq tizimini yuksaltirish eng muhim vazifalardan biridir. Shu bois “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida qonun ustuvorligini ta’minlash, sud hokimiyatining mustaqilligini kuchaytirish, inson huquq va erkinliklarining ishonchli himoya qilinishini ta’minlashni sud-huquq islohotlarining bosh mezoniga aylantirish asosiy vazifa sifatida belgilandi.

Shundan kelib chiqqan holda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 21-oktyabrda “Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2017-yil 21-fevralda “O‘zbekiston Respublikasi sud tizimi tuzilmasini tubdan takomillashtirish va faoliyati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2018-yil 13-iyulda “Sud-huquq tizimini yanada takomillashtirish va sud hokimiyati organlariga ishonchni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonlari, 2019-yil 12-martda “Sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish samaradorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori qabul qilindi.

Mazkur normativ-huquqiy hujjatlarga asosan mamlakatimizda sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini, fuqarolar huquq va erkinliklarining ishonchli himoyasini ta’minlash hamda odil sudlovga erishish darajasini oshirish sud-huquq tizimini isloh qilish sohasida davlat siyosatining asosiy ustuvor yo‘nalishlari biri sifatida belgilandi.

Haqiqatan ham, so‘nggi yillarda mamlakatimizda so‘z erkinligi va ommaviy-axborot vositalarining yana demokratlashuvi samarasi o‘laroq huquq sohasidagi matnlarda til va nutqning davlat tili talablari, o‘zbek adabiy tili va yurislingvistika qoidalariga qanchalik javob berishini aniqlash, uni aynan shu yo‘nalishda huquqiy tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shu munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 17-yanvardagi “Sud-ekspertlik faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4125-son qarori sud ekspertlariga yangidan yangi vazifalar yuklaydi. Uni amalga oshirishda tergov, surishtiruv va odil sudlov tizimida til va nutqni huquqiy identifikatsiyalash, ayrim bahsli va munozarali matnlarni to‘g‘ri talqin qilish, mualliflik huquqi, plagiatni aniqlash, inson sha’ni, qadr-qimmati va ishchanlik obro‘sig‘a ta’sir qiluvchi sudlov obyektlarining lingvistik xususiyatlariga qarab huquqiy baho berish va adolatli qaror chiqarish uchun sudga ekspert tavsiyalarini berish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Lekin tergov, surishtiruv va sudlov tizimida o‘zbek tili birliklarining qo‘llanish o‘rni va vazifasiga oid, huquqshunoslarga amaliy qo‘llanma vazifasini bajaradigan ilmiy tadqiqot ishlari yetarli darajada emas. Borlari ham barmoq bilan sanarli darajada.

Ayniqsa, sudlov jarayonining obyekti bo‘lgan bahsli matnlarda davlatga qarshi, diniy ekstremizm va terrorizmga oid belgilarni identifikatsiyalash, huquqbuzarlar nutqi kabi masalalarni yurislingvistik baholash bilan bog‘liq masalalar monografik tarzda juda kam ishlangan. Bu esa, sud-tergov ishida sud xodimlarining odil sudlovni ta’minlashlarida, ularning qonuniy qarorlar chiqarishlarida ma’lum bir qiyinchiliklarni yuzaga keltirmoqda.

Shu nuqtayi nazardan sud-tergov ishlaridagi bunday bahsli jihatlarni ilmiy asosda chuqur tadqiq etish tilshunos va huquqshunos olimlar oldida turgan eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Biroq bu vazifa shunday murakkab jarayonki, uni o‘rganuvchi mutaxassislardan tilshunoslik va huquqshunoslikka oid maxsus bilimlarni chuqur ilmiy nazariy jihatdan o‘rganishni taqozo etadi. Jumladan, lingvistik ekspertiza, yurislingvistika, yuridik texnika, lingvokriminalistika, sud lingvistik ekspertizasiga oid bilimlarni o‘zlashtirmasdan turib, uni amalga oshirish ancha murakkabdir.

Ayniqsa, so‘nggi yillarda inson huquqlarini ta’minlashga qaratilgan huquqiy islohotlar natijasida inson sha’ni, qadr-qimmati, ishchanlik obro‘sini himoya qilishga oid bahsli va munozarali

matnni lingvistik ekspertizadan o'tkazish sud xodimi va ekspertlaridan chuqur nazariy bilimlarni egallashni taqozo etadi.

Shu bois, o'z navbatida, sud hujjati loyihalarini savodxonlik bilan tuzish va tayyorlash hamda ularni lingvistik ekspertizadan o'tkazish ishlari ham sud xodimlariga ma'lum bir qiyinchiliklarni tug'diradi, ulardan ma'lum bir bilim, malaka va amaliy ko'nikmalarni talab qiladi.

Mazkur monografiyada aynan shu masalalarning ilmiy-nazariy jihatlarini o'rganiladi, normativ-huquqiy hujjat loyihalari, sud hujjati loyihalari, inson sha'ni, qadr-qimmatini, ishchanlik obro'sini himoya qilishga oid bahsli matnlarni lingvistik ekspertizadan o'tkazishning yurislingvistik qoidalari, ilmiy-metodik asoslari ishlab chiqiladi.

Bundan tashqari, mazkur monografiyada normativ-huquqiy hujjat va sudning ma'muriy hujjat (hal qiluv qarorlari) loyihalarini tuzish va ularni lingvistik ekspertizadan o'tkazish ishlariga ham alohida e'tibor qaratildi. Ya'ni yuqoridagi hujjat loyihalarining davlat tili, o'zbek adabiy tili qoidalari va yurislingvistik talablar asosida mukammal tuzish va ularni lingvistik ekspertizadan o'tkazish, ularning bu talablarga qanchalik javob berishi, bu sohadagi xato va kamchiliklar aniqlanib, ularni bartaraf etish yo'llari ilmiy-nazariy jihatdan ishlab chiqildi, amaliyotchi xodimlar va bo'lajak huquqshunoslar uchun muhim taklif va tavsiyalar berildi.

Monografiya Toshkent davlat yuridik universiteti hamda O'zR FA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti ilmiy ishlar rejasiga asosan tayyorlandi.

Ushbu monografiyaning yaratilishida ko'plab maslahatlar bergan ustozlarimiz filologiya fanlari doktori, professor N.Mahmudov, filologiya fanlari doktori, professor B.Mamedov, yuridik fanlari doktori, akademik A.Saidov, yuridik fanlari doktori, professor G'.Abdumajidov nomlarini eslab o'tishga va, o'z navbatida, ularga minnatdorlik bildirishni lozim topdik.

Mazkur risolada sud lingvistik ekspertizasi masalalari murakkabligi bois mulohazatalab o'rinlar bo'lishi tabiiy bir hol, albatta. Shu bois risola yuzasidan bildirilgan bunday fikr-mulohaza

va takliflarni samimiyat bilan qabul qiladi va, o‘z navbatida, ularga oldindan minnatdorlik bildiradi.

Mazkur ilmiy risolani men uchun juda aziz va qadrli bo‘lgan inson — Ko‘chim bobom Shodmon o‘g‘lining porloq xotiralariga bag‘ishlayman!

Muallifdan

I BOB. SUD LINGVISTIK EKSPERTIZASI VA UNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

LINGVISTIK EKSPERTIZA TUSHUNCHASI. UNING MAQSADI VA VAZIFASI

Muayyan bir nutq turini (og‘zaki yoki yozma nutqni) shu soha mutaxassisi tomonidan tilshunoslik qonun-qoidalariga asosan shakliy va mazmuniy (huquqiy) jihatdan o‘rganilishi, tekshirilishi, tahlil qilinishi, tadqiq qilinishi, matnning davlat tili, adabiy til, vazifaviy uslublar qoida va talablariga muvofiqligining aniqlanishi lingvistik ekspertiza deyiladi.

“Lingvistik ekspertiza” tushunchasi lotincha “linguistic expertise” so‘z birikmasidan olingan bo‘lib, o‘zbek tilida lingvistika – tilshunoslik, ekspertiza – tekshirish, tahlil qilish, sinov, tajriba degan ma’nolarni anglatadi.

Shu nuqtayi nazardan aytish mumkinki, matnni tilshunoslik fani qoidalari asosida tadqiq etish, tahlil qilish lingvistik ekspertizani tashkil qiladi.

Binobarin, lingvistik ekspertiza o‘ziga xos bilim va fanlar majmui bo‘lib, dunyo ilmiy texnik taraqqiyotida ushbu soha maxsus fan darajasiga ko‘tarilgan. U tilshunoslik fanining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, XX asrning oxirlaridan boshlab mustaqil fan obyekti sifatida rivojlana boshladi, dunyo olimlarining bu fanga bo‘lgan qiziqishi ancha ortdi.

Ta’kidlash joizki, lingvistik ekspertiza sud lingvistik ekspertizasi sifatida dastlab xojlik olimlar, jumladan, amerikalik olim Rodjer Shay, Britaniyalik Debora Xern, Maykl Xolms, Rossiyalik olimlar N.F. Javoronkov, S.I. Kalinina, Y.I. Galyashina, Y.R. Rossinskaya, G.M. Reznik, V.A. Salimovskiy, Ye.N. Mexonina, A.N. Baranov tomonidan tadqiq etilgan. O‘zbekistonlik huquqshunos olimlar: yuridik fanlari doktori, akademik A.Saidov, yuridik fanlari doktorlari, professorlar G‘.Abdumajidov, H.Odilqoriyev, X.Xayitov, A.I.Bekchanov; tilshunos olimlar filologiya fanlari doktorlari, professorlar N.Mahmudov, B.Mamedov, Sh.Ko‘chimov,

B.Mengliyev, filologiya fanlari doktori I.Azimov, Z.Ro‘ziyev, F. Bobojonov, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktorlari (PhD) J.O‘rozov, K.X.Musulmonovalar, K.N.Qayumova tomonidan ilmiy-nazariy o‘rganilgan¹.

Lingvistik ekspertizaning maqsadi va vazifasi, o‘rganish obyekti hamda predmeti haqida ilmiy adabiyotlarda turlicha qarashlar mavjud. O‘zbek tilshunos olimlari, filologiya fanlari doktori I.Azimov, Z.Ro‘ziyev, F.Bobojonovlar “O‘zbek tilida lingvistik ekspertiza” kitobida ta’kidlaganlaridek: “Muayyan nutq faoliyati mahsuli bo‘lgan og‘zaki yoki yozma matnlarni til me’yorlariga muvofiqligini tekshirish, imloviy va uslubiy xatolarni bartaraf qilish bo‘yicha tavsiyalar berish, matnda qo‘llanilgan lug‘aviy birliklarning qanday mazmun ifodalashini, matn talablariga muvofiqligini, qaysi obyektga qaratilganligini aniqlash, matnda yashirilgan tag ma’noni ochib berish, matnda ko‘zlangan ma’no to‘g‘ri aks etganligini aniqlash, matn tahriri bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish, nutqiy faoliyat mahsulining huquqiy oqibatlariga doir tahlillar o‘tkazish kabi muayyan maqsadlar asosida matnning shakliy va mazmuniy tahlili bo‘yicha olib boriladigan tadqiqotlar lingvistik ekspertiza jarayoni hisoblanadi”².

Akademik A.Saidovning fikricha, normativ-huquqiy hujjat ekspertizasi deganda, normativ-huquqiy hujjat loyihasining shu sohadagi yetuk, professional darajadagi mutaxassis, ya’ni ekspert tomonidan xalqaro normalar, fan va texnikaning ilg‘or yutuqlaridan kelib chiqqan holda o‘rganilishi, tahlil qilinishi, loyiha bo‘yicha xulosa, taklif va tavsiyalar berilishi tushuniladi³.

Huquqshunos A.Bekchanovning fikricha: lingvistik ekspertiza “Yagona uslubiyotga ko‘ra, normativ-huquqiy hujjat loyihasi matni lo‘nda, oddiy va ravon tilda bayon etilgan bo‘lishi, turlicha sharhlash va talqin qilinishlarga olib kelmasligi kerak. Shuningdek,

¹ Ushbu olimlarning asarlari adabiyotlar ro‘yxatida keltirilgan.

² Azimov I., Ro‘ziyev Z., Bobojonov F. O‘zbek tilida lingvistik ekspertiza. Uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: Bookmani print, 2023. – V. 4

³ Saidov A. Normativ-huquqiy hujjat loyihasining lingvistik ekspertizasi — dolzarb vazifa. <http://insonhuquqlari.uz/uz/news/m8701>

loyihaning jumalari rasmiy til uslubidan va yuridik atamalardan foydalanilgan holda, umumiy qabul qilingan grammatika, imlo va punktuatsiya qoidalariga muvofiq tuziladi”⁴.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, lingvistik ekspertizaning predmetini til, nutq va matn tashkil etadi va lingvistik ekspertizaning maqsad va vazifasi uning oldiga qo‘yilgan talablardan kelib chiqadi. Ko‘pincha lingvistik ekspertiza huquqiy sohada asl haqiqatni aniqlash, isbotlash, matnda yashirilgan tag ma‘noni ochib berish, matnda ko‘zlangan ma‘no to‘g‘ri aks etganligini belgilash uchun o‘tkaziladi.

Lingvistik ekspertiza — muhim faktlarni aniqlash va ekspert oldiga qo‘yilgan savollarga javob olishga qaratilgan nutq faoliyati mahsulotlarini o‘rganish hisoblanadi.

Lingvistik ekspertiza obyekt haqidagi tavsifiy fikrlarning to‘g‘riligini (yoki noto‘g‘riligini) yoki mumkinligini (yoki mumkin emasligini) aniqlashga imkon beradi. Lingvistik ekspertizani amalga oshirish lingvistik nazariyalar va tilshunoslikda ishlab chiqilgan lingvistik obyektlarni o‘rganish metodikalariga asoslanadi.

Lingvistik ekspertizaning obykti nutq faoliyati mahsulotlari: so‘z va iboralar, matnlar, leksemalar, tovar belgilarining og‘zaki belgilari hisoblanadi.

Lingvistik ekspertizani o‘tkazishning amaliy zaruriyati ko‘pincha sud ishlarini ko‘rib chiqish va hal qilish jarayonida yuridik faktlarni aniqlash uchun yuzaga keladi.

O‘z navbatida shuni alohida qayd etish lozimki, ilmiy adabiyotlarda lingvistik ekspertiza tushunchasi *filologik ekspertiza*, *lingvistik ekspertologiya*, *yurislingvistik ekspertiza*, *lingvokriminalistik ekspertiza*, *sud lingvistikasi*, *nutqiy ekspertiza*, *matniy ekspertiza*, *psixolingvistik ekspertiza* singari turli terminlar asosida yuritilmoqda. Olimlar, uni turlicha nomlashidan qat’i nazar, ular lingvistik ekspertizani nazarda tutishadi. Shuning uchun

⁴ Bekchanov A. Normativ-huquqiy hujjatlarning ijtimoiy ekspertizasi. https://uza.uz/uz/posts/normativ-huquqiy-huzhzhatlar-loyihalarining-izhtimoiy-ekspertizasi_592243

mazkur sohani lingvistik ekspertiza tarzida yuritish maqsadga muvofiq.

Tilshunos J.O‘rozovning fikricha, lingvistik ekspertiza sud lingvistik ekspertizasi va lingvokriminalistik ekspertizaga bo‘linadi⁵.

Bizning fikrimizcha, lingvistik ekspertiza tushunchasi huquq sohasidagi o‘z obyekti va predmetidan kelib chiqqan holda, asosan quyidagi yo‘nalishlarda o‘tkaziladi:

1. Sud lingvistik ekspertizasi.
2. Normativ-huquqiy hujjat loyihalari lingvistik ekspertizasi;
3. Sudlov hujjatlari (hal qiluv qarori, ajrim kabilar) loyihalari lingvistik ekspertizasi;

SUD LINGVISTIK EKSPERTIZASI HAQIDA UMUMIY MA’LUMOT

Sud lingvistik ekspertizasi o‘tkazish asosan turli hollarda zarur bo‘ladi. **Tergov-sudlov ishlari jarayonida huquqiy (og‘zaki yoki yozma) matnni lingvistik xususiyatlarini aniqlash, matnda yashirilgan tub ma‘noni ochib berish, matnda ko‘zlangan ma‘no to‘g‘ri aks etganligini belgilash, mualliflik huquqi, ko‘chirmachilik va matn muallifini identifikatsiya qilish, sudlov obyektida davlatga qarshi, diniy ekstremizm yoki terrorizmga chorlovchi fikrlar mavjudligi yoki mavjud emasligini aniqlash, bahsli va munozarali matnda inson sha‘ni va qadr qimmatini, ishchanlik obro‘sigacha salbiy ta‘sir qiluvchi jihatlarni aniqlash kabi maqsadlarda o‘tkaziladigan ekspertiza sud lingvistik ekspertizasi deb yuritiladi.**

Sud lingvistik ekspertizasi — bu protsessual jihatdan tartibga solingan matnni o‘rganish bo‘lib, ekspert tomonidan maxsus lingvistik bilimlarni qo‘llashni talab qiladigan masalalar bo‘yicha yozma xulosa berish bilan yakunlanadi.

⁵ O‘rozov J.N. O‘zbek tili lingvokriminalistikasi. T., Bookmany print, 2023. 12-b.

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda sud lingvistik ekspertizasi bo'yicha yurislingvistik bilimlar doirasida ko'plab tadqiqot ishlari amalga oshirilgan.

Xorijiy adabiyotlarda u dastlab "*sud lingvistikasi*" (*forensic linguistics*) sifatida yuritilgan. Bu nomning kelib chiqishi Britaniyalik yozuvchi va olim Yan Svartvik nomi bilan bog'liq.

Yan Svartvik 1968-yilda London shahrining Kensington qismida o'z xotini va bolalarini o'ldirganlik jinoyatida ayblangan Timot Evansning sudi ishi materiallarini lingvistik ekspertizadan o'tkazadi va uning aybsizligini isbotlab beradi. Ya'ni, Timot Evansning sud jarayonida bergan barcha yozma ko'rsatmalarini qiyosiy taqqoslab, aybini bo'yniga olganligi haqidagi hujjatning til va uslubiga qarab, mazkur hujjatni Timot Evans yozmaganligini, politsiya xodimlarining o'zlari yozganligini isbotlab beradi.

Vaholanki, ungacha Timot Evansga nisbatan sud hukmi e'lon qilinib, u qotil sifatida qatl etilgan edi va o'limidan so'ng Yan Svartvik lingvistik ekspertizasi natijalariga ko'ra oqlanadi.

Bu voqea-hodisa keng jamoatchilik o'rtasida katta shov-shuvlarga sabab bo'ladi. O'z navbatda, yurislingvistika fanining sud lingvistikasi sifatida rivojlanishiga sabab bo'ladi. Olimlar tomonidan mazkur fanga bo'lgan e'tiborni yanada oshiradi.

Sud lingvistik ekspertizasi fani rivojlanishiga 1970-yillarda Germaniyada nemis olimlari katta hissa qo'shganlar, uni "huquqiy lingvistika" (Rechtslinguistik) degan nom asosida yuritishgan. Mazkur termin 1976-yili nemis olimi Adalbert Rodlex tomonidan qo'llangan bo'lib, u bu haqda shunday yozadi: "Huquqiy lingvistika bu zamonaviy tilshunoslikning barcha talablariga javob beruvchi, til va huquqiy normalarning o'zaro munosabati masalalariga oid barcha metodlar va tadqiqot natijalarining yig'indisidir"⁶.

Sud lingvistikasining asoschilaridan biri amerikalik olim Djon Foulker bo'lib, u yurislingvistika fani doirasida lingvistik matnning

⁶ Podlex A. Rechtslinguistik // Grimm, Dieter [Hrsg.]. Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften. Bd. II, Munchen: Beck, 1976, S. 105-//6.

til xususiyatlarini aniqlash, nutq uslubi va nutq turlarini tahlil qilishga qaratilgan⁷.

AQSHlik yana bir tilshunos olim Rodjer Shay sud lingvistikasini maxsus fan darajasida ishlab chiqishga harakat qilgan. Uning "Sud lingvistikasi: til, jinoyat va qonunga kirish" nomli kitobida bu sohaning asosiy prinsiplari va tadqiqot usullari juda chuqur ochib bergan⁸.

Britaniyalik Debora Xern yurislingvistika, til va jamiyat aloqlari doirasida izlanishlar olib borgan. Uning ishlari mazkur sohaning rivojiga katta hissa qo'shgan. Uning ishi sud lingvistikasiga, ayniqsa, qonun va siyosat masalalariga bag'ishlangan⁹.

Maykl Xolms sud lingvistikasini yangi yo'nalishlar bilan rivojlantirgan. Uning ishlari, asosan, shaxslarning nutqini aniqlash, qalbaki xatlarni tahlil qilish va muhokama qilishga qaratilgan¹⁰.

Bu olimlar sud lingvistikasini nazariy rivojlantirish va uning ahamiyatini kengaytirishga katta hissa qo'shgan. Ular sud ishlarida til va nutqning ahamiyatini va uning ayrim jihatlarini tushunishga yordam beradigan tadqiqotlar olib borishgan.

Sud lingvistik ekspertizasi sohasida Rossiyada N.F. Javoronkov, S.I. Kalinina, Ye.I. Galyashina, Ye.R. Rossinskaya, G.M. Reznik, V.A. Salimovskiy, Ye.N. Mexonina, A.N. Baranov kabi olimlar tomonidan o'rganilgan¹¹. Ular til va nutqning qonunchilikdagi va sud jarayonlaridagi rolini, ularning huquqiy ahamiyatini o'rgangan.

⁷ John G. Fowler. Language in the Courtroom. London., Routledge, 1979.

⁸ Roger Shuy. Forensic Linguistics: An Introduction to Language, Crime, and the Law. London., Blackwell Publishing, 2005.

⁹ Deborah Cameron. Verbal Hygiene. London., Routledge, 1995.

¹⁰ Michael Holmes. Forensic Linguistics: Advances in Forensic Stylistics. London., Routledge, 2005.

¹¹ Жаворонков Н.Ф.. Судебная лингвистика. М., "Издательство РУДН", 2001; Галяшина Е.И. Основы судебного речеведения / Под ред. М.В. Горбаневского. – М.: СТЭНСИ, 2003. с. 22-39; Калинина С.И. Судебная лингвистика: теоретические и практические аспекты. М., "Издательство РУДН", 2001. Галяшина Е.И. Понятийные основы судебной лингвистической экспертизы // Теория и практика лингвистического анализа текстов СМИ в судебных экспертизах и информационных спорах. Материалы научно-практического семинара. Ч. 2. – М.: Галерея, 2003, с.48-64; Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – М.: НОРМА, 2005, с. 371-393. Баранов А.Н. Лингвистическая экспертиза текста. Теоретические основания и практика. М.: Флинта; Наука, 2007., Баранов А.Н. Лингвистическая экспертиза текста. Теоретические основания и

O‘zbekistonda esa bu sohadagi ishlar ko‘proq huquq va til o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik, tilning qonunchilikdagi masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, aynan sud lingvistik ekspertizasiga bag‘ishlangan tadqiqot ishlari juda kam hisoblanadi. Bu sohada O‘zbekistonda professor B.Mengliyev, filologiya fanlari nomzodi Q.Mo‘ydinov, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktorlari (PhD) J.O‘rozov, K.X.Musulmonova, N.Najmiddinova, R.Turimbetov, M.Kalandarova, N. Qurbonov, N.K.Ilyasova, N.A.Solieva kabi olimlar tomonidan ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilgan¹². Ular sud lingvistik ekspertizasini tadqiq qilish, yozma va og‘zaki nutqni aniqlash, ekspertizalar olib borish va tilning huquqiy kontekstdagi masalalarni ishlab chiqishga alohida e‘tibor berganlar.

Bundan tashqari, odil sudlov tizimida huquqiy ekspertizaning amaliyotda juda muhimligidan kelib chiqqan holda, O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi X.Sulaymonova nomidagi Respublika sud ekspertisasi markazi tashkil etilgan. Markazning asosiy vazifasi O‘zbekistonda fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta‘minlash, odil sudlovni amalga oshirish, jamoat tartibini, xavfsizlikni ta‘minlash, jinoyatlar va huquqbuzarlikka qarshi kurashish masalalarida huquqni muhofaza qiluvchi organlar va sudlarga maxsus bilimlarni qo‘llash yo‘li bilan ko‘maklashish hisoblanadi.

Bundan tashqari, bu sohadagi ishlarni yanada rivojlantirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 17-yanvardagi “Sud-ekspertlik faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4125-son qaroriga asosan Nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlari ham tashkil etilgan bo‘lib, ularga sud lingvistik ekspertizasini o‘tkazishga ruxsat berilgan, nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlari tomonidan o‘tkazilishiga ruxsat berilgan sud ekspertizalari turlarining ro‘yxati tasdiqlangan.

практика. М.: Флинта; Наука, 2007., Россинская Е.Р., Галяшина Е.И. Настольная книга судьи. Судебная экспертиза. Теория и практика, типичные вопросы и нестандартные ситуации. М.: Проспект, 2014., Салимовский В.А., Мехонина Е.Н. Типичные ошибки (уловки) в ненадлежащей судебно-лингвистической экспертизе // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. Вып. 2(8). 2010.

¹² Ularning ilmiy ishlari foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatida keltirilgan.

Bundan tashqari, mazkur sohani yanada takomillashtirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 22.11.2021-yildagi 704-son “O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi X. Sulaymonova nomidagi respublika sud-ekspertiza markazining sud-ekspertlik ilmiy-tadqiqot instituti faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qaroriga asosan O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi X.Sulaymonova nomidagi respublika sud-ekspertiza markazining sud-ekspertlik ilmiy-tadqiqot instituti tashkil etilgan.

Qarorga asosan Institut sud-ekspertlik faoliyati sohasiga zamonaviy ilmiy yondashuvlarni qo‘llash orqali uning samaradorligini oshirish, ushbu sohadagi ilmiy-tadqiqot ishlarini yangi bosqichga ko‘tarish, davlat sud-ekspertiza muassasalari va nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlariga ilmiy-uslubiy jihatdan ko‘maklashish, ularning faoliyatini rivojlantirish hamda takomillashtirish kabi vazifalar yuklatilgan.

Shuningdek, sud-ekspertiza faoliyatini ilmiy-uslubiy jihatdan ta’minlash, shuningdek, ilmiy va ilmiy-texnik faoliyat natijalaridan ekspertlik amaliyotida foydalanishni kengaytirish maqsadida Institutning Idoralararo ilmiy-uslubiy kengashi tashkil etilgan.

O‘zbek tilida sud lingvistik ekspertizasi haqida gap ketganda, mazkur tushunchaning *sud lingvistik ekspertizasi, sud-lingvistik ekspertizasi, sud-lingvistika ekspertizasi, sud lingvistikasi, lingvistik ekspertologiya* kabi turlicha nomlanayotganini kuzatish mumkin.

Bizning fikrimizcha, mazkur sohaning turlicha nomlar asosida yuritilishi maqsadga muvofiq emas. Bu turli tushunmovchilik, bahs va munozaralarga sabab bo‘lishi mumkin.

Bizning fikrimizcha, mazkur tushunchani *sud lingvistik ekspertizasi* tarzida yuritish maqsadga muvofiq. Chunki mazkur faoliyatning mazmun va mohiyatini *sud lingvistik ekspertizasi* termini to‘la ifodalaydi.

O‘z navbatida shuni alohida ta’kidlash lozimki, sud lingvistik ekspertizasi nomining mazmun va mohiyatidan kelib chiqqan holda bo‘lsa kerak, *sud lingvistik ekspertizasi* deyilganda, ko‘pchilik

(hatto shu soha mutaxassislari ham) faqat sudlov jarayonida undan foydalaniladi deb o‘ylashadi.

Aslida esa sud lingvistik ekspertizasi faqatgina sud jarayonida o‘tkazilmasdan, undan sudgacha bo‘lgan tergov-surishtiruv ishlari jarayonida ham foydalaniladi. Chunki ayrim huquqbuzarliklarni aniqlash sudga qadar lingvistik ekspertiza doirasida hal bo‘lishi, jinoyat yoki fuqarolik ishini qo‘zg‘atish uchun asos bo‘lmasligini belgilashi mumkin.

Sudga qadar mustaqil lingvistik ekspertiza o‘tkazishda ekspertizaning asosiy maqsad va vazifalarini aniqlash va ekspertiza jarayonida aynan qanday masalalarni aniqlash zarurligi belgilash zarur.

Bunda asosan quyidagi jihatlarga alohida e’tibor qaratish zarur:

1) tadqiqotga taqdim etilgan matnda muayyan shaxs (shaxsning F.I.O. yoki yuridik shaxsning nomi) to‘g‘risida salbiy ma’lumotlar mavjudmi?

2) tadqiqotga taqdim etilgan matnda fuqaro tomonidan jamiyat tomonidan qoralanadigan g‘ayriqonuniy xatti-harakatlar sodir etilganligi to‘g‘risidagi ma’lumotlar mavjudmi?

3) shaxs haqida salbiy ma’lumotlar aynan qaysi gaplarda mavjud?

4) tadqiq etilayotgan mulohazalar — tasdiqlar, taxminlar, fikrlar, baholar yoki savollar qanday shaklda ifodalangan?

5) tadqiq qilinayotgan fikrlar nojo‘ya shaklga egami?

6) nashr matnidagi gap (so‘z, so‘z birikmasi) qanday ma’noda qo‘llangan?

7) O‘rganilayotgan matnda da’vatlarni o‘z ichiga olgan iboralar mavjudmi? Agar shunday bo‘lsa, ular adresatni nimaga undaydi?

Matnda salbiy ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan yoki bir guruh shaxslarga nisbatan dushmanlik munosabatini ifodalovchi fikrlar mavjudmi? Agar ha bo‘lsa, ma’lumotlar qanday shaklda taqdim etilgan.

“Sud-lingvistikasi ekspertizasi” kitobi mualliflarining ta’kidlashicha: Sud-lingvistik ekspertizasi tadqiqotlarini o’tkazishga quyidagi holatlarda ehtiyoj tug’iladi¹³:

– sudda jinoyat ishlarini ko‘rib chiqishda va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning so‘zlar, gaplar ishtirokidagi qilmishlar: haqorat, dushmanlik va nafratni qo‘zg‘atuvchi vositalarda sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilish, shuningdek shaxsning qadr-qimmatini biror millatga, diniy yoki boshqa ijtimoiy guruhga mansubligi belgilari bo‘yicha kamsitish, tovar belgisini qonunga xilof ravishda ishlatish, qasddan yolg‘on reklama qilish, mualliflik, ixtirochilik va patentga bo‘lgan huquqini poymol qilish, pornografik materiallarni qonunga xilof ravishda tarqatish va h.k. turdagi jinoyatlarni tergov qilish faoliyatida va h.k.;

- fuqarolik ishlarini sudda ko‘rib chiqishda fuqarolarning sha’ni, qadr-qimmatini, shuningdek, fuqarolarning ishchanlik obro‘cini (reputatsiya) himoya qilish bo‘yicha da’volar, mualliflik huquqini himoya qilish bo‘yicha da’volar;

- arbitraj sudda yuridik shaxslarning da’volarini ko‘rib chiqishda ularning sha’nini, qadr-qimmatini yoki ishchanlik obro‘cini himoya qilish, tegishli yuqori turuvchi tashkilot yoki nazorat qiluvchi idoralarning boshqaruv qarorlarini haqiqiy emas deb topish bo‘yicha jarayonlarda, tovar belgisi sifatidagi so‘zli belgini bekor qilish bo‘yicha, ro‘yxatga olingan tovar belgisiga juda xam o‘xshash, aynan bo‘lgan belgini qo‘llashni (foydalanish) ta’qiqlash bo‘yicha, ommaviy-axborot vositalarida keng omma e’tiboriga havola qilingan, OAV to‘g‘risidagi amaldagi qonunchilik normalarini buzilishiga sabab bo‘lgan, ekstremistik yoki terrorchilikka oid yoki boshqa noqonuniy materiallarni tarqatish bilan aloqador ekanligiga shubha tug‘ilgan ma’lumot va axborotlarni noqonuniy deb topish bo‘yicha ishlarda;

¹³ Ilyasova N.K., Solieva N.A. Sud-lingvistik ekspertizasi. T., X.Sulaymonova nomidagi RSEM, 2018. 7-b.

– ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ishlarda – giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar hamda ularning pekursorlarini targ'ibot qilish bo'yicha ishlarda.

SUD LINGVISTIKASI EKSPERTIZASINING OBYEKTI VA PREDMETI

Sud lingvistikasi ekspertizasi jarayonida uning obyekti va predmetini aniq belgilash muhim o'rin tutadi.

Sud lingvistikasi ekspertizasining obyekti — tergov-surishtiruv va sudlovga oid materiallardir. Bu obyektlar yozma materiallar, shartnomalar, xatlar, arizalar, jinoyat ishlari bo'yicha yozma dalillar, har xil eshituvlar, telefon suhbatlari, intervyular, videoyozuvlar, audiofayllar va boshqa ovozli yozuvlar shaklidagi vositalar bo'lishi mumkin.

Sud lingistik ekspertizasidagi muhim obyektlardan biri — shaxsni identifikatsiya qilish hisoblanadi, ya'ni shaxsning nutqidan kelib chiqqan holda uning kimligini: jinsini, yoshini, sheva elementlariga qarab yashash joyini aniqlashdir.

Shunday qilib, sud lingvistik ekspertizasining obyekti — huquqiy til va nutq birligi aks etgan turli hujjatlar, og'zaki, yozma, elektron matnlar hisoblanadi.

Olimlarning ta'kidlashicha, sud lingvistika ekspertizasining predmetini — til yoki nutq tashkil etadi va ning ijtimoiy va huquqiy kontekstda qanday talqin qilinishi masalasidir. Bu jihatlar leksik va grammatik hamda uslubiy tahlilda yanada aniqroq namoyon bo'ladi.

Taqdim etilgan materialni to'la va haqqoniy lingvistik ekspertizadan o'tkazish, unga adolatli va haqqoniy baho berish uchun, bizning nazarimizda, uni quyidagi uch bosqich asosida tahlildan o'tkazish va shundan kelib chiqqan holda xulosa berish maqsadga muvofiq:

1. Yuqoridagi so'zlar qanday lug'aviy ma'noni ifodalaydi?
2. Yuqoridagi so'zlarning matndagi (kontekstual) ma'nosini aniqlash;

3. Badiiy matn (ertak, hikoya, qissa, roman, detektiv asar) sud-lingvistik ekspertizasi obyekti bo'lishi mumkinmi? U yuridik ahamiyat kasb etadimi? Badiiy matn muallifini huquqiy javobgarlikka tortish mumkinmi?

Sud lingvistik ekspertizasi yozma va og'zaki materiallarning muammo va o'zgarishlarini aniqlashga yordam beradi, shuningdek, qonunchilikning boshqa sohalariga ta'sir ko'rsatadi. Sud ekspertizasida aniqlangan lingvistik xato va muammolar asosida yuridik qarorlar qabul qilinadi.

Hujjatlarni sifatli eksperti uchun obyekti va predmetidan kelib chiqqan holda, vazifa va savollarni aniqlashtirish zarur bo'ladi.

Sudga qadar ekspertiza natijasi mutaxassisning lingvistik tadqiqot o'tkazish to'g'risidagi xulosasi tarzida rasmiylashtiriladi va buyurtmachiga beriladi. Zarur hollarda ekspert o'tkazilgan lingvistik tadqiqot yuzasidan tushuntirish berish uchun sudga yoki tergovchi bilan maslahatlar olishi mumkin bo'ladi.

Sud lingvistik ekspertizasi, ayniqsa, quyidagi holatlarda juda zarur bo'ladi:

- og'zaki xatti-harakatlar orqali sodir etiladigan jinoyatlarni (tuhmat, qo'rqitish, ekstremizm, tovar belgisidan qonunga xilof ravishda foydalanish, bila turib yolg'on reklama qilish, mualliflik va turdosh huquqlarni, ixtirochilik va patent huquqlarini buzish, pornografik materiallarni tarqatish va hokazo) ochish, tergov qilish va ularning oldini olish bo'yicha jinoyat ishlarini yuritishda;

- fuqarolarning sha'ni, qadr-qimmati va ishchanlik obro'sini himoya qilish, mualliflik va turdosh huquqlarni himoya qilish to'g'risidagi da'volar bo'yicha fuqarolik sud ishlarini yuritishda;

- ishchanlik obro'sini himoya qilish to'g'risidagi da'volar bo'yicha hakamlik sudlov ishlarini yuritishda.

Haqorat, tuhmat, sha'n, qadr-qimmat va ishchanlik obro'sini himoya qilish bo'yicha lingvistik ekspertiza o'tkazishda quyidagi savollarga alohida e'tibor qaratish zarur:

-tadqiqotga taqdim etilgan matnda muayyan shaxs (shaxsning F.I.O. yoki yuridik shaxsning nomi) to'g'risida salbiy ma'lumotlar mavjudmi?

-tadqiqotga taqdim etilgan matnda fuqaro tomonidan jamiyat tomonidan qoralangan g'ayriqonuniy xatti-harakatlar sodir etilganligi to'g'risidagi ma'lumotlar mavjudmi?

-shaxs haqidagi salbiy ma'lumotlar aynan qaysi gaplarda mavjud?

-tadqiq etilayotgan mulohazalar — tasdiqlar, taxminlar, fikrlar, baholar yoki savollar qanday shaklda ifodalangan?

-tadqiq qilinayotgan fikrlar nojo'ya shaklga egami?

-nashr matnidagi gap (so'z, so'z birikmasi) qanday ma'noda qo'llangan?

Shunday qilib, sud lingvistik ekspertizasining obyektni huquqiy til va nutq birligi aks etgan turli hujjatlar, og'zaki, yozma, elektron matnlar, predmetini – til yoki nutq tashkil etadi.

SUD LINGVISTIK EKSPERTIZASINING TURLARI

Sud lingvistik ekspertizasining maqsad vazifasidan kelib chiqqan holda, u bir qancha turlarga bo'linadi. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi X.Sulaymonova nomidagi Respublika sud ekspertizasi markazi xodimlari N.K.Ilyasova va N.A. Solievalarning ta'kidlashicha: "Sud-lingvistika ekspertizasi — nutqshunoslik ekspertizalarning boshqa turlari bilan uzviy bog'langan. Ushbu turdagi ekspertiza quyidagi tur ekspertizalar bilan kompleks tarzda o'tkazilishi mumkin:

– kompyuter-texnik ekspertiza (masalan, Internetdagi sayt kontenti, domen nomlari, kompyuter slengi elektron pochta-dagi ma'lumotlar va h.k.ni tadqiqotlari o'tkazilganda);

– fonoskopiya ekspertiza (masalan, tadqiqot obyekti fonogrammada yozilgan og'zaki nutq bo'lganda);

– muallifshunoslik ekspertizasi (yozma yoki og'zaki anonim yoki psevdonim matnni muallifini aniqlash talab qilinganda, shuningdek, plagiatni, yangi hosil qilingan so'zlar –

neologizmlarning etimologiyasini, logoepistemi, tovar belgilari va boshqa firma nomlarini mualliflik aslligini (originalligi) aniqlashda va h.k.);

- xatshunoslik ekspertizasi (masalan, qo‘lyozma matning muallifi va ijrochisi turli shaxslar bo‘lsa);

- hujjatlarning sud-texnik ekspertizasi (masalan, matnni sun‘iy kompilyatsiyasi (quramachilik — boshqalarning ishlaridan ulab-qurab asar yozish) mavjudligiga shubha bo‘lsa);

- sud-psixologik ekspertiza (masalan, hujjatni tayyorlashda uning muallifi o‘z harakatlarini anglab yetgan va o‘zini boshqara olganligiga shubha bo‘lganda);

- sud-psixiatrik ekspertiza (masalan, o‘z joniga qasd qilishda, o‘limdan oldingi xat muallifining ruhiy (psixik) holatini (sog‘ligini) aniqlash zarur bo‘lganda) va h.k.”

Sud lingvistik ekspertizasi o‘z vazifasidan kelib chiqqan holda bir qancha turlarga bo‘linadi. Bu o‘rinda shuni alohida ta’kidlash lozimki, bu sohaga bag‘ishlangan ko‘pgina maxsus adabiyotlarda sud lingvistik ekspertizasining ichki turlarga bo‘linishi ta’kidlansada, ularning qanday tamoyillar asosida ajratilishi ko‘rsatilmaydi

Bizning fikrimizcha, sud lingvistik ekspertizasi quyidagi mezonlar va tamoyillar asosida ichki turlarga ajratilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- 1) tergov-surishtiruv, sudlov tizimining amaliy jihatlar;
- 2) sud lingvistik ekspertizasining huquqiy jihatlar;
- 3) sud lingvistik ekspertizasining lingvistik jihatlar.

Shundan kelib chiqqan holda, mazkur masalaga bag‘ishlangan xorijiy va mamlakatimiz olimlari tomonidan bajarilgan huquqiy va lingvistik ilmiy tadqiqot ishlarini o‘rganish natijasida sud lingvistik ekspertizasining quyidagi asosiy turlari mavjud degan xulosaga keldik:

№	Nomi	Maqsadi va vazifasi
1.	Sud-filologiya (muallifshunoslik) ekspertizasi	matn muallifi va shaxsiyatini aniqlash kabi masalalarni oʻrganadi, ayniqsa, ijrochisi yoki bajaruvchisi koʻrsatilmagan anonim xatlar, hujjatlar asosiy oʻrganish obyekti hisoblanadi.
2.	Sud xatshunoslik ekspertizasi	shubhali qoʻlyozmani tekshirilayotgan shaxslarning qaysi biri bajarganligi; shubhali qoʻlyozmani bir shaxs bajarganmi yoki turli shaxslarmi kabi savollarni aniqlashga xizmat qiladi.
3.	Sud-fonografiya ekspertizasi	audio va video yozuvlardagi nutqni tahlil qilish, yozuvlarining haqiqiylikini tekshirish, ovozlarni aniqlash bilan shugʻullanadi.
4.	Sud lingvistik siyosatshunoslik ekspertizasi	milliy, irqiy, diniy adovatni qoʻzgʻashga, konstitutsiyaviy tuzumni oʻzgartirishga, ommaviy tartibsizliklarga, zoʻravonlikka chorlovchi gʻayrihuquqiy mazmundagi materiallar tahlil qilinadi.
5.	Psixolingvistik ekspertiza	shaxsning yoki guvohning nutqini tahlil qiladi, shaxsning psixologik holati, istaklari yoki yolgʻon maʼlumot berishi kabi omillarni oʻrganadi.
6.	Leksikografik ekspertiza	Yozuv va husnixatga asosan matnni tahlil qiladi.

7.	So‘zlashuvchining identifikatsiyasi	insonning ovozigga asoslanib, uning shaxsini aniqlash bilan shug‘ullanadi.
8.	Lingvistik stilistik ekspertiza	Matn yoki yozuvning tilini va uslubini tahlil qilish bilan shug‘ullanadi. Ushbu ekspertiza turi, ayniqsa, yozma hujjatlarning haqiqiylikini aniqlash, ularning tegishlilik va yozuvchi yoki so‘zlashuvchining maqsadi va uslubini o‘rganish uchun o‘tkaziladi.
9.	Tarjimonlikka oid lingvistik ekspertiza	tarjimani asl matnga qiyoslash, tarjimonlik san’ati nuqtayi nazaridan tarjimadagi xatoliklar, noaniqliklar tekshiriladi.
10.	Lingvokriminalistik ekspertiza	kriminal matnlarni lisoniy xususiyatlariga qarab tahlil qilish, tekshirish
11.	Qadimiy qo‘lyozmalar lingvistik ekspertizasi	qadimiy qo‘lyozma matnlarni lisoniy belgilari, asliyatiga ko‘ra tahlil qilish
12.	Intellektual mulk huquqi (plagiat) bo‘yicha lingvistik ekspertiza	intellektual mulk huquqining buzilishi, xususan, plagiatni aniqlash maqsadida amalga oshiriladi.
13.	OAVdagi bahsli matnlar bo‘yicha lingvistik ekspertiza	ommaviy axborot vositalarida (OAV) chop etilgan yoki tarqatilgan, mantiqan yoki huquqiy nuqtayi nazardan bahs va munozaralar tug‘dirgan matnlarni tahlil qilish maqsadida amalga oshiriladi.

14.	Diniy sud lingvistik ekspertiza	diniy axborot va materiallarning, diniy matnlar va nutqlarning mazmunini, ularning til xususiyatlarini va ma'nolarini tahlil qilish maqsadida amalga oshiriladi.
-----	---------------------------------	--

Lingvistik ekspertizani o'tkazish asosan quyidagi hollarda zarur bo'ladi:

- matnni aniq sharhlash imkoniyatini aniqlash uchun sudga qadar o'tkaziladigan lingvistik ekspertiza doirasida;
- sudga qadar lingvistik ekspertiza doirasida keyinchalik jinoyat yoki fuqarolik ishini qo'zg'atish uchun bunday tadqiqotni o'tkazishning maqsadga muvofiqligini aniqlash mumkin: matnda huquqbuzarlikning lingvistik belgilari mavjudligi, ularning ahamiyati va keyinchalik ishlatilishi;
- og'zaki xatti-harakatlar orqali sodir etiladigan jinoyatlarni (tuhmat, qo'rqitish, ekstremizm, tovar belgisidan qonunga xilof ravishda foydalanish, bila turib yolg'on reklama qilish, mualliflik va turdosh huquqlarni, ixtirochilik va patent huquqlarini buzish, pornografik materiallarni tarqatish va hokazo) fosh etish, tergov qilish va ularning oldini olish bo'yicha jinoyat ishlarini yuritishda;
- fuqarolarning sha'ni, qadr-qimmati va ishchanlik obro'sini himoya qilish, mualliflik va turdosh huquqlarni himoya qilish to'g'risidagi da'volar bo'yicha fuqarolik sud ishlarini yuritishda;
- ishchanlik obro'sini himoya qilish to'g'risidagi da'volar bo'yicha hakamlik sudlov ishlarini yuritishda, shuningdek talab

Shunday qilib, sud lingvistik ekspertizasi sohasini O'zbekistonda yanada rivojlantirish, shu sohada maxsus kadrlar tayyorlash, ilmiy tadqiqot ishlarini takomillashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

II BOB. NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR LINGVISTIK EKSPERTIZASI

NORMATIV-HUQUQIY HUJJAT LOYIHALARI LINGVISTIK EKSPERTIZASINING ILMIY-NAZARIY VA HUQUQIY ASOSLARI

Bugungi kunda mamlakatimizda normativ-huquqiy hujjat loyihalarini davlat tilida mukammal darajada ishlab chiqish va uni lingvistik ekspertizadan o'tkazish masalalari muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shu bois bu masalaga so'nggi yillarda mamlakatimizda alohida e'tibor qaratilib, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 28-oktyabrda "Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini lingvistik ekspertizadan o'tkazish tartibi to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida"gi 662-sonli qarori qabul qilindi. Unga asosan normativ-huquqiy hujjat loyihasi matnining davlat tili qoida va talablariga muvofiqligini tekshirish maqsadida ishlab chiquvchining tashabbusi bilan yoxud topshiriqqa muvofiq vazirlik, idoralar bilan kelishishdan oldin loyiha lingvistik ekspertizadan o'tkaziladi.

Shu nuqtayi nazardan normativ-huquqiy hujjat loyihalarini mukammal darajada ishlab chiqishda lingvistik ekspertiza va uning qoidalarini bilish va uni to'g'ri qo'llash mutaxassislar oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir. Biroq bu vazifa shunday murakkab jarayonki, uni chuqur ilmiy-nazariy jihatdan o'rganmasdan hamda yuridik texnika, yuridik til, yuridik atamashunoslik, yurislingvistikaga oid bilimlarni o'zlashtirmasdan turib, lingvistik ekspertizani amalga oshirish ancha murakkabdir.

Shu bois normativ-huquqiy hujjat loyihalarini savodxonlik bilan tuzish va tayyorlash ishlari uni tayyorlovchi va lingvistik ekspertizadan o'tkazuvchi mutaxassislarga, davlat tilida ish yuritish bo'yicha mas'ul xodimlarga ma'lum bir qiyinchiliklarni tug'diradi, ulardan ma'lum bir bilim, malaka va amaliy ko'nikmalarni talab qiladi.

Bu esa, normativ-huquqiy hujjat loyihalarini tayyorlovchi va uni lingvistik ekspertizadan o'tkazuvchi mutaxassislar, davlat tilida ish yuritish bo'yicha mas'ul xodimlarning lingvistik ekspertiza bo'yicha bilim, malaka va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning o'z ish faoliyatida lingvistik ekspertiza o'tkazish qoidalariga qat'iy rioya qilishining amaliy-metodik asoslari, yurislingvistik qoidalari haqidagi bilimlarni taqozo etadi. Ayniqsa, unda hozirgi paytda lingvistik ekspertiza va uni o'tkazishga qo'yiladigan asosiy talablar, ularning bu talablarni amalda qo'llay olishini ta'minlash, bu sohadagi xato va kamchiliklar tushunish hamda ularni bartaraf etish yo'llariga alohida e'tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shundan kelib chiqqan holda, normativ-huquqiy hujjat loyihalarini lingvistik ekspertizadan o'tkazishda quyidagi bilim, malaka va ko'nikmalar juda muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Normativ-huquqiy hujjat loyihalarini sifatli tuzish, tayyorlash, rasmiylashtirish va uni lingvistik ekspertizadan o'tkazishda davlat tili talabi va o'zbek adabiy tilining me'yor va qoidalari;

2. Normativ-huquqiy hujjat loyihalarini sifatli tuzish, tayyorlash, rasmiylashtirish va uning lingvistik ekspertizadan o'tkazishning asosiy tashkiliy-texnik tushunchalari, qoidalari;

3. Normativ-huquqiy hujjat loyihalarini o'ta (maksimal) aniq, ravon va tushunarli ifodalash malakasini rivojlantirish;

4. Normativ-huquqiy hujjat loyihalarini lingvistik ilmiy-amaliy tahlil qilish, ulardagi xato va kamchiliklarni aniqlash va shundan kelib chiqqan holda, normativ-huquqiy hujjat loyihalarini tayyorlovchi va uni lingvistik ekspertizadan o'tkazuvchi mutaxassislar, davlat tilida ish yuritish bo'yicha mas'ul xodimlar uchun hujjatlarni belgilangan talablar asosida sifatli tuzish, tayyorlash va uni rasmiylashtirish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

Bu mezonlarning huquqiy va ilmiy-amaliy asosini O'zbekiston Respublikasining Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risidagi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 28-oktyabrda "Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini lingvistik ekspertizadan o'tkazish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash

haqida”gi 662-son qarori, O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining 2020-yil 29-iyundagi “Idoraviy normativ-huquqiy hujjatlarni tayyorlash va qabul qilish qoidalarini tasdiqlash haqida”gi 150-MH-son buyrug‘i, o‘zbek tilining adabiy til me’yorlari, xususan, 1956-yil 4-aprelda tasdiqlangan kirill yozuviga asoslangan imlo qoidalari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi “Lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosini joriy etish to‘g‘risida”gi 339-son qarori, shuningdek, yuridik til va unga qo‘yiladigan talablar tashkil etadi.

NORMATIV-HUQUQIY HUJJAT LOYIHALARI LINGVISTIK EKSPERTIZASINING MAQSADI VA VAZIFALARI

So‘nggi yillarda mamlakatimizda o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi maqomini yanada oshirish, normativ-huquqiy hujjatlarni davlat tilida sifatli tayyorlash, qabul qilish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu sohada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2019-yil 21-oktyabrdagi PF-5850-son “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2020-yil 20-oktyabrdagi PF-6084-son “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Farmonlari qabul qilindi, 2020-2030-yillarda o‘zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi tasdiqlandi. Unga asosan 2025-yilga qadar mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy hayotining barcha sohalarida davlat tili imkoniyatlaridan to‘liq va to‘g‘ri foydalanishga erishish; davlat tilining sofliğini saqlash, uni boyitib borish va barcha soha mutaxassislarining nutq madaniyatini oshirish, davlat tilida sohaviy ish yuritish hujjatlarining yagona elektron namunalarini ishlab chiqish kabi o‘ta muhim vazifalar belgilandi.

Bu vazifalarni tizimli ravishda tashkil etish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tuzilmasida Ma’naviyat va davlat tilini rivojlantirish masalalari departamenti

tashkil etildi. Unga davlat tilini rivojlantirish, davlat tili to'g'risidagi qonunchilik hujjatlariga rioya etilishi ustidan monitoring olib borish, davlat tilini rivojlantirish masalalari bo'yicha normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqish kabi vazifalar yuklandi.

Bu vazifalarni to'la amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 20-yanvarda qabul qilingan "Mamlakatda davlat tilida ish yuritishni samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 34-son qaroriga asosan davlat boshqaruvi organlari va xo'jalik birlashmalari tuzilmalarida rahbarning ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish, davlat tili to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini ta'minlash masalalari bo'yicha maslahatchi lavozimi joriy qilindi.

Shuningdek, bu sohadagi ijro sifatini yanada takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 28-oktyabrda 662-son "Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini lingvistik ekspertizadan o'tkazish tartibi to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida"gi qarori qabul qilindi. Unga asosan 2023-yil 1-yanvardan boshlab loyihani ishlab chiquvchining tashabbusi bilan yoxud topshiriqqa asosan vazirlik, idoralar bilan kelishishdan oldin loyiha matni davlat tili qoida va talablariga muvofiqligini tekshirish maqsadida lingvistik ekspertizadan o'tkazish belgilandi. Lingvistik ekspertiza loyihani ishlab chiquvchi davlat boshqaruvi organlari, xo'jalik birlashmalari rahbarlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi, viloyatlar va Toshkent shahar, tuman (shahar) hokimlarining ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish, davlat tili to'g'risidagi qonunchilik hujjatlariga rioya etilishini ta'minlash masalalari bo'yicha maslahatchisi tomonidan amalga oshirilishi qayd etildi.

Mazkur normativ-huquqiy hujjatlarga asosan mamlakatimizda davlat tilida ish yuritish, normativ-huquqiy hujjat loyihalarini ishlab chiqish tizimini yanada takomillashtirish, ularni davlat tili talabi va qoidalaridan kelib chiqqan holda yanada rivojlantirish eng muhim vazifalardan biridir.

Ushbu vazifalarni amalga oshirishda normativ-huquqiy hujjat loyihalarini tayyorlovchi va uni lingvistik ekspertizadan o'tkazuvchi mutaxassislar, davlat tilida ish yuritish bo'yicha mas'ul xodimlarning yozma yuridik nutq madaniyatini rivojlantirish, normativ-huquqiy hujjat loyihalarini yuridik texnika qoidalariga asoslangan holda sifatli ishlab chiqish, ularni yuridik til talablaridan kelib chiqqan holda mukammal darajada tuzish, tayyorlash va rasmiylashtirish muhim hisoblanadi. Shuning uchun normativ-huquqiy hujjat loyihalarini tayyorlovchi va uni lingvistik ekspertizadan o'tkazuvchi mutaxassislar, davlat tilida ish yuritish bo'yicha mas'ul xodimlar tomonidan qabul qilingan hujjatlar aniq va tushunarli ishlab chiqilishi, ular ijrochilar tomonidan turlicha talqin qilinmasligi maqsadga muvofiq. Chunki normativ-huquqiy hujjatlarni turlicha sharhlash uning ijrosiga salbiy ta'sir qiladi. Shuning uchun ular har tomonlama mukammal darajada tuzilsagina o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifani bajara oladi.

Shu bois normativ-huquqiy hujjat tuzuvchi va uni lingvistik ekspertizadan o'tkazuvchi mutaxassis davlat tili, uning talab va qoidalari; normativ-huquqiy hujjat va uning tili va uslubi; lingvistik ekspertiza va uni o'tkazish tartib taomillari haqidagi bilimlarga ega bo'lishi lozim.

“Davlat tili” deganda nima tushuniladi?

Davlat tili — biror mamlakatda ko'pchilik aholi gaplashadigan til bo'lib, u qonun hujjatlari yoki shu xalqning an'anaviy-tarixiy me'yorlari asosida davlat tili sifatida belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasida davlat tili – o'zbek tili.

Shundan kelib chiqqan holda, davlat va uning organlari faoliyati, normativ-huquqiy hujjatlar davlat tilida tayyorlanadi, qabul qilinadi, rasmiylashtiriladi va ekspertizadan o'tkaziladi.

“Normativ-huquqiy hujjat loyihasi va uni lingvistik ekspertizadan o‘tkazish” deganda nima tushuniladi?

Qonunchilikka muvofiq qabul qilinadigan, umummajburiy davlat ko‘rsatmalari sifatida huquqiy normalarni belgilaydigan, o‘zgartiradigan yoki bekor qiladigan rasmiy hujjat loyihasi normativ-huquqiy hujjat loyihasi deb yuritiladi.

Normativ-huquqiy hujjat loyihasi matnining davlat tili qoida va talablariga muvofiqligini mutaxassis tomonidan o‘rganilishi lingvistik ekspertiza deb nomlanadi.

Lingvistik ekspertizaning maqsadi va asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- normativ-huquqiy hujjat loyihasi matnini davlat tili qoida va talablariga moslash, yangi atamalarni to‘g‘ri qo‘llash hamda grammatika, imlo, punktuatsiya qoidalariga muvofiq bo‘lishini ta’minlash;

- normativ-huquqiy hujjat loyihasi matnining davlat tili qoida va talablariga, jumladan, imlo, uslubiy, grammatik va orfografiya qoidalariga mos bo‘lishini ta’minlash;

- normativ-huquqiy hujjat loyihasida soha atamalarining to‘g‘ri qo‘llanishi, yangi atamalar qo‘llanganda, ularga mos ta’rif berilishini tekshirish;

- normativ-huquqiy hujjat loyihasi matni aniq va tushunarli bayon qilinganligi, so‘z birikmalari to‘g‘ri tanlanganligiga va o‘zaro to‘g‘ri bog‘langanligiga baho berish;

- normativ-huquqiy hujjat loyihasi matnidagi tushuncha va atamalarning ma’nosiga muvofiq yagona shaklda va to‘g‘ri qo‘llanishini ta’minlash.

NORMATIV-HUQUQIY HUJJAT LOYIHASINI LINGVISTIK EKSPERTIZADAN O‘TKAZISH TALABLARI

Normativ-huquqiy hujjat loyihasi matnini davlat tili qoida va talablariga moslash lingvistik ekspertizaning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Davlat tili qoida va talablariga nimalar kiradi?

O'zbekistonda davlat tilining asosini o'zbek adabiy tili tashkil qiladi. Adabiy til — xalq tilining eng oliy ifodasi bo'lib, u tilning barcha qoidalari (fonetik, leksik, morfologik, sintaktik, uslubiy kabilar) bo'yicha tartibga solinadi. Shunga ko'ra u davlat tilining asosiy zamini hisoblanadi.

Shundan kelib chiqqan holda, davlat tili qoida va talablarini o'zbek adabiy tilining quyidagi asosiy qoidalari tashkil qiladi:

- orfografik (imloviy) qoidalar;
- puntuatsiya qoidalari,
- leksik qoidalar;
- atamashunoslik va uni to'g'ri qo'llash qoidalari;
- morfologik qoidalar;
- sintaktik qoidalar;
- vazifaviy-uslubiy qoidalar;
- rasmiy ish uslubi va yuridik til qoidalari;
- yurislingvistik qoidalar;
- yuridik texnika va qonunchilik texnikasi qoidalari
- matnda mantiqiy xatoliklarga yo'l qo'ymaslik talablari va boshqalar.

Har qanday normativ-huquqiy hujjat loyihasini mukammal darajada tuzishning asosiy sharti – yuqoridagi umumadabiy til qoidalariga qat'iy rioya qilish hisoblanadi. Buning uchun shu soha mutaxassisi bu talab va qoidalarni mukammal darajada egallagan bo'lishi va ularni to'g'ri qo'llay olishi zarur.

Orfografiya (*yun. orthos – to'g'ri va grafiya*) to'g'ri yozish haqidagi qoidalar tizimi hisoblanadi. **Puntuatsiya** esa tinish belgilarini to'g'ri qo'llash qoidalarini ifodalaydi. Bu qoidalarning asosini 1956-yil 4-aprelda tasdiqlangan kirill yozuviga asoslangan imlo qoidalari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi “Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida”gi 339-son qarori tashkil etadi.

Shuning uchun har qanday normativ-huquqiy hujjat loyihasi, birinchi navbatda, orfografiya va puntuatsiya qoidalariga qat'iy javob berishi lozim.

Normativ-huquqiy hujjat tilida oddiy, arziyas narsaning o‘zi yo‘q. Ayniqsa, sud va normativ-huquqiy hujjat loyihasining tilida o‘rni kelganda, oddiy bir vergul ham fikrni butunlay o‘zgartirib yuboradi. Jumladan, tarixda *“O‘lim, yo‘q shafqat. O‘lim yo‘q, shafqat”* deyilishi natijasida, ya‘ni bitta vergulning har xil joyda ishlatilishi oqibatida bir inson qatl etilgan yoki uning hayoti saqlab qolingani.

Albatta, bu misol tarixiy davrga oid, lekin bugungi kunda bunday holat uchramaydi deb bo‘lmaydi. Hozirda ham yuridik hujjatlarda yuqoridagiga o‘xshash holatlar juda ko‘p uchraydi. Masalan, ba‘zan ayrim normativ-huquqiy hujjatlarda *“eng kam ta‘minlangan yosh bolali oilalarga yordam puli ajratilsin”* jumlasini *“eng kam ta‘minlangan, yosh bolali oilalarga yordam puli ajratilsin”* tarzida beriladi yoki aksincha.

Hujjat tuzayotgan mutaxassis yuqoridagi har ikki gapni bir xil mazmunga ega deb o‘ylaydi. Aslida esa bu yuridik va moliyaviy jihatdan juda katta xatolikka olib keladi.

Jumladan, *“Eng kam ta‘minlangan yosh bolali oilalarga yordam puli ajratilsin”* deyilganda, faqat bir toifadagi, ya‘ni eng kam ta‘minlangan yosh bolali oila tushuniladi. *“Eng kam ta‘minlangan, yosh bolali oilalarga yordam puli ajratilsin”* deyilganda esa, ikki toifadagi, ya‘ni ham eng kam ta‘minlangan oilalar, ham yosh bolali oilalar tushuniladi.

Shunga ko‘ra, normativ-huquqiy hujjat loyihalarini to‘g‘ri tuzish va uni lingvistik ekspertizadan o‘tkazish ham bir san‘at hisoblanadi.

Bu san‘atni to‘la egallash normativ-huquqiy hujjat loyihalarini tayyorlovchi va uni lingvistik ekspertizadan o‘tkazuvchi mutaxassislar, davlat tilida ish yuritish bo‘yicha mas‘ul xodimlardan ma‘lum bir bilim va malakani taqozo etadi.

Normativ-huquqiy hujjat loyihasi matni uning tiliga qo‘yiladigan talablar asosida har jihatdan mukammal, aniq va ravon tuzilishi, avvalo, so‘zdan to‘g‘ri foydalanishga bog‘liq.

Matnda so‘zlarning ma‘nosini farqlamasdan berish, ortiqcha so‘z va iboralarning ishlatilishiga yo‘l qo‘yilishi huquqiy

normaning o‘ta aniq va sodda ifodalanishiga to‘sqinlik qiladi, natijada uni tushunish qiyinlashadi. Bunday qoidalar tilshunoslik fanida **leksik-uslubiy qoidalar** deb yuritiladi. U so‘z va atamalarni matnda to‘g‘ri va o‘rinli qo‘llash me‘yorlarini belgilaydi.

Shu bois huquqiy axborotni norma sifatida shakllantirilayotganda va uni lingvistik ekspertizadan o‘tkazayotganda, unda ifodalanayotgan har bir so‘z, qo‘shimcha, hatto tinish belgisi bittama-bitta tahlildan o‘tkazilishi, lozim bo‘lsagina shu so‘z yoki qo‘shimcha qoldirilishi maqsadga muvofiq. Huquqiy norma shunday tuzilishi lozimki, undagi hatto bitta “vergul” ni ham olib tashlash mumkin bo‘lmasin.

Lingvistik ekspertiza uchun namuna

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda O‘zbekiston Respublikasi Fuqaroligi to‘g‘risidagi qonunning quyidagi moddalariga e‘tibor bering:

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi	O‘zbekiston Respublikasi Fuqaroligi to‘g‘risidagi qonun
<i>19-modda. O‘zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e‘tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar, qonun oldida tengdirlar.</i>	<i>2-modda. O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari kelib chiqishlaridan, ijtimoiy va mulkiy holatidan, irqi va millatidan, jinsi, ma’lumoti, tilidan, dinga munosabatidan, siyosiy va boshqa e‘tiqodlaridan, mashg‘ulotining turi va sajiyasi hamda boshqa holatlardan qat’iy nazar, qonun oldida tengdirlar.</i>

Ko‘rinadiki, ikkala qonunda ham deyarli bir xil huquqiy norma ifodalangan. Lekin ularning ifoda usuli lingvistik jihatdan bir-biridan farq qiladi.

Bu huquqiy norma Konstitutsiyada hammasi bo‘lib 29 ta so‘z orqali ifodalangan bo‘lib, birorta ortiqcha so‘z ishlatilmagan.

Huquqiy normani tuzishda o'zbek tilining grammatik qonun-qoidalariga qat'iy rioya qilingan. Shuning uchun ham bu modda Konstitutsiyada o'ta aniq ifodalangan.

O'zbekiston Respublikasi Fuqaroligi to'g'risidagi qonunda esa bu huquqiy norma hammasi bo'lib 33 ta so'z orqali ifodalangan bo'lib, bunda har bir so'zni o'z o'rnida ishlatilgan deb bo'lmaydi. Jumladan, *dinga munosabati* birikmasidagi *munosabati* so'zi ortiqcha bo'lib, shu tushunchani Konstitutsiyadagi singari *dini* so'zi bilan ifodalash mumkin edi. Shuningdek, bu moddada *sajiya* so'zining ishlatilishi bilan qo'pol xatolikka yo'l qo'yilgan. Chunki normativ-huquqiy loyihasi matnida eskirgan, tarixiy so'zlarni berish maqsadga muvofiq emas. Chunki ular hujjat matnining ijrochi tomonidan tez oson tushunilishiga salbiy ta'sir qiladi.

Matnda lingvistik nuqtayi nazardan leksik-grammatik tautologiya ham yuz bergan. Jumladan, *holati* so'zi ikki marta ishlatilgan. Vaholanki, shu so'zni bir marta ishlatish ham mumkin edi.

Bu moddada grammatik qo'shimchalarni ishlatishda ham uslubiy jihatdan xatolikka yo'l qo'yilgan. Matnda *mashg'ulotining turi va sajiyasi hamda boshqa holatlardan qat'i nazar, qonun oldida tengdirlar* deyilganda *holatlardan* so'zida ko'plik qo'shimchasidan so'ng *uchinchi shaxs egalik qo'shimchasi (-i)* tushirib qoldirilib, qo'pol xatolikka yo'l qo'yilgan.

Bundan tashqari, matnda chiqish kelishigining qo'shimchasi (-dan) 7-marta (*kelib chiqishlaridan, mulkiy holatidan, millatidan, tilidan, dinga munosabatidan, boshqa e'tiqodlaridan, boshqa holatlaridan*) tarzida berilishi grammatik-uslubiy xatolik hisoblanadi. Aslida *-dan* qo'shimchasini Konstitutsiyadagi singari bir marta ishlatish yo'li bilan shu huquqiy normani aniq ifodalash mumkin edi.

Matnda son kategoriyasini qo'llashda ham xatolikka yo'l qo'yilgan. Konstitutsiyaning yuqoridagi moddasida so'zlar asosan birlikda (*jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan*) ifodalanib to'g'ri shaklda berilgan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi Fuqaroligi to'g'risidagi qonunda esa *-lar* ko'plik qo'shimchasi uch marta (*kelib chiqishlaridan,*

boshqa e'tiqodlaridan, boshqa holatlaridan) ishlatilib uslubiy jihatdan xatolikka yo'l qo'yilgan. Shuningdek, bu moddada *qat'i nazar* so'zini *qat'iy nazar* tarzida berib, orfografik xatolik ham yuz bergan.

Agar yuqoridagi ikki normani fuqarolarga tushunarlik nuqtayi nazaridan ham tahlil etilganda Konstitutsiyadagi shaklning muvaffaqiyatli ekanligini ta'kidlash lozim.

Lingvistik ekspertiza aynan shu tarzda olib borilishi maqsadga muvofiq.

Normativ-huquqiy hujjat loyihasida, unga ilova qilinadigan axborot-tahliliy materiallarda quyidagilarning qo'llanishiga yo'l qo'yilmaydi:

- og'zaki nutq shakllari;
- davlat tilida teng ma'noli so'zlar va tushunchalar mavjud bo'lgan taqdirda, chet tillari atamaları;
- eskirgan hamda ko'p ma'noni anglatadigan so'zlar va iboralar, majoziy taqqoslashlar, sifatlashlar, kinoyalar;
- abbreviatura va qisqartmalar (bundan umumiy qabul qilingan abbreviatura va qisqartmalar, shuningdek, qonunosti hujjatlarining ilovalaridagi tashkilotlarning qisqartirilgan nomlari mustasno).
- turli badiiy tasvir vositalari — o'xshatish, metafora, sinekdoxa, litota, allegoriya, jonlantirish, giperbola, mubolag'a, turli so'z o'yinlarini qo'llashga yo'l qo'yilmaydi. Chunki normativ-huquqiy hujjat tilida biror narsa ikkinchisiga o'xshatilmaydi, qiyoslanmaydi, ma'no ko'chmaydi. Shuning uchun ham oraz, jamol, jilvakor, diyor, maktub, yor, sohibjamol, parivash kabi poetik leksika, emotsional-ekspressiv so'zlar, jargon, argo va shevaga xos so'zlar qo'llanmaydi.

Umuman, normativ-huquqiy hujjat loyihalari tilida leksik-uslubiy qoidaga asosan umumiste'moldagi so'zlardan, terminlardan ko'proq foydalanish lozim. Chunki bunday so'zlar, ayniqsa, umumiste'moldagi so'zlar kundalik faoliyatimizda faol qo'llanishi natijasida barcha uchun tushunarli bo'ladi. Shunga ko'ra normativ-huquqiy hujjat loyihasidagi fikrlar uni qo'llovchilar va ijrochilar tomonidan oson tushuniladi.

Normativ-huquqiy hujjat loyihasi o‘zbek tilining grammatik (morfologik va sintaktik) qoidalariga ko‘ra jumlar sodda va qisqa tuzilishi, ta’riflar aniq ifodalanishi; qo‘shimchalar to‘g‘ri qo‘llanishi, so‘z birikmalari va gap o‘zaro to‘g‘ri bog‘langan bo‘lishi, bayon tizimli, mantiqan uzviylik asosida berilishi maqsadga muvofiq.

Oliy filologik bilimga ega bo‘lgan mutaxassis o‘zbek tilining orfografik, punktuatsiya, leksik, grammatik (morfologik, sintaktik), vazifaviy-uslubiy va rasmiy ish uslubiga oid qoidalarni oliy o‘quv yurtida o‘qiganligi bois ular haqida ma’lum bir bilimlarga ega bo‘ladi.

Lekin normativ-huquqiy hujjat loyihasini tuzuvchi va uni lingvistik ekspertizadan o‘tkazuvchi mutaxassis uchun faqat yuqoridagi bilimlarning o‘zi kifoya qilmaydi. Chunki normativ-huquqiy hujjat loyihasini mukammal darajada tuzish va uni sifatli lingvistik ekspertizadan o‘tkazish uchun huquqshunoslik va tilshunoslik fanlarining integratsiyasiga asoslangan ma’lum bir maxsus bilimlarni egallashni ham taqozo etadi.

Bunday bilimlar dunyo ilm-fanida “Yurislingvistika” deb nomlangan bo‘lib, uning o‘rganish predmetini yuridik til, yuridik nutq, yuridik terminologiya, normativ-huquqiy hujjatlar tili va uslubi tashkil etadi. Shuning uchun normativ-huquqiy hujjat loyihalarini tayyorlovchi va uni lingvistik ekspertizadan o‘tkazuvchi mutaxassislar, davlat tilida ish yuritish bo‘yicha mas’ul xodimlar tilshunoslikka oid bilimlar bilan birga yurislingvistika, yuridik til va unga qo‘yiladigan talablarni bilish va uni amaliyotda to‘g‘ri qo‘llay olishi lozim.

Til jamiyatdagi hamma masalalar bo‘yicha insonlarning o‘zaro muomala vositasi bo‘lsa, yuridik til esa uning muhim bir tarkibiy qismi sifatida ijtimoiy hayotning qonun, sud-huquq sohasida qo‘llanadi. Shunga ko‘ra normativ-huquqiy hujjat loyihasini tuzuvchi va uni lingvistik ekspertizadan o‘tkazuvchi mutaxassis uchun yuridik til favqulodda muhim ahamiyatga ega.

Xo'sh, shunday ekan, yuridik til aslida nima?

“Yuridik til” atamasi alohida bir millat tili tushunchasini anglatmaydi. U “yuridik til” deb nomlansa-da, davlat tili va milliy adabiy tilning ajralmas bir tarkibiy qismi hisoblanadi. Buni quyidagi jadvalda yanada yaqqolroq ko‘rish mumkin.

Davlat tili? Adabiy til, shevalar, yuridik til

Ko‘rinadiki, yuridik til davlat tilining fonetik, leksik, grammatik jihatdan ma’lum bir normaga solingan yozma adabiy tili asosida ish ko‘radi.

Shunday qilib, sud-huquq sohasida ishlatiladigan barcha til birliklarining (tovush, qo‘shimcha, so‘z, so‘z birikmasi, gap) majmui yuridik til deb ataladi.

Yuridik til, birinchi navbatda, davlatning o‘z fuqarolari bilan “gaplashadigan” tili. U yuridik til orqali o‘z amrini insonlarga yetkazadi. Yuridik til uchun eng muhimi biror xatti-harakatni taqiqlash yoki mumkinligini bildirish, fuqarolarning huquq va burchlarini belgilashdir. Sodda qilib aytganda, yuridik til fuqarolarning o‘z xatti-harakatlarini va yurish-turishlarini qonuniy asosda yuritishlari uchun davlat va fuqarolar o‘rtasida “ko‘prik” vazifasini o‘taydi.

Shunday qilib, “yuridik til” atamasi shu ma’nodaki, unda huquqshunosning o‘z fikrini va huquqiy normalarni ifodalashda til birliklari majmui: tovush, qo‘shimcha, so‘z, atama, so‘z birikmasi va gaplardan qanday foydalanishi tushuniladi.

Shu ma'noda uni huquqshunosning yozma so'z san'ati deb atash ham mumkin.

Ayniqsa, yuridik til, uning o'ziga xos belgilarini bilish va shu asosda hujjat tuzish hamda uni lingvistik ekspertizadan o'tkazishning muhim sharti hisoblanadi.

Bu belgilarni quyidagi jadvalda yaqqolroq ko'rish mumkin:

Bu o'rinda shuni alohida ta'kidlash lozimki, bu belgilar, o'z navbatida, normativ-huquqiy hujjat tiliga qo'yiladigan talablar ham hisoblanadi. Shu bois normativ-huquqiy hujjat loyihalarini tayyorlovchi va uni lingvistik ekspertizadan o'tkazuvchi mutaxassislar, davlat tilida ish yuritish bo'yicha mas'ul xodimlar har qanday normativ-huquqiy hujjat loyihasini tuzish va uni lingvistik ekspertizadan o'tkazish ishida aynan shu talablarni ham hisobga olishlari zarur.

Shunday qilib, normativ-huquqiy hujjat loyihalari tuzish va uni lingvistik ekspertizadan o'tkazish ishida quyidagilarga alohida e'tibor qaratish lozim:

1. Har qanday normativ-huquqiy hujjat loyihasi matni rasmiy, qat'iy va, o'z navbatida, neytral ifodalangan bo'lishi kerak, unda uslubiy bo'yoqdorlikka yo'l qo'yilmasligi lozim;

2. Normativ-huquqiy hujjat loyihasi matni eng yuqori darajada (maksimal) aniq ifodalanishi kerak, uning tilidagi har bir so'z faqat

birgina ma'noni berishi, unda ko'p ma'noli so'zlar, sinonim va omonimlar ishlatilmasligi lozim;

3. Normativ-huquqiy hujjat loyihasi matnini tuzishda mumkin qadar ko'pchilik tushunadigan so'z va atamalardan keng foydalanish lozim. Bunda atamalarni to'g'ri qo'llay bilishga, so'z va atamalar sinonimiyasi, omonimiyasi va polisemiyasiga yo'l qo'ymaslikka alohida e'tibor berish kerak;

4. Normativ-huquqiy hujjat loyihasi matni shu tilning fonetik, leksik va grammatik qoidalariga qat'iy amal qilgan holda, mumkin qadar qisqa, sodda va lo'nda bo'lishi zarur;

5. Hujjat loyihasida ifodalanayotgan fikrlar mantiqiy ketma-ketlik asosida izchil bayon etilishi, mazmunan to'liq bo'lishi lozim;

6. Yuridik tilning qoliplashganlik belgisidan kelib chiqqan holda hujjat loyihasida aks ettirilayotgan fikrlarni mumkin qadar oldindan mavjud bo'lgan (qoliplashgan) ma'lum bir grammatik konstruksiyalar asosida ifodalash tamoyiliga amal qilish kerak;

7. Normativ-huquqiy hujjat loyihasi matni faqat huquqshunos mutaxassislar yaxshi tushunishi nuqtayi nazaridan emas, balki barcha fuqarolarning idrok etishi imkonidan kelib chiqib tuzilishi zarur.

NORMATIV-HUQUQIY HUJJAT LOYIHASINI LINGVISTIK EKSPERTIZADAN O'TKAZISH TARTIBI

Normativ-huquqiy hujjat loyihasining lingvistik ekspertizasi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 28-oktyabrda "Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini lingvistik ekspertizadan o'tkazish o'tkazish tartibi to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida"gi 662-sonli qaroriga asosan lingvistik ekspertiza ishlab chiquvchining tashabbusi bilan yoxud topshiriqqa asosan vazirlik va idoralar bilan kelishishdan oldin o'tkaziladi. Davlat tili va uni rivojlantirishga oid qonunchilik hujjatlarining loyihalari lingvistik ekspertizadan o'tkazilishi shart.

Lingvistik ekspertiza “Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini lingvistik ekspertizadan o‘tkazish tartibi to‘g‘risida”gi nizomning 1-ilovasiga muvofiq quyidagi sxema asosida o‘tkaziladi.

**Норматив-хуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини лингвистик
экспертизадан ўтказиш тартибининг
СХЕМАСИ**

Босқичлар	Субъектлар	Тадбирлар	Ижро муддати
1-босқич	Лойиҳани ишлаб чиқувчи ташкилот, юқори турувчи ташкилот	1. Норматив-хуқуқий ҳужжат лойиҳасини (кейинги ўринларда — лойиҳа) лингвистик экспертизадан ўтказиш ташаббуси билан чиқиш. 2. Лойиҳани лингвистик экспертизадан ўтказиш юзасидан топшириқ бериш.	Заруратга кўра
2-босқич	Маслаҳатчи ёхуд мутахассис	1. Лингвистик экспертизадан ўтказиш натижаси бўйича лойиҳа матнида аниқланган хато ва камчиликларни бартараф этиш юзасидан аниқ тавсияларни кўрсатган ҳолда хулоса бериш. 2. Лингвистик экспертиза хулосасини имзолаш ва лойиҳани ишлаб чиқувчига тақдим этиш.	3 кун ёки шартномада белгиланган муддат
3-босқич	Лойиҳани ишлаб чиқувчи	Маслаҳатчи ёхуд мутахассис хулосасида берилган тавсиялар асосида лойиҳа матнини қайта ишлаш ҳамда келишиш учун вазирлик ва идораларга юбориш.	Лойиҳа матни қайта ишлангандан сўнг

Shunday qilib, normativ-huquqiy hujjat loyihasi tashkilot rahbarining ko‘rsatmasida boshqa muddat belgilanmagan bo‘lsa, maslahatchiga kelib tushgan sanadan boshlab uch ish kunida lingvistik ekspertizadan o‘tkaziladi.

Mutaxassis tomonidan loyihani lingvistik ekspertizadan o‘tkazish muddati u bilan tuzilgan shartnomada ko‘pi bilan besh ish kuni etib belgilanadi.

Normativ-huquqiy hujjat loyihasi lingvistik ekspertizadan o‘tkazilganidan keyin uni amalga oshirgan mutaxassis tomonidan xulosa beriladi. U “Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini

lingvistik ekspertizadan o‘tkazish tartibi to‘g‘risida”gi Nizomning 2 va 3-ilovalarda ko‘rsatilgan namunaga muvofiq quyidagi shaklda beriladi:

Норматив-хукукий ҳужжатлар лойиҳаларини лингвистик экспертизадан ўтказиш тартиби тўғрисидаги Низомга

3-ИЛОВА

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM
VAZIRLIGI ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
NORMATIV-NUQUQIY NUJJAT LOYINASINING
LINGVISTIK EKSPERTIZA XULOSASI**

_____-son

1. Normativ-huquqiy hujjat loyihasining turi: _____

2. Normativ-huquqiy hujjat loyihasining nomi: _____

3. Lingvistik ekspertizani o‘tkazuvchi: _____

4. Lingvistik ekspertiza o‘tkazilgan sana: _____

5. Normativ-huquqiy hujjat loyihasi matnida aniqlangan xato va kamchiliklarni bartaraf etish, tegishli tuzatishlar kiritish, matnni qisqartirish, qayta ishlash bo‘yicha aniq tavsiyalar ko‘rsatiladi.*

Markaz rahbari _____
(imzo) (F.I.Sh.)

Maslahatchi: _____
(imzo) (F.I.Sh.)

20 ____-yil ____ - _____

** Ushbu tavsiyalar jadval shaklida bayon qilinib, unda loyiha matnining dastlabki tahriri hamda ekspertiza natijasida tavsiya etilayotgan tahrir aks ettirilishi lozim.*

Xulosada loyiha matnida aniqlangan xato va kamchiliklarni bartaraf etish, tegishli tuzatishlar kiritish, matnni qisqartirish, qayta ishlash bo'yicha aniq tavsiyalar ko'rsatilishi lozim. Ushbu tavsiyalar jadval shaklida bayon qilinib, unda loyiha matnining dastlabki tahriri hamda ekspertiza natijasida tavsiya etilayotgan tahrir aks ettirilishi zarur.

Normativ-huquqiy hujjat loyihasi lingvistik ekspertizadan o'tkazilganidan keyin xulosa maslahatchi yoxud mutaxassis tomonidan imzolanadi. Lingvistik ekspertiza natijalari bo'yicha qabul qilingan xulosaning sifati uchun maslahatchi yoxud mutaxassis javobgar hisoblanadi. Loyihani ishlab chiquvchi xulosada ko'rsatilgan tavsiyalar asosida loyiha matnini qayta ko'rib chiqadi hamda kelishish uchun vazirlik va idoralarga yuboradi.

NORMATIV-HUQUQIY HUJJAT LOYIHALARINI LINGVISTIK EKSPERTIZADAN O'TKAZUVCHI MASLAHATCHI YOXUD MUTAXASSISNING HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

Lingvistik ekspertiza normativ-huquqiy hujjat loyihasini ishlab chiquvchi davlat boshqaruvi organlari, xo'jalik birlashmalari rahbarlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi, viloyatlar va Toshkent shahar, tuman (shahar) hokimlarining ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish, davlat tili to'g'risidagi qonunchilik hujjatlariga rioya etilishini ta'minlash masalalari bo'yicha maslahatchisi tomonidan amalga oshiriladi.

Loyihani lingvistik ekspertizadan o'tkazish jarayonida ishlab chiquvchining tashabbusi bilan davlat organlarining ilmiy va ta'lim tashkilotlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari vakillari, ilmiy daraja yoki ilmiy unvonga ega bo'lgan fuqarolar, shuningdek, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

huzuridagi Davlat tilida ish yuritish asoslarini o‘qitish va malaka oshirish markazi hamda uning hududiy bo‘linmalari ham shartnoma asosida jalb qilinishi mumkin.

Lingvistik ekspertizani o‘tkazish xarajatlari byudjetdan tashqari jamg‘armalar va qonunchilik hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan moliyalashtiriladi.

Lingvistik ekspertizani o‘tkazadigan maslahatchi yoxud mutaxassis quyidagi huquqlarga ega:

qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda lingvistik ekspertizadan o‘tkazadigan normativ-huquqiy hujjatlar va ularning loyihalari predmetiga taalluqli bo‘lgan hujjatlar bilan tanishish;

lingvistik ekspertizani o‘tkazish uchun zarur bo‘lgan qo‘shimcha hujjatlarni so‘rab olish;

lingvistik ekspertizadan o‘tkaziladigan normativ-huquqiy hujjatlar va ularning loyihalari normalarini aniqlashtirish va ular bo‘yicha tegishli tushuntirishlarni olish huquqiga ega.

Maslahatchi yoxud mutaxassis qonunchilik hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo‘lishi mumkin.

Lingvistik ekspertizani o‘tkazadigan maslahatchi yoxud mutaxassis quyidagi majburiyatlarni bajarishlari zarur:

lingvistik ekspertizani tashkil etish va o‘tkazishning qonunchilik hujjatlari bilan belgilangan talablariga rioya qilishi;

lingvistik ekspertizani o‘tkazish munosabati bilan o‘ziga ma’lum bo‘lgan ma’lumotlarni oshkor qilmasligi;

zarur hollarda lingvistik ekspertiza xulosalarini asoslab berishi;

taqdim etilgan hujjatlarning saqlanishini ta’minlashga majbur.

Maslahatchi yoxud mutaxassis qonun hujjatlariga muvofiq boshqa majburiyatlarni ham olishi mumkin.

Lingvistik ekspertiza o‘tkazish jarayonida O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi qonuni, O‘zbek tilining asosiy imlo qoidalari, O‘zbek tilining izohli va imlo lug‘atlari, soha va tarmoq lug‘atlari, O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, Geografik obyektlarning nomlari davlat reestri ma’lumotlari, davlat tilida ish yuritishga oid adabiyot va uslubiy qo‘llanmalar, shuningdek,

o‘zbek adabiy tilining boshqa ilmiy-uslubiy manbalaridan foydalanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 28-oktyabrda “Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini lingvistik ekspertizadan o‘tkazish o‘tkazish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 662-sonli qaroriga asosan mazkur Nizomning talablarining buzilishida aybdor bo‘lgan shaxslar qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda javobgarlikka tortiladi.

III BOB. O‘ZBEK ADABIY TILI QOIDALARI VA QONUN TILI

QONUNCHILIK USLUBIYATI NAZARIYASI

Qonunchilik texnikasining eng markaziy muammolaridan biri qonunchilik uslubiyati masalasidir. Shu nuqtayi nazardan normativ-huquqiy hujjatlarning qonun tiliga qo‘yiladigan talablar asosida har jihatdan mukammal bo‘lishi shu mamlakatda qonunchilik uslubiyati masalalari qanchalik ishlab chiqilganligiga hamda amaliyotda qonunshunoslarning bu bilimlarni o‘zlashtirib qo‘llay bilishiga chambarchas bog‘liq.

Qonunchilik uslubiyati, uning maqsad va vazifalari haqida atroflicha mukammal bilimga ega bo‘lish uchun uni yuridik fanlar doirasidagina tushuntirishning o‘zi kifoya qilmaydi. U faqat yuridik bilimlar nuqtayi nazaridan tekshirilganda, uning mohiyati, tub mazmuni ochilmay qoladi. Chunki qonunchilik uslubiyati yuridik va lingvistik bilimlar o‘rtasidagi ma’lum bir ilmiy yo‘nalish bo‘lib, shunga ko‘ra yuridik va lingvistik bilimlarning o‘zaro hamkorligini taqozo etadi. Qonunchilik uslubiyati bilan shug‘ullanuvchi mutaxassisdan ham yuridik, ham lingvistik bilimlardan xabardor bo‘lish talab qilinadi. Qonunchilik uslubiyati degan birikmaning o‘ziyoq shundan dalolat beradiki, *qonunchilik* yuridik bilimlarga, *uslubiyat* (stilistika) esa lingvistik ilmlarga tegishlidir. Shuning uchun qonunchilik uslubiyatning predmeti, maqsad va vazifalarini yuridik va lingvistik fanlarning orasidan qidirish maqsadga muvofiq.

Stilistika (uslubiyat) fransuzcha *stilus* so‘zidan olingan bo‘lib, *uchi o‘tkir tayoqcha* degan ma’noni anglatadi, lingvistik termin sifatida esa birinchi marta 1840-yilda qo‘llangan.¹⁴ Shundan beri uslubiyat — lingvistik bilimlarning eng muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u o‘tgan asrning oxirlaridan beri mustaqil fan sifatida o‘rganilib kelinmoqda. Hozirgi kunda filologiya fanining “toji”, oliy cho‘qqisi hisoblanadi.

¹⁴ Bu haqda qarang: Doniyorov X., Yo‘ldoshev B. Adabiy til va badiiy stil. -T.: 1988, -B.56.

Ilmiy adabiyotlarda “uslub” tushunchasiga turlicha ta’rif beriladi. V.D. Bondaletova, S.S. Vartapetova, E.N.Kushlina, N.A.Leonovalar uslubni inson faoliyatining u yoki bu sohasiga xizmat qiluvchi til (nutq) ko‘rinishining muhim tarkibiy qismidir deb hisoblaydilar.¹⁵

Akademik V. Vinogradov tomonidan berilgan ta’rif yana ham to‘liqroq bo‘lib, u ko‘pchilik olimlar tomonidan anglab yetilgan, ma’lum bir sohaga vazifaviy jihatdan xoslangan, shu sohada qo‘llanish vositalarining u yoki bu umumxalq, umummilliy til doirasida, ifodaning ijtimoiy nutq amaliyotida xuddi shunday boshqa vositalariga nisbatan tanlanishi va uyg‘unlanishidir”.¹⁶ “Uslub tilning jamiyat ijtimoiy faoliyatining ma’lum bir tomoni bilan bog‘langan o‘ziga xos lug‘ati (so‘z va terminlari-Sh.K.), iboralari, grammatik qurilmalari bilan tafovut qilib turuvchi kenja sistemasi (podsistema)dir”.¹⁷

Shunga ko‘ra ilmiy adabiyotlarda har bir til tarkibida quyidagi vazifaviy (funktional) uslublar mavjudligi ta’kidlanadi: ilmiy uslub, publitsistik uslub, so‘zlashuv uslubi, badiiy uslub, rasmiy ish uslubi.¹⁸

Bu vazifaviy uslublar ma’lum bir ijtimoiy faoliyatga xoslanadi. Masalan, ilmiy nutqning maqsad va vazifasi ilmiy aloqadan; badiiy uslubniki esa hayot voqeliklarini badiiylashtirib, umumlashtirib, haqqoniylik bilan yoritib berishdan, bundan tashqari, tinglovchiga estetik- emotsional ta’sir ko‘rsatishdan iborat. Bu uslubda roman, qissa, hikoya, umuman, badiiy asarlar yaratiladi. Bunda asarning estetik ta’sirini kuchaytirish uchun yozuvchi tilning barcha leksik va grammatik vositalaridan, shuningdek, turli badiiy tasvir vositalaridan ustalik bilan foydalanishga, yangi-yangi ifoda vositalarini yaratishga harakat qiladi.

¹⁵ Бандалетова В.Д., Вартпетова С.С., Кушлина Э.Н.Леонова Н.А. Стилистика русского языка -М.: 1982, -С.146.

¹⁶ Итоги обсуждения вопросов стилистике // Вопросы языкознания, 1955, № 1, -С.73.

¹⁷ Qo‘ng‘urov R., Begmatov E., Tojiyev Yo. Nutq madaniyati va uslubiyati asoslari. -T.: 1972. -B.74.

¹⁸ Qarang: Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo‘ng‘urov R., Rustamov X. O‘zbek tili stilistikasi. -T.: O‘qituvchi, 1983, -B.248 va boshq.

Soʻzlashuv uslubi kishilarning oʻzaro kundalik faoliyati davomida qoʻllanadi. Publitsistik uslub esa ommaviy axborot vositalarida ish koʻradi. Rasmiy ish uslubi esa rasmiy doirada, turli hujjat va normativ-huquqiy hujjat loyihalarini tuzishda, ish qogʻozlari: ariza, tilxat, tavsifnoma kabilarni toʻlgʻazishda qoʻllanadi.

Bu oʻrinda shu narsani alohida taʼkidlash lozimki, bu uslublarni tasnif qilish ular bir-biridan tamoman farq qilishini yoki bu umuman boshqa-boshqa til tushunchasini anglatmaydi. Ularning hammasi umumadabiy til doirasida yaxlit holatda ish koʻradi. Faqatgina bu uslublar maʼlum bir faoliyatga xizmat qilishi tufayli adabiy tilga xos til birliklarining maʼlum bir jihatlarini koʻproq, ayrim qirralarini esa kamroq, baʼzi xususiyatlarini esa umuman aks ettirmaydi. “Vazifaviy uslublar deganda tildan farq qiladigan qandaydir alohida narsa tushunilmaydi, balki shu aniq adabiy til sistemasining ichida qaratiladigan, oʻziga xos xususiyatlari, xizmat qilish doirasi bilan bir-birlaridan farq qilib turadigan yordamchi sistema tushuniladi”.¹⁹

Adabiy til fonida qonunchilik uslubining oʻrnini belgilashda V.D.Bondaletova, S.S.Vartapetova, E.N.Kushlina, N.A.Leonovalar rasmiy ish uslubini quyidagicha guruhlariga ajratadilar:

- 1.Qonunchilik uslubi;
- 2.Har xil ish qogʻozlari uslubi;
- 3.Diplomatik ish qogʻozlari uslubi.²⁰

Qonunchilik uslubi rasmiy ish uslubi doirasiga kiruvchi uslublarning eng asosiy turi hisoblanadi. U jamiyat ijtimoiy faoliyatining huquqqa daxldor boʻlgan sohasigagina xizmat qiladi. “Qonunchilik uslubi — deb yozishadi “Qonun tili” kitobining mualliflari, rasmiy ish uslubi doirasiga kiruvchi barcha kenja uslublarning shakllanish va rivojlanish yoʻlini belgilaydi, qonunchilik uslubining turli ish qogʻozlari matnining uslubiyatida

¹⁹ Qoʻngʻurov R., Begmatov E., Tojiyev Yo. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. -T.: 1992, -B.8.

²⁰ Bondaletova V.D., Vartapetova S.S., Kushlina E.I., Leonova N.A. Koʻrsatilgan manba, - B.88. Язык закона, -C.14.

va leksikasida o'z aksini topadi. U bu ish qog'ozlarining shakl va mazmuniga o'z ta'sirini o'tkazadi, idoraviy hujjatlarning va ma'muriy ish yuritishning namunasi bo'lib xizmat qiladi".²¹

Shu nuqtayi nazardan olib qaraganimizda, bizning fikrimizcha, yaxlit adabiy til fonida qonunchilik uslubini alohida maxsus uslub sifatida, ya'ni rasmiy ish uslubidan alohida ajratib ko'rsatilishi va maxsus o'rganilishi zarur. Chunki rasmiy ish uslubi deyilganda faqatgina rasmiy ish qog'ozlari (ariza, tilxat, tarjimayi hol kabilar) darajasidagi uslub doirasi tushuniladi. Qonunchilik uslubida esa sof yuridik voqea, hodisa, normalar mazmunini ifodalash, huquqiy jarayon haqida gap boradi. Bu shunchalik murakkab va ko'p qirraliki, uni ifodalash vositasi rasmiy ish yuritish uslubi doirasida hal etib bo'lmaydi. Qonunchilik uslubi yurisprudensiya va lingvistika o'rtasidagi ma'lum bir ilmiy yo'nalish ekanligini, shunga ko'ra u mustaqil uslub sifatida tan olinishini professor A.A.Ushakov alohida qayd etgan edi.²² Hatto qonunchilik uslubini mustaqil uslub sifatida shakllantirish lozimligini, uning o'ziga xos xususiyatlari bor ekanligini, bu belgilar uni adabiy nutqning mustaqil uslubi sifatida ajratishga asos bo'lishini huquqshunos olim F.Jeni XX asrning boshidayoq ta'kidlab o'tgan edi.²³ Lekin hali ham qonunchilik uslubiga yetarli darajada e'tibor berilmayapti.

Buning sababi shundaki, qonunchilik uslubi ham lingvistik fanlar doirasiga tegishlidir. Uni o'rganish uchun yurist bo'lishning o'zi kifoya qilmaydi. Yurist huquqiy normani qog'ozga tushirib yozar ekan, xohlaydimi-yo'qmi lingvistik bilimlarga ehtiyoj sezadi. Tilshunos esa yuridik terminologiyadan, ma'lum bir huquqiy bilimlardan xabardor bo'lmay turib, bu sohani o'rgana olmaydi. O'rganishi ham mumkin, faqat uning tadqiqotlari lingvistik doirada, ya'ni tilning ayrim leksik-grammatik qonun-qoidalari asosida bo'ladi. Bu tadqiqotning faqat amaliyot uchun eng muhim va zarur jihatlari ochilmay qoladi.

²¹ Язык закона, -С.14.

²² Ушаков А.А. Очерки советской законодательной стилистики, -С.156.

²³ Жени Ф. Законодательная техника в современных гражданско-правовых кодификациях // СПб, 1906, -С.138.

Shunday qilib, “qonun tili muammosi huquqshunoslik fanida juda ham kam o‘rganilgan. Bu muammo fanlararo muammo hisoblanadi, bu huquqiy bilimlar va lingvistikaga daxldor bo‘lib, bunday tadqiqotlar bir vaqtning o‘zida ham huquqiy, ham lingvistik tahlilni taqozo etadi. Bu mavzuning kam o‘rganilishiga sabab shundaki, huquqshunoslar yetarli darajada lingvistik bilimlardan xabardor bo‘lmaydilar va shuning uchun ular qonun tili haqida gap ketganda “qonunlarni aniq, ravon, qisqa yozish kerak”degan fikrdan nariga o‘tmaydilar”.²⁴

Shunday qilib, har qanday qonun o‘z mazmun va mohiyati bilan jamiyatdagi ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy munosabatlarni tartibga solishga, ularning nozik qirralarini hal etishga qaratiladi. Shunga ko‘ra qonun hajmi, tuzilishi bo‘yicha murakkab mazmunga ega bo‘ladi. Bularning hammasi esa bu huquq normalarining qanday holatda va tartibda, qay usulda ifoda etilishi bilan bog‘liq. Agar ularning ifoda etilishi usuli qanchalik murakkab, uzundan-uzun, noaniq tuzilsa, bu qonun hayotda ijobiy samaralar berish o‘rniga jamiyatda huquqbuzarlik va jinoyatchilik miqdorining oshishiga sabab bo‘ladi. Shunga ko‘ra huquqiy hujjat loyihalarining ifoda etilish usuli davlat faoliyatida ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega. Shu bois qonunchilik uslubining predmeti huquqiy normalarni ifoda etishning xalqchil, eng qulay, xalq manfaatini ko‘zlovchi usullarini ishlab chiqish, uni qonun ijodkorligi faoliyatida joriy etish, umuman huquq tilining ma‘lum bir andozalarini ishlab chiqish va uni jamiyat rivoji va huquq takomili bilan uni ham rivojlantirib borishdan, huquq tilining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Jamiyat va huquqning rivojlanishi bilan bir vaqtda qonunchilik uslubi ham takomillashtirib, huquqning har bir davriga nisbatan ilmiy-nazariy jihatdan o‘rganib borilishi zarur. Bunda ish bermayotgan, huquqning rivojiga to‘sqinlik qilayotgan, eski ifoda usullaridan voz kechilishi, ularning o‘rniga huquqning mazmunini to‘la ochadigan, xalqimizga yaqin va tushunarli bo‘lgan yangi-

²⁴ Язык закона, -С. 4.

yangi ifoda usullarini qidirib topish maqsadga muvofiq. Shunga ko'ra, qonunchilik uslubini ham huquq bilan qadam-baqadam rivojlantirib borish zarur.

Huquq mazmun mohiyati jihatidan qanchalik xalqchil, xalqaro me'yorlar darajasida bo'lmasin, qonun hujjatlari matnida bu huquq normalarini ifodalashda eng qulay ifoda usullari topilmas yoki u eski, "noaniq" tilda ifodalanar ekan, bu fuqarolarda huquqqa, shu qonuni nisbatan mehru muhabbatni so'ndiradi. Fuqarolarning huquqiy madaniyatsizligiga olib keladi. Fuqarolarni qonunlardan bezdiradi. Chunki fuqaro qonun matnini bir necha marta o'qib ham tushunmasa, bu fuqaroning huquqiy savodsizligiga va huquqiy madaniyatsizligiga sabab bo'ladi.

Bundan tashqari, qonunni turli-tuman sharhlashga keng yo'l ochiladi, natijada jamiyatda turli salbiy holatlar, jinoyatchilik va huquqbuzarlikning avj olishiga turtki bo'ladi. Poraxo'rlikning kuchayishiga sabab bo'ladi.

Shunga ko'ra, bu masalalarni o'rganish qonunchilik uslubiyatining obyekti hisoblanadi. Huquqshunos olimi L.M.Boyko qonunchilik uslubiyatining vazifalari xususida to'xtalib shunday yozadi: "Qonunchilik uslubiyati qonun hujjatlarida til vositalarini qo'llash qonuniyatlarini, usullarini o'rganadi. Uning yordamida huquqiy normalarning to'g'ri ifoda etilish muammolari hal etiladi. Qonun chiqaruvchi til qonunchilik irodasining, huquqiy asar nutqiy shaklining haqiqiy ifodachisi bo'lishi uchun nutqiy faoliyatning eng muhim shakllarini tanlab oladi, qonun tili uchun ham leksik, ham grammatik tadqiqotlar juda muhimdir. Chunki buning natijasida qonunchilikda qonun tilining zarur belgilari shakllanadi, yuridik til vositalarining qonuniyatlari tarkib topadi. Unda shunday maqsad qo'yiladiki, qonun tili huquqning rivojiga xizmat qiladi".²⁵

Demak, qonunchilik uslubiyati qonunshunosning tilini, nutqini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etishi, qonunchilik uslubining uslubiy xususiyatlarini aniqlashi, qonun tili, uning o'ziga xos jihatlarini belgilashi lozim. Bundan tashqari, qonunchilik uslubini badiiy

²⁵ Boyko L.M. Ko'rsatilgan manba. -B.72.

uslub bilan qiyoslash qonunchilik uslubining eng nozik qirralarini yana ham aniqroq ochish imkoniyatini beradi. Bu esa qonunchilik uslubining amaliyotda eng qulay va optimal variantlarini ishlab chiqishda katta rol o'ynaydi.

Qonun tili — huquq mazmunining, mohiyatining shakliy ifodasi bo'lsa, qonunchilik uslubi esa bu ifoda etilish usulining ilmiy-nazariy jihatlarini o'rganadi.

Shunday qilib, qonunchilik uslubiyatini huquqshunosning yozma so'z ustaligi haqidagi ilm deb atash mumkin. Bu ustalikning ham o'ziga xos qoidalari, xususiyatlari mavjud bo'lib, u yuristga huquqiy normalarni ifodalashda gap qanday usullarda qurilsa, huquqning mohiyati yanada yaqqolroq ochiladi kabi masalalarni o'rganish imkonini beradi. U amaliy ahamiyatga ega bo'lib, qonunshunosga o'zi ishlayotgan huquqiy grammatik qolip (konstruksiya) va gaplarning mavjud talablarga qanchalik javob berishi yoki bermasligini aniqlash imkonini yaratadi. U qonunshunosni qonunda ifodalayotgan har bir so'zga nihoyatda ehtiyot bilan yondashishga undaydi. Qonun loyihalarining nihoyatda mukammal tuzilishiga, uning yuksak san'at asari darajasiga ko'tarilishiga imkon beradi. Huquqning yanada ravnaq topishi uchun eng muhim asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

QONUN LOYIHALARINI IFODALASH USULLARI

Qonunchilik uslubiyatining eng asosiy masalalaridan biri — qonun loyihalarining ifoda usullarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etib, eskirib amaliyotda ish bermayotgan ifoda usullarini aniqlash, ularning o'rniga fuqarolar tomonidan osonlik bilan tushuniladigan, o'z navbatida, ularning diliga va ruhiyatiga yaqin bo'lgan ifoda usullarini ishlab chiqishdir. Chunki qonunlarning amaliyotda qanday natijalar berishi ularning huquqiy kuchi bilan birgalikda, qonun matnini tuzishda so'z va terminlardan to'g'ri foydalanishga, huquqiy fikrning grammatik jihatdan qanday qurilishiga ham ma'lum ma'noda bog'liq. Agar huquqiy normani tuzishda xalqqa yaqin bo'lgan grammatik qurilmalar (konstruksiya) dan

foydalanilmasdan, gaplar uzundan-uzun tuzilib, fikrlarni ifodalashda o'ta aniqlik, qisqalik va mantiqiy izchillik kabi prinsiplarga rioya qilinmasa, bu huquqiy norma o'ta mavhumlik kasb etadi. Natijada uni har kim o'zi bilganicha tushunib, turli nojo'ya harakatlarga sabab bo'ladi.

Qonunshunos uchun soddagina huquqiy axborotni huquqiy norma sifatida shakllantirish unchalik qiyinchilik tug'dirmaydi. Lekin aksariyat holatlarda juda ham murakkab va keng huquqiy axborotni huquqiy norma sifatida qonun matnida ifodalashga to'g'ri keladi. Bu esa qonunshunosdan katta tajriba, mas'uliyat va, o'z navbatida, huquqiy normalarni ifodalash usullari bilan bog'liq bilimlarni o'zlashtirishni taqozo etadi.

Huquqiy normalarni ifodalash usullarini aniqlash juda ham murakkab vazifa bo'lib, buning uchun ta'kidlanganidek, huquqshunos bo'lishning o'zi kifoya qilmaydi. Bu soha bilan shug'ullanuvchi mutaxassis yuridik bilimlar bilan birga lingvistik hamda muharrirlik sirlarini yaxshi o'zlashtirgan bo'lishi lozim.

Shu nuqtayi nazardan ilmiy yuridik adabiyotlarda huquqiy normalarni ifodalash usullari juda ham kam yoritilgan. Bu masalalarga oid fikrlarni asosan chet ellik huquqshunos olimlar, jumladan, ruminiyalik A. Nashis, fransiyalik M. Valin, J. Daben, F. Jeni kabi olimlarning ijodida kuzatish mumkin.²⁶

Bu masalaga bag'ishlab fransuz olimi M. Valin "Yuridik metodda empirizm yoki konseptualizm kerakmi? Yoki yo'qmi?" nomli maqolasida huquqiy normalarni tuzishda mavhumlashtirish (abstraksiya) usulidan keng foydalanish lozimligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, huquqiy normalarni har bir hayotiy mayda ikir-chikir voqealarga moslab yozish mumkin emas. Bunday hayotiy voqealar umumiy qoida, prinsip va tushunchalar asosida hal etiladi. Shuningdek, huquqiy normalarni o'ta rasmiyatchilik ruhida

²⁶ Нашиц А. Правотворчество: теория и законодательная техника. -М.:Прогресс, 1974.; Waline M. Melanges en l honneur de J. Dabin. Paris, Sirey, 1963.; Dabin J. La technique de l elaboration du droit positif, specialement du droit prive, Bruxselles, 1935. Geny F. Science et technique en droit prive positif. Nouvelle contribution a la critique de la methode juridique. Paris, 1924

ifodalash ham huquqni real hayotdan uzoqlashtiradi, mantiqiy “ifoda” larga aylantirib qo‘yadi va huquq ifoda usullarining metodologik asosini yaratish uchun to‘sqinlik qiladi.²⁷

Huquqshunos olimlar ichida huquqiy normalarni ifodalash usuli bo‘yicha ruminiyalik olim A.Nashisning fikri alohida diqqatga savordir. U bu masalalar yuzasidan boshqa olimlarga qaraganda ancha real fikr yuritib, chuqur ilmiy-nazariy tahlil etadi. Uning fikricha, huquqni ifodalashda quyidagi eng muhim usullardan foydalaniladi:

1. Ta’riflash;
2. Tasniflash;
3. Yuridik konstruksiya;
4. Prezumpsiya va fiksiya.²⁸

A.Nashis ta’riflash usulida huquqiy normalarning asosiy elementi bo‘lgan tushunchalarni o‘ta aniq ifodalash lozimligini ta’kidlaydi. Bunda, ayniqsa, o‘ta aniqlilikni ta’minlashda terminlar muhim o‘rin tutishini qayd etadi, shuning uchun terminlarni qo‘llash usullari bilan bog‘liq masalalarga to‘xtalib o‘tadi.²⁹

Tasniflash esa — ta’riflash paytida ishlab chiqilgan tushunchalarni ma’lum bir mezonlarga ko‘ra guruhlariga ajratish yo‘li bilan huquqiy materialni to‘plash usuli hisoblanadi, deb qayd etadi A. Nashis.³⁰

“Yuridik konstruksiyani o‘ziga xos vazifasi,- deb yozadi A.Nashis, — huquqiy normalarning mantiqiy izchilligini ta’minlashdir. Bu huquqiy normalar birligiga asos soladi va yetishmayotgan huquqiy normalarni yaratish lozimligini ko‘rsatadi. Shunday qilib, huquqiy konstruksiya huquqiy normalarni ishlab chiqish, sistemaga solish hamda huquqiy normalarni sharhlash va qo‘llash bilan bog‘liq masalalarni qamrab oladi”. Shuningdek, olim

²⁷ Waline M. Melanges en l honneur de J. Dabin. Paris, Sirey, 1963, p. 359-371.

²⁸ Нашиц А. Правотворчество: теория и законодательная техника. -С.193-194.

²⁹ Нашиц А. Правотворчество: теория и законодательная техника. -С. 194-208.

³⁰ Нашиц А. Правотворчество: теория и законодательная техника. -С.209-213.

huquqiy normalarni shakllantirishda prezumpsiya va fiksiya usullari ham muhim o‘rin tutishini ta’kidlaydi.³¹

Umuman, A.Nashis tomonidan keltirilgan huquqiy normalarni ifodalashning ta’riflash, tasniflash, yuridik konstruktsiya, prezumpsiya va fiksiya usullari nafaqat qonunchilik texnikasi, balki huquqning butun mazmunidan kelib chiqilgan holda ishlab chiqilgan nazariy qoidalardir. Shuning uchun huquqiy normalarni aynan lingvistik nuqtayi nazardan qanday ifodalash lozimligi haqidagi masalalarni to‘la qamrab ola olmaydi.

Bizning nazarimizda, huquqiy normalarni shakllantirishda uning normalarni aks ettirishi va ularni qaysi tartibda tuzish (bob, modda, qism, bandlarga ajratish) bilan birga, huquqiy normalarning bevosita ifodalanish usullarini ham aniqlash muhimdir.

Umuman, qonun ijodkorligi faoliyatida qonunning ifoda shakliga ahamiyatsiz deb qaralmagan. Bu haqda estoniyalik huquqshunos olim X.R.Randalau shunday yozadi: “Qonunning mazmunidan uning ifoda shaklini hech qachon ajratib bo‘lmaydi, ya’ni qonun nimani aks ettiryapti degan masala qanchalik muhim bo‘lsa, u shu mazmunni qanday ifodalashi ham shunchalik muhimdir”.³²

Shu bois biz mazkur tadqiqot ishi davomida huquqiy normalarning ifoda usullarini aniqlash maqsadida xalqaro hamda mamlakatimiz qonunlarining ifoda usullarini o‘rganib chiqdik. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, huquqiy normalarni ifodalashning asosan quyidagi shakllari mavjud:

1. Odatdagi bayoniy usul;
2. Huquqiy normani xatboshi (abzas) orqali qismlarga bo‘lib ifodalash usuli;
3. Huquqiy normani harflar orqali qismlarga bo‘lib ifodalash usuli;
4. Huquqiy normani raqamlar orqali qismlarga bo‘lib ifodalash usuli;

³¹ Нашиц А. Правотворчество: теория и законодательная техника. -С. 214-220

³² Рандау Х.А. О научном исследовании теоретических вопросов совершенствования законодательства. Изв. АН ЭССР, 1964. Сер.Обществен. наук. №4, -С.298.

5. Huquqiy axborotni dastlab raqamlar orqali qismlarga bo'lish, so'ngra shu qismdagi fikrlarni harflar orqali bandlarga ajratib ifodalash usuli;

6. Huquqiy normani jadval asosida ifodalash usuli.

Bu usullardan qaysi birini qo'llash berilayotgan huquqiy axborotning qanchalik sodda yoki murakkabligidan kelib chiqadi. Agar ifodalanuvchi huquqiy axborot unchalik murakkab bo'lmasa va unda grammatik jihatdan uyushgan gaplar bo'lmasa (yoki kam darajada bo'lsa), unda huquqiy norma odatdagi bayoniy usulda ifodalanadi. Masalan:

Jinoyat sodir etgan shaxslar jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, bir xil huquq va majburiyatlarga ega bo'lib, qonun oldida tengdirlar (Jinoyat kodeksi 5-m.).

Huquqiy normalarni ifodalashda ko'proq odatdagi bayoniy usuldan foydalaniladi.

Tadqiqot natijalarining ko'rsatishicha, bugungi qonunlarimiz tilidagi eng muhim muammolardan biri ayrim huquqiy normalarni ifodalashda fikrning grammatik jihatdan uzundan-uzoq qurilishi, bir nechta fikrning bir gap tarkibida berilishi natijasida o'ta aniqlik prinsipiga rioya qilinmayotganligidir. Jumladan, Fuqarolik kodeksining 385-moddasiga e'tibor bering:

Shartnoma o'zgartirilgan yoki bekor qilingan taqdirda, agar kelishuvdan yoki shartnomani o'zgartirish xususiyatidan boshqacha tartib anglashilmasa, taraflar shartnomani o'zgartirish yoki bekor qilishga kelishgan paytdan boshlab, shartnoma sud tartibida o'zgartirilgan yoki bekor qilinganida esa sudning shartnomani o'zgartirish yoki bekor qilish haqidagi qarori qonuniy kuchga kirgan paytdan boshlab majburiyatlar o'zgartirilgan yoki bekor qilingan hisoblanadi.

Bu huquqiy normada bir nechta huquqiy axborot bitta gap orqali berilgan bo'lib, bu gap hammasi bo'lib 51 ta so'zdan tuzilgan. Eng muhimi matnda aniqlik yetishmaydi. Shuning uchun bu huquqiy normani bir o'qishda tushunib olish ancha mushkul, tushunish uchun qancha kuch va vaqt sarflash lozim bo'ladi.

Bunday huquqiy normalar uzoq o‘ylab o‘tirilmasdan, shoshma-shosharlik bilan yaratilishi natijasida qonun matnlariga kirib qolyapti va, o‘z navbatida, shu huquqiy norma amaliyotda yaxshi samara bermasligiga olib kelmoqda.

Bunday huquqiy normalarni ifodalashda ortiqcha so‘zlarni mumkin qadar ishlatmasdan, ularni kichik-kichik gaplarga bo‘lib berish usulidan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Jumladan, yuqoridagi huquqiy normani quyidagicha ifodalash mumkin:

Shartnoma o‘zgartirilgan yoki bekor qilingan taqdirda, agar kelishuvda yoki shartnomani o‘zgartirishda boshqacha tartib ko‘zda tutilmagan bo‘lsa, taraflar shartnomani o‘zgartirish yoki bekor qilishga kelishgan paytdan boshlab majburiyat o‘zgartirilgan va bekor qilingan hisoblanadi.

Shartnoma sud tartibida o‘zgartirilgan yoki bekor qilinganida esa sudning shartnomani o‘zgartirish yoki bekor qilish haqidagi qarori qonuniy kuchga kirgan paytdan boshlab majburiyatlar o‘zgartirilgan yoki bekor qilingan hisoblanadi.

Yuridik norma sifatida ifodalanayotgan huquqiy axborot juda murakkab va keng bo‘lgan taqdirda qonun ijodkorligi faoliyatida bu normani xatboshi, harf, raqamlar orqali qismlarga bo‘lib ifodalash usulidan foydalaniladi.

Tadqiqot natijalarining ko‘rsatishicha bu usul uch xil yo‘l bilan ifodalanadi:

1. Gapda asosiy (predikativ) fikrni ifodalovchi, grammatik jihatdan ega va kesimdan (ularga bog‘langan bo‘laklardan) tuzilgan bosh gap berilib, so‘ngra uyushgan gaplar sanab o‘tiladi. Masalan:

Quyidagi hollarda xodimning roziligidan qat’i nazar mehnat haqidan ushlab qolinadi:

1) O‘zbekiston Respublikasida belgilangan soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarni undirish uchun;

2) sudning qarorlari va boshqa ijro hujjatlarini ijro etish uchun;

3)

(Mehnat kodeksi 164-m.).

2. Gapning egasi va u bilan bog‘langan bo‘laklar berilib ikki nuqta qo‘yiladi va shundan keyin uyushgan bo‘laklar bandma-band berilib, yakuniy fikrni ifodalovchi — kesim har bir qismning oxirida beriladi. Masalan:

*Ichki ishlar organlarining jazolarni ijro etish inspeksiyasi:
muayyan huquqdan mahrum qilingan mahkumlarni ro‘yxatga
oladi;*

*mahkumning hukmda ko‘rsatilgan taqiqlarga rioya etishlari
tekshiradi;*

... .

(Jinoyat-ijroiya kodeksi 22-m.)

3. Gapning egasi berilib ikki nuqta qo‘yiladi va uyushgan bo‘laklar qismma-qism sanab o‘tilib, eng oxirgi bandda yakuniy fikr — kesim ifodalanadi. Masalan:

Mahkumlar:

jazoni o‘tash tartibi va shartlariga rioya etishga;

*jazoni ijro etuvchi muassasa yoki organ ma‘muriyatining
qonunga asoslangan talablarini bajarishga majburdirlar*

(Jinoyat-ijroiya kodeksi 13-m.).

4. Ergash gaplar qismma-qism berilib, oxirgi qismda asosiy fikrni ifodalovchi bosh gap beriladi. Masalan:

Basharti:

*1) ushlab berilishi talab qilinayotgan shaxs O‘zbekiston
Respublikasining fuqarosi bo‘lsa;*

2) jinoyat O‘zbekiston Respublikasida sodir etilgan bo‘lsa;

3) ... bo‘lsa;

4) ... bo‘lmasa;

*5) ushlab berish to‘g‘risidagi talabnoma asos bo‘lgan qilmish
O‘zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari bo‘yicha jinoyat
hisoblanmasa, shaxsni o‘zga davlatga ushlab berishga yo‘l
qo‘yilmaydi*

(Jinoyat-protsessual kodeksi 10-m.).

Hozirgi qonun ijodkorligi jarayonida murakkab huquqiy axborotni huquqiy norma sifatida shakllantirishda asosan shu to‘rtta usuldan foydalaniladi. Huquqiy normalarni bu usulda

ifodalash qonun ijodkorligi jarayonida ijobiy holat deb qaraladi. Chunki bu usul orqali ifodalangan huquqiy normaning qismma-qism bo‘lib berilishi natijasida tushunarlik darajasi yuqori bo‘ladi.

Bu o‘rinda shuni alohida ta’kidlash lozimki, huquqiy normaning asosini, lingvistik til bilan aytganda, predikativ birikma — ega va kesim ifodalaydi. Shuning uchun huquqiy normani shakllantirayotganda umumlashtiruvchi bo‘lak sifatida ega va kesim asosida bosh fikr ifodalanib, so‘ngra uyushgan bo‘laklar qismma-qism berilsa, bu huquqiy normani tushunib olish ancha oson kechadi. Qonunni qo‘llovchi dastlab matnida nima haqida gap borishini, ya’ni qonunshunosning maqsadini anglab, so‘ngra uyushgan bo‘laklardagi fikrlarni uqib oladi. Masalan:

Sud fuqarolik ishini quyidagi hollarda qo‘zg‘atadi:

1) o‘zining huquqi yoki qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatini himoya qilishni so‘rab murojaat qilgan shaxsning arizasi bo‘yicha;

2) prokurorning arizasi bo‘yicha

(Fuqarolik-protsessual kodeksi 5-m).

Murakkab huquqiy axborotni ifodalashning yuqoridagi 3 va 4-turlarida esa avval uyushgan bo‘laklar qismma-qism berilib, so‘ngra eng oxirgi qismda yakuniy fikrni ifodalovchi kesim beriladi. Bu tipdagi gaplarni tezlikda osonlik bilan ilg‘ab olish fuqarolar uchun bir muncha noqulaylik tug‘diradi. Chunki fuqaro hamma qismlarni o‘qib to oxirgi gapdagi yakuniy fikrni uqib olmaguncha, gap nima haqida borayotganligi, qonunshunosning maqsadini anglab ololmaydi. Masalan:

Quyidagi ishlar bo‘yicha:

1) voyaga yetmaganlarning ishi bo‘yicha;

2) soqovlar, karlar, ko‘rlar, jismoniy nuqsoni yoki ruhiy kasalligi sababli o‘zini o‘zi himoya qilish huquqini amalga oshirishga qiynaladigan boshqa shaxslarning ishi bo‘yicha;

3) sudlov ishi olib borilayotgan tilni bilmaydigan shaxslarning ishi bo‘yicha;

4) jazo chorasi sifatida o'lim jazosi tayinlanishi mumkin bo'lgan jinoyatlarni sodir etishda gumon qilinayotgan yoki ayblanayotgan shaxslarning ishi bo'yicha;

5) shaxslarning manfaatlari o'zaro qarama-qarshi bo'lib, ulardan aqalli biri himoyachiga ega bo'lgan ishlar bo'yicha;

6) davlat ayblovchisi yoki jamoat ayblovchisi ishtirok etayotgan ishlar bo'yicha;

7) jabrlanuvchining vakili sifatida advokat ishtirok etayotgan ishlarda;

8) tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini qo'llash to'g'risidagi ishlarda himoyachining ishtirok etishi shart

(Jinoyat-protsessual kodeksi 51-m.).

Bunday holatlarda dastlab asosiy fikrni ifodalovchi umumlashtiruvchi bo'laklar berilib, so'ngra uyushgan bo'laklar sanab o'tilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Jumladan, yuqoridagi moddani quyidagi tartibda berilsa, huquqiy normaning aniqlik darajasi yuqori bo'lar edi:

Quyidagi ishlarda himoyachining ishtirok etishi majburiydir:

1) voyaga yetmaganlarning ishi bo'yicha;

2) soqovlar, karlar, ko'rlar, jismoniy nuqsoni yoki ruhiy kasalligi sababli o'zini o'zi himoya qilish huquqini amalga oshirishga qiynaladigan boshqa shaxslarning ishi bo'yicha;

3) sudlov ishi olib borilayotgan tilni bilmaydigan shaxslarning ishi bo'yicha;

4) jazo chorasi sifatida o'lim jazosi tayinlanishi mumkin bo'lgan jinoyatlarni sodir etishda gumon qilinayotgan yoki ayblanayotgan shaxslarning ishi bo'yicha;

5) shaxslarning manfaatlari o'zaro qarama-qarshi bo'lib, ulardan aqalli biri himoyachiga ega bo'lgan ishlar bo'yicha;

6) davlat ayblovchisi yoki jamoat ayblovchisi ishtirok etayotgan ishlar bo'yicha;

7) jabrlanuvchining vakili sifatida advokat ishtirok etayotgan ishlarda;

8) tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini qo'llash to'g'risidagi ishlarda.

Huquqiy normalarni ifodalashning bu usuli samarali bo'lganligi bois aynan yuqoridagi moddaning rus tilidagi shakli ham shu usulda ifodalangan:

Участие защитника является обязательным по делам:

1) несовершеннолетних;

2)

(Уголовно-процессуальный кодекс, с.51).

Xuddi shunday holatni Jinoyat-protsessual kodeksining 10-moddasida ham kuzatish mumkin. Unda shunday deyiladi:

Basharti:

1) ushlab berilishi talab qilinayotgan shaxs O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lsa va O'zbekiston Respublikasi boshqa davlatlar bilan imzolagan shartnomalar va bitimlarda o'zgacha qoidalar nazarda tutilmagan bo'lsa;

2) jinoyat O'zbekiston Respublikasi hududida sodir etilgan bo'lsa;

3) jinoyat sodir etgani uchun ushlab berilishi talab qilinayotgan shaxsga nisbatan o'sha jinoyat bo'yicha hukm chiqarilgan va bu hukm qonuniy kuchga kirgan yoki shu ayblov bo'yicha jinoyat ishini tugatish to'g'risida qaror chiqarilgan bo'lsa;

4) O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari bo'yicha kuchini yo'qotish muddati sababli yoki boshqa qonuniy asosga ko'ra ish qo'zg'atilishi yoki hukm ijro etilishi mumkin bo'lmasa;

5) ushlab berish to'g'risidagi talabnomaga asos bo'lgan qilmish O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari bo'yicha jinoyat hisoblanmasa, shaxsni o'zga davlatga ushlab berishga yo'l qo'yilmaydi.

Bu moddaning 1,2,3,4-qismlarini o'qib to 5-qismdagi "shaxsni o'zga davlatga ushlab berishga yo'l qo'yilmaydi" degan yakuniy fikrni o'qimaguncha gap nima haqida borayotganligini anglash ancha qiyin. Shuning uchun bunday holatlarda, yuqorida ta'kidlanganidek, birinchi umumlashtiruvchi bo'lak sifatida asosiy fikr, maqsad bildirilib, so'ngra uyushgan bo'laklar sanab o'tilishi lozim. Masalan, shu moddani quyidagi tartibda tuzish mumkin:

Quyidagi holatlarda shaxsni boshqa davlatga ushlab berishga yo'l qo'yilmaydi, agar:

1) ushlab berilishi talab qilinayotgan shaxs O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lsa va O'zbekiston Respublikasi boshqa davlatlar bilan imzolagan shartnomalar va bitimlarda o'zgacha qoidalar nazarda tutilmagan bo'lsa;

2) jinoyat O'zbekiston Respublikasi hududida sodir etilgan bo'lsa;

3) jinoyat sodir etgani uchun ushlab berilishi talab qilinayotgan shaxsga nisbatan o'sha jinoyat bo'yicha hukm chiqarilgan va bu hukm qonuniy kuchga kirgan yoki shu ayblov bo'yicha jinoyat ishini tugatish to'g'risida qaror chiqarilgan bo'lsa;

4) O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari bo'yicha kuchini yo'qotish muddati sababli yoki boshqa qonuniy asosga ko'ra ish qo'zg'atilishi yoki hukm ijro etilishi mumkin bo'lmasa;

5) ushlab berish to'g'risidagi talabnomaga asos bo'lgan qilmish O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari bo'yicha jinoyat hisoblanmasa.

Shunisi qiziqki, aynan shu moddaning rus tilidagi shakli biz taklif qilgan usulda ifodalangan:

Выдача лица другому государству не допускается, если:

1) лицо, выдачи которого требуют, является гражданином Республики Узбекистан и иное не предусмотрено договорами и соглашениями, заключенными Республикой Узбекистан с другими государствами;

2) преступление совершено на территории Республики Узбекистан;

3)

(Уголовно-процессуальный кодекс, С.10.)

Shunday qilib, murakkab huquqiy normalarni ifodalashda ko'proq asosiy fikrni ifodalovchi umumlashtiruvchi bo'lakni oldin berib, so'ngra uyushgan bo'laklarni sanab o'tish usulidan ko'proq foydalanish maqsadga muvofiq.

Huquqiy normalarni ifodalash usullaridan yana biri jadvallar asosida aks ettirishdir. Jumladan, Soliq kodeksining 23, 30,55-moddalarida shu usuldan foydalanilgan. Masalan:

Norezidentning O‘zbekiston Respublikasidagi to‘lov manbalaridan olingan, doimiy muassasa bilan bog‘liq bo‘lmagan daromadiga (foydasiga) manbada chegirmalarsiz quyidagi stavkalar bo‘yicha soliq solinadi:

dividendlar va foizlar	15 foiz
tavakkalchiliklarni sug‘urta qilishga yoki qayta sug‘urta qilishga to‘langan sug‘urta mukofotlari	10 foiz
O‘zbekiston Respublikasi bilan boshqa davlatlar o‘rtasida harakat qilishda xalqaro aloqa uchun telekommunikatsiyalar yoki transport xizmatlari (fraxtdan daromadlar)	6 foiz
royalti, ijaradan olingan daromadlar, xizmatlar ko‘rsatish, shu jumladan boshqaruv, maslahat xizmatlari ko‘rsatishdan keladigan daromadlar va boshqa daromadlar, daromad solig‘i solingan daromadlar (foyda) bunga kirmaydi.	20 foiz

Jadvallar asosida ifodalash usuli qonun ijodkorligi faoliyatida kamdan-kam holatlarda asosan iqtisodiyotga oid qonunlarda berilayotgan axborotni matematik usulda, ya’ni miqdor va foizlarni ko‘rsatishda qo‘llanadi. Buni ijobiy holat sifatida baholash lozim. Chunki bu ko‘rsatkichlar jadvalga solinmasdan, tavsifiy yo‘l bilan berilsa, uni tushunish bir muncha og‘ir kechadi. Jadval asosida berilishi qonunni qo‘llovchilar uchun bir qadar qulaylik tug‘diradi.

Shunday qilib, huquqiy normalarni ifodalashning xilma-xil usullari mavjud bo‘lib, ulardan samarali foydalanish hamda xalqqa tushunarli bo‘lgan munosib shakllarini qo‘llash qonun mukammalligining asosiy shartlaridan biridir.

QONUN IJODKORLIGIDA LEKSIK-GRAMMATIK USLUBIY MUAMMOLAR

Huquqiy normaning qonun tiliga qo'yiladigan talablar asosida har jihatdan mukammal, aniq va ravon tuzilishi, avvalo, so'zdan to'g'ri foydalanishga, huquqiy axborotning o'zbek tili grammatik qonun-qoidalariga qat'iy rioya qilgan holda tuzilishiga bog'liq. Matnda so'zlarning ma'nosini farqlamasdan berish, ortiqcha so'z va iboralarning ishlatilishiga yo'l qo'yilishi huquqiy normaning o'ta aniq va sodda ifodalanishiga to'sqinlik qiladi. Ayniqsa, huquqiy normalarning grammatik qoidalar asosida tuzilmasligi, hatto biror qo'shimchaning tushib qolishi yoki uning o'rniga boshqasining ishlatilishi huquqiy normaning mazmun va mohiyati butunlay o'zgarishiga sabab bo'ladi.

Shu bois huquqiy axborot norma sifatida shakllantirilayotganida, unda ifodalanayotgan har bir so'z, qo'shimcha, hatto tinish belgilari bittama-bitta tahlildan o'tkazilishi, lozim bo'lsagina shu so'z yoki qo'shimcha qoldirilishi maqsadga muvofiq.

Bu o'rinda shuni alohida ta'kidlashimiz lozimki, qonun loyihalarini tuzishda, gaplarning so'z va gaplarning grammatik tuzilishida Konstitutsiya tiliga alohida e'tibor qaratish zarur. Chunki konstitutsiya huquqiy jihatdan boshqa qonunlardan ustuvorlik kasb etish bilan birga qonunchilik tili va uslubi nuqtayi nazardan ham ustuvorlik kasb etishi lozim.

Shu nuqtayi nazardan yangi Konstitutsiyamizga huquqiy-ijodiy yondashilgan bo'lib, unda ishlatilgan har bir so'z va jumla o'z o'rnida ishlatilgan, moddalardagi birorta ortiqcha yoki noo'rin qo'llangan so'zni topish amri mahol. Gaplar o'zbek tilining grammatik qonun-qoidalariga qat'iy amal qilingan holda tuzilgan. Shunga ko'ra yangi Konstitutsiyamizni xalqimiz tafakkurining yuksak ijodiy yutug'i sifatida baholash mumkin.

Afsuski, bu fikrni barcha qonunlarimizga nisbatan ham aytish mumkin emas. Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, ayrim qonunlarimiz matnlarini uslubiy jihatdan to'la mukammal deb bo'lmaydi. Ularning ayrimlari qonun tiliga qo'yiladigan rasmiylik, neytrallik, o'ta aniqlik, qisqalik, soddalik talablariga to'la javob bera olmaydi,

shuningdek, o‘zbek tili qonun-qoidalariga bo‘ysunmaydigan ba’zi o‘rinlar uchraydi.

Mazkur tadqiqot ishi davomida qonun matnlaridagi bunday uslubiy muammolarni o‘rganib chiqib, ularni quyidagi guruhlariga ajratdik:

1. Leksik-uslubiy muammolar;
2. Grammatik-uslubiy muammolar.

Leksik-uslubiy muammolar. Qonun matnlaridagi leksik-uslubiy muammolar ayrim so‘z va jumalarning ortiqcha, noo‘rin yoki ma’nosini farqlamasdan qo‘llashda, huquqiy norma matnini tuzishda qisqalik, soddalik talablariga rioya etilmasligida ko‘rinadi.

Ta’kidlanganidek, matnning aniq bo‘lishi, avvalo, so‘zni to‘g‘ri qo‘llashga bog‘liq. So‘zning leksik ma’nolarini tushunmaslik uni xato qo‘llashga olib keladi. Qonun matnlarida bunday holatlar juda ham ko‘pdir. Fikrimizning dalili sifatida ularning ayrimlarini keltirib o‘tamiz:

Ozchilik tomonida qolgan sudya, o‘zining alohida fikrini yozma ravishda bayon qilishga haqli, uning bu fikri ishga qo‘shib qo‘yiladi, biroq e’lon qilinmaydi.

(Fuqarolik-protsessual kodeksi 14-m.).

Matnda *ozchilik tomonida qolgan sudya* jumlasini mantiqiy nuqtayi nazaridan qanday tushunish mumkin? Sudya ham biror tomonda qolib ketadimi? Bu rus tilidagi *судья, оставшийся в меньшинстве* jumlasining so‘zma-so‘z tarjimasidir. Aslida shu jumlaning quyidagicha ifodalash mumkin edi:

Sudya ovoz berish natijalariga ko‘ra kam ovoz olganlar tomonida bo‘lsa, o‘zining alohida fikrini yozma ravishda bayon qilishga haqli, uning bu fikri ishga qo‘shib qo‘yiladi, biroq e’lon qilinmaydi.

Ayrim holatlarda qonunshunoslar ba’zi so‘zlarning lug‘aviy ma’nosini to‘la tushunmasdan ishlatish holatlari ham uchraydi. Jumladan, Jinoyat kodeksining 289-moddasi *Halok bo‘layotgan harbiy kemani tashlab ketish* deb nomlanadi. Bu gapda *halok bo‘layotgan* so‘zi noo‘rin qo‘llangan. Chunki o‘zbek tilida *halok bo‘lmoq* fe’li odatda insonlarga nisbatan ishlatiladi. Kemaga

nisbatan *halok bo'lmoq* fe'lini ishlatish mantiqiy jihatdan to'g'ri emas. Bunday holatlarda *halokatga uchrayotgan kemani tashlab ketish* tarzida ishlatish lozim.

Xuddi shunday holatni *muomala* so'zining ishlatilishida ham ko'rish mumkin. Quyidagi huquqiy normaga e'tibor bering:

297-modda. Atrofdagilar uchun katta xavf manbai bo'lgan qurol-yarog' va buyumlar bilan muomalada bo'lish qoidalarini buzish

(*Jinoyat kodeksi 297-m*).

Muomalada bo'lish so'zi odatda insonlar o'rtasidagi munosabatlarga (bir-biri bilan gaplashadi, fikr almashadi) nisbatan ishlatiladi. Lekin shaxsning qurol bilan *muomalada bo'lishi* mantiqqa ziddir. Shuning uchun matndagi *muomalada bo'lish* so'zi o'rnida *foydalanish* so'zi quyidagicha qo'llansa to'g'ri bo'lardi:

297-modda. Atrofdagilar uchun katta xavf tug'diruvchi qurol-yarog' va buyumlardan foydalanish qoidalarini buzish

Qonun matnlarida so'zni to'g'ri qo'llash haqida gap ketganda, sinonim so'zlarning ishlatilishiga alohida to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq. Chunki sinonimlarni qo'llashda qonun tili bilan umumadabiy til o'rtasida bir oz o'ziga xoslik mavjud.

Bu haqda tilshunos olim R. Doniyorov shunday yozadi: "Sinonimlar, ya'ni bir tushunchani xilma xil shaklga ega bo'lgan so'zlar bilan ifodalash badiiy tilning, so'zlashuv tilining ko'rki. Biroq ilmiy til — rasmiy hujjatlar, axborotlar, darslik va o'quv qo'llanmalari, ilmiy tadqiqot ishlari, ensiklopediyalar, izohli lug'atlar tilida sinonimlarning ishlatilishi axborot almashish jarayonini qiyinlashtiradi, ancha o'quvchilarni mushkul ahvolga solib qo'yadi".³³ Aynim holatlarda qonunshunos bir so'zni takror ishlatmaslikka harakat qiladi va natijada xatolikka yo'l qo'yadi. Jumladan:

Chet el muassasasining boshqa davlat hududida jinoyat sodir etgan va O'zbekiston Respublikasiga qaytib kelgan O'zbekiston

³³ Doniyorov R. Terminlarni o'zlashtirish mezonlari haqida // O'zbek tili va adabiyoti, 1991, №6.

Respublikasi fuqarosiga nisbatan jinoyat ishi qo'zg'atish to'g'risidagi topshirig'ini O'zbekiston Respublikasi Prokuraturasi ko'rib, ish qo'zg'atish to'g'risidagi talabning asosligini tekshiradi.
(Jinoyat-protsessual kodeksi 7-m.).

Qonunshunos bu matnda *talab* so'zini ikki marta ishlatishdan o'zini tiyib, bu so'zning sinonimi sifatida *topshiriq* so'zini *chet el muassasasining topshirig'i* tarzida beradi. Mantiqan o'ylab ko'rilsa, mustaqil bir mamlakatga chet el muassasasi topshiriq bera olmaydi, agar topshiriq bersa, shu davlatning mustaqilligiga zid hodisa hisoblanadi. Chet el muassasasi boshqa davlatdan biror narsani talab qilishi mumkin. Shuning uchun *chet el muassasasining O'zbekiston Respublikasiga topshirig'i* deb ishlatish mantiqiy nuqtayi nazaridan to'g'ri emas. Shu bois yuqoridagi huquqiy normani quyidagicha ifodalash lozim:

Chet el muassasasining boshqa davlat hududida jinoyat sodir etgan va O'zbekiston Respublikasiga qaytib kelgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosiga nisbatan jinoyat ishi qo'zg'atish to'g'risidagi talabini O'zbekiston Respublikasi Prokuraturasi ko'rib, ish qo'zg'atish to'g'risidagi talabning asosligini tekshiradi.

Mazkur tadqiqot ishida qonun matnlarida bunday so'z qo'llashdagi nodurustliklarning hammasini batafsil izohlashning imkoni bo'lmadi. Ularning ayrimlarini quyidagi jadvalda aks ettirishga harakat qilamiz:

LEKSIK-USLUBIY XATOLIKLAR	TO'G'RI SHAKLLARI
<i>Harbiy mulkni nobud qilish yoki unga shikast yetkazish (Jinoyat kodeksi 296-m.).</i>	<i>Harbiy mulkni yo'qotish yoki unga shikast yetkazish</i>
<i>Yerlarni foydalanishdan chiqarish (Ma'muriy javobgarlik kodeksi 65-m.)</i>	<i>yerlarni foydalanib bo'lmaydigan darajaga keltirish</i>
<i>Soliq munosabatlarida nizolarni qarab chiqish (Soliq kodeksi 131-m.).</i>	<i>Soliq munosabatlarida nizolarni ko'rib chiqish</i>

<i>Markaziy bankning binolari hamda inshootlari, shuningdek ular joylashgan yer maydonlari <u>begonalashtirilishi mumkin emas</u> (Markaziy bank to'g'risidagi qonun 2-m.).</i>	<i>Markaziy bankning binolari hamda inshootlari, shuningdek, ular joylashgan yer maydonlari <u>boshqa tashkilotlarga berilishi mumkin emas</u></i>
<i>Spirtli ichimliklar, giyohvandlik moddalari va psixotrop moddalarni <u>suiiste'mol qilishi</u> natijasida... (Fuqarolik-protsessual kodeksi 291-m.)</i>	<i>Spirtli ichimliklar, giyohvandlik moddalari va psixotrop moddalarni <u>iste'mol qilishi</u> natijasida... .</i>
<i>307-modda. Ishni <u>ko'rishga</u> tayinlash</i>	<i>Ishni <u>muhokamaga</u> tayinlash</i>
<i>... O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari bilan tartibga <u>solib</u> turiladi (Dehqon xo'jaligi to'g'risidagi qonun 2-m.)</i>	<i>... O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari bilan tartibga <u>solinadi</u>.</i>

Soʻz qoʻllashdagi bunday xato va kamchiliklar huquqiy matnning asosiy maʼnosiga ham soya solib qoʻyadi. Shuning uchun qonunshunos qonun matnini tuzayotganida har bir jumla, har bir soʻz ustida puxta oʻylab koʻrsa, maqsadga muvofiq boʻladi.

Grammatik-uslubiy xatoliklar. Qonun tilining oʻziga xos muhim uslubiy xususiyatlaridan biri uning qoliplashgan muayyan doimiy shakllarga egaligidir.³⁴ Bu xususiyat qonun tiliga qoʻyiladigan bosh talablar — aniqlik va tejamlilik bilan aloqador holatda yuzaga keladi. Muayyan bir fikr barcha qonun matnlarida ayni bir sintaktik tizimlar, soʻz shakllari va qoʻshimchalari orqali ifodalanadi. Bu, albatta, huquqiy hujjatlardagi bayon uslubining qoliplashuviga, yagona andozalar shaklini kasb etishiga olib keladi. Qonun tilida andozaviy terminlar, qoliplashgan jumla va iboralar, barqaror lisoniy tizimlarning qoʻllanishi mazkur uslubning oʻziga

³⁴ Язык закона. -С.33.

xos maqbul jihatlaridir. Bular huquqiy hujjatning jamiyat a'zolarining barchasi tomonidan osonlik bilan bir xil idrok etilishini ta'minlashga, ularning huquqiy savodxonligining oshishiga xizmat qiladi.

Shuning uchun qonun tuzuvchi mutaxassislar iloji boricha qonun tilidagi jumla va gaplarning qoliplashuviga erishishga, huquqiy normani ifoda etishda ularni mumkin qadar ilgaridan mavjud bo'lgan qoliplar asosida va yoki bunday qoliplar mavjud bo'lmasa, shunday qoliplarni shakllantirishiga harakat qilishlari lozim. Ayniqsa, bir moddaning o'zida bir nechta qismlar va bandlar bir xil huquqiy mazmunda bo'lib, ular ayrim raqamlar yoki ayrim so'zlar bilangina farq qilsa, bu moddadagi jummalarni bir xil tartibda berish maqsadga muvofiq. Jinoyat kodeksining 17-moddasidagi quyidagi jumlalarining tuzilishiga e'tibor bering:

Jinoyat sodir etgunga qadar o'n olti yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxslar javobgarlikka tortiladi.

Jinoyat sodir etgunga qadar o'n uch yoshga to'lgan shaxslar javobgarlikni og'irlashtiradigan holatlarda qasddan odam o'ldirganliklari (97-moddaning ikkinchi qismi)uchungina javobgarlikka tortiladi.

Jinoyat sodir etgunga qadar o'n to'rt yoshga to'lgan shaxslar ushbu kodeks 97-moddasining birinchi qismi, 98, 104-106, 118, 119, 137, 164-166 moddalari, 173-moddasining ikkinchi va uchinchi qismlari, 220,222,247, 263, 267, 271-moddalari, 277-moddasining ikkinchi va uchinchi qismlari nazarda tutilgan jinoyatlar uchun javobgarlikka tortiladilar.

Ko'rinadiki, qonunshunos bu huquqiy normani ifodalashda qonun tilini sintaktik jihatdan qoliplashtirishga harakat qilib, *jinoyat sodir etgunga qadar...to'lgan shaxslar..javobgarlikka tortiladilar* qolipini saqlab qolgan. Lekin aynan shu moddaning o'zida shu mazmunidan huquqiy normani ifodalashda yuqoridagi qolipni buzib xatolikka yo'l qo'yadi:

Ushbu Kodeksning 122,123, 127, 144, 146, 193-195, 205-210, 225, 226, 230-232, 234, 235, 279-302 — moddalarida nazarda

tutilgan jinoyatlar uchun jinoyat sodir etilgunga qadar o‘n sakkiz yoshga to‘lgan shaxslar javobgarlikka tortiladilar.

Bu huquqiy norma yuqoridagi qolip asosida quyidagi tartib asosida berilganda maqsadga muvofiq bo‘lar edi:

Jinoyat sodir etgunga qadar o‘n sakkiz yoshga to‘lgan shaxslar ushbu Kodeksning 122, 123, 127, 144, 146, 193-195, 205-210, 225, 226, 230-232, 234, 235, 279-302 — moddalarida nazarda tutilgan jinoyatlar uchun javobgarlikka tortiladilar.

Bu bilan qonunshunos hech narsa yo‘qotmas, balki, aksincha, qonun tilining grammatik jihatdan qoliplashuviga va fuqarolar tomonidan osonlik bilan ilg‘ab olinishiga erishar edi.

Ma‘lum bir fikrni aniq va ravon ifodalashda nafaqat so‘z, balki grammatik shakllarning ahamiyati beqiyosdir. Ayniqsa, qonun tilida bu muhim. Ammo hozircha qonunlar tilida mazkur holatlardan muayyan lisoniy tayyorgarlikning yetarli bo‘lmaganligi tufayli chekinish yoki u holatlarni tegishli tarzda hisobga olmaslik oqibati yuzaga kelgan uslubiy nuqsonlardan ko‘z yumib bo‘lmaydi. Shuning uchun bu o‘rinda ana shunday uslubiy nodurustliklarga e‘tibor qaratishimiz zarur.

Biror bir grammatik shaklning tushib qolishi yoki o‘rinsiz qo‘llanishi yoxud boshqasi bilan almashtirib yuborilishi qonunda ifodalanayotgan fikrning butunlay o‘zgarishiga sabab bo‘ladi, lekin shunday bo‘lsa-da, qonun tilida grammatik shakllarning noto‘g‘ri ishlatilish hollari uchraydi.

Binobarin, qonun va boshqa normativ-huquqiy hujjat loyihalarini tayyorlash inson faoliyatining eng murakkab va o‘ta mas‘uliyatli ish turi hisoblanadi. U qonunshunosdan katta bilim, kuch va irodani, qonun tuzish ilmidan mukammal xabardor bo‘lishni taqozo etadi. Shu bilan birga qonun loyihasi tuzilayotgan tilning nozik jihatlarini, leksik-grammatik qoidalarini mukammal o‘zlashtirishni taqozo etadi.

Mazkur tadqiqot natijalarining ko‘rsatishicha, hozirgi paytda ko‘pgina qonun matnlarida o‘zbek tilining eng muhim grammatik kategoriyasi, ya‘ni qaratqich-qaralmish munosabatida xatoliklarga yo‘l qo‘yilmoqda. Ulardan ba‘zilarini ko‘rib chiqaylik.

163-modda. Vodoprovod tarmoqlariga o‘zboshimchalik bilan ulanish va ichimlik suvdan foydalanish qoidalarini boshqacha tarzda buzish

(Ma’muriy javobgarlik kodeksi 163-m.).

Bu moddada *ichimlik suvi* birikmasining *ichimlik suv* tarzida berilishi xatodir. Chunki o‘zbek tilining grammatik qoidalariga ko‘ra *ichimlik* so‘zi bu gapda qaratqich hisoblanib, u qaratqich kelishigining belgisiz shaklida ifodalangan. *Suv* so‘zi esa qaralmish bo‘lib, u egalik qo‘shimchasi *-i* ni olishi lozim edi. Shu bois bu birikmani qonun matnlarida *ichimlik suv* emas, *ichimlik suvi* tarzida berish maqsadga muvofiq.

Yuridik shaxsning firma nomiga bo‘lgan huquqni boshqa shaxsga berish va o‘tkazishga faqat yuridik shaxs qayta tashkil etilgan hamda umuman korxona boshqa shaxsga berilgan hollardagina yo‘l qo‘yiladi.

(Fuqarolik kodeksi 1101-m.)

Bu huquqiy normada ham qaratqich qaralmish munosabatida xatolik mavjud. Matndagi *shaxsning* so‘zi qaratqich bo‘lib, *huquqni, berish o‘tkazish* so‘zlaridan, ya’ni qaralmishdan *-i* egalik qo‘shimchasini olishni talab qilyapti. Afsuski, matnda *huquqni, berish, o‘tkazish* so‘zlarida egalik qo‘shimchasi berilmagan. Shuning uchun ham bu huquqiy normani tushunish ancha og‘ir. Agar shu matn quyidagicha to‘g‘ri ifodalansa, unda aniqlik ham ta’minlanadi:

Yuridik shaxsning firma nomiga bo‘lgan huquqini boshqa shaxsga berishi va o‘tkazishga faqat yuridik shaxs qayta tashkil etilgan hamda umuman korxona boshqa shaxsga berilgan hollardagina yo‘l qo‘yiladi.

Qonun tilidagi grammatik-uslubiy muammolar haqida gap ketganda shuni alohida ta’kidlash lozimki, bugungi kundagi ko‘pgina qonun matnlarida *qo‘llanmoq* fe’li (*jazoni qo‘llanmoq, ehtiyot choralari qo‘llanmoq* tarzida) noto‘g‘ri berilmoqda. Masalan:

Musodara qilish chorasini qo'llanish tartibi ushbu Kodeks va O'zbekiston Respublikasining boshqa qonun hujjatlari bilan belgilab qo'yiladi

(Ma'muriy javobgarlik kodeksi 28-m.).

Sud, agar O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va boshqa qonunlariga zid bo'lmasa, boshqa normativ hujjatlarni qo'llanadi

(Fuqarolik-protsessual kodeksi 12-m.).

Bu matnlardagi *qo'llanish* va *qo'llanadi* so'zlari majhullik darajasida ifodalanib, qo'pol xatolikka yo'l qo'yilgan. (Bu mantiqiy nuqtayi nazardan ham to'g'ri emas). Fe'l majhullik darajasida ifodalandimi, harakatni bajaruvchi shaxs subyekt ifodalanmasligi lozim. Aslida bu matnlardagi fe'llar majhullik darajasida emas, aniq darajada, ya'ni *qo'llash*, *qo'llaydi* tarzida ishlatilishi zarur edi. Shunda fikr mantiqiy jihatdan to'g'ri ifodalanar edi. Hatto, bunday xatolikni ayrim moddalarning nomlanishida ham kuzatish mumkin:

488-modda. Jinoyat kodeksi normalarini noto'g'ri qo'llanish

(Jinoyat-protsessual kodeksi 488-m.).

494-modda. Jazoni kuchaytirish va og'irroq jinoyatga doir qonun moddalarini qo'llanishga yo'l qo'yilmasligi

(Jinoyat-protsessual kodeksi 494-m.).

34-modda. Bir necha huquqbuzarliklarni sodir etganlik uchun ma'muriy jazo qo'llanish

(Ma'muriy javobgarlik kodeksi 34-m.).

36-modda. Ma'muriy jazo qo'llanish muddatlari

(Ma'muriy javobgarlik kodeksi 36-m.).

Bu misollardan ko'rinadiki, qonun matnlarida *qo'llanmoq* fe'li tushum kelishigidagi so'zni boshqarib kelyapti. Majhullik darajasidagi bu fe'l (*qo'llanmoq*) tushum kelishigidagi so'zni boshqarmaydi. Bu o'rinlarda shu fe'lning aniq darajadagi shaklini (*jazoni qo'llash*, *ehtiyoj choralari qo'llash* tarzida) ishlatish maqsadga muvofiqdir. Akademik A.Hojiyev *qo'llanmoq* fe'li

tushum kelishigidagi soʻzni boshqarmasligini oʻz vaqtida alohida taʼkidlab oʻtgan edi.³⁵

Umuman, qonun matnlarida bunday holatlarni koʻplab kuzatish mumkin. Ularning barchasini mazkur tadqiqot ishida keltirishning imkoni yoʻq. Eng asosiysi oʻzbek qonunchilik tilining oʻzbek tilining leksik-grammatik qonun-qoidalariga qatʼiy rioya qilingan holatda yaratilishiga erishishdir. Qonunlarning toʻla mukammal boʻlishi uchun huquqshunos va tilshunos olimlar oʻrtasida oʻzaro hamkorlikni yoʻlga qoʻyish zarur. Ular tomonidan oʻzbek yuridik tilining grammatik jihatlarini yuzasidan tadqiqot ishlari olib borilishi lozim.

Mazkur tadqiqotning qonunchilik uslubiyati, huquqiy normalarning ifoda usullari masalalari yuzasidan olib borilgan kuzatishlar quyidagi xulosalar chiqarish imkonini beradi:

1. Qonunchilik uslubi qonunlarning ifoda usuli nuqtayi nazaridan mukammal boʻlishida muhim oʻrin tutadi. Shunga koʻra, qonunchilik uslubi yaxlit adabiy til fonida alohida maxsus uslub sifatida, yaʼni rasmiy ish uslubidan alohida ajratib koʻrsatilishi va maxsus oʻrganilishi zarur. Chunki rasmiy ish uslubi deyilganda faqatgina rasmiy ish qogʻozlari (ariza, tilxat, tarjimai xol kabilar) darajasidagi uslub doirasi tushuniladi. Qonunchilik uslubida esa sof yuridik voqea, hodisa, huquqiy normalar mazmunini ifodalash, huquqiy jarayon haqida gap boradi. Bu shunchalik murakkab va koʻp qirraliki, uni ifodalash vositasini rasmiy ish yuritish uslubi doirasida hal etib boʻlmaydi.

2. Qonun hajmi, tuzilishi boʻyicha murakkab mazmunga ega boʻladi. Bu huquq normalarining qanday holatda va tartibda, qay usulda ifoda etilishi bilan bogʻliq. Agar ularning ifoda etilish usuli qanchalik murakkab, uzundan-uzun, noaniq tuzilsa, bu qonun hayotda ijobiy samaralar berish oʻrniga jamiyatda huquqbuzarlik va jinoyatchilik miqdorining oshishiga sabab boʻladi. Shunga koʻra,

³⁵ Hojiyev A. "Qoʻllanmoq" feʼlining ishlatilishi haqida // Oʻzbek tili va adabiyoti, 1965, №5, -B.68.

huquqiy hujjat loyihalarining ifoda etilish usuli davlat faoliyatida ijtimoiy siyosiy-ahamiyatga ega.

Shu nuqtayi nazardan qonunchilik uslubining asosiy vazifalari: huquqiy normalarni ifoda etishning xalqchil, eng qulay, xalq manfaatini ko'zlovchi usullarini ishlab chiqish; uni qonun ijodkorligi faoliyatida joriy etish; jamiyat rivoji va huquq takomili bilan birga uni ham rivojlantirib borish; ish bermayotgan, huquqning rivojiga to'sqinlik qilayotgan, eski ifoda usullarini aniqlashdan iborat.

3. Hozirgi paytda qonun matnlarida leksik-grammatik uslubiy muammolar mavjud. Qonun matnlaridagi leksik-uslubiy muammolar ayrim so'z va jumalarning ortiqcha, noo'rin yoki ma'nosini farqlamasdan qo'llashda, huquqiy norma matnini tuzishda qisqalik, soddalik talablariga rioya etilmasligida ko'rinadi. Bundan tashqari, qonun matnlarida o'zbek tilining grammatik qoidalariga bo'ysunmaydigan holatlar ham kuzatilmoqda. So'z va grammatik qo'shimchalarni qo'llashdagi bunday xato va kamchiliklar huquqiy matnning asosiy ma'nosiga ham soya solib qo'yadi. Shuning uchun qonunshunos qonun matnini tuzayotganida har bir jumla, har bir so'z ustida puxta o'ylab ko'rishi maqsadga muvofiq.

4. Mamlakatimiz mustaqillikka erishib jahon xalqlari bilan iqtisodiy, siyosiy, huquqiy va madaniy aloqalarimiz yuksalib borayotgan bugungi kunda o'zbek milliy qonunlarini ingliz, fransuz, nemis, yapon tillari kabi nufuzli tillarga tarjima qilish dolzarb vazifadir. Bu ishni markazlashtirgan holatda olib borish maqsadga muvofiq.

IV BOB. SUD HUJJATLARI LOYIHALARINING LINGVISTIK EKSPERTIZASI (ma'muriy sudlarning hal qiluv qarorlari asosida)

SUD HUJJATLARINING LINGVISTIK EKSPERTIZASI VA UNING MAQSADI VA VAZIFASI

O'zbekiston Respublikasida demokratik huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyati barpo etilayotgan bugungi kunda mamlakatimizda sud-huquq tizimini yuksaltirish eng muhim vazifalardan biridir. Shu bois O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 21-oktyabrda "Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2017-yil 21-fevralda "O'zbekiston Respublikasi sud tizimi tuzilmasini tubdan takomillashtirish va faoliyati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2018-yil 13-iyulda "Sud-huquq tizimini yanada takomillashtirish va sud hokimiyati organlariga ishonchni oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonlari, 2019-yil 12-martda "Sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish samaradorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori qabul qilindi.

Mazkur normativ-huquqiy hujjatlarga asosan mamlakatimizda sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini, fuqarolar huquq va erkinliklarining ishonchli himoyasini ta'minlash hamda odil sudlovga erishish darajasini oshirish sud-huquq tizimini isloh qilish sohasida davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlari biri sifatida belgilandi.

Bu vazifalarni amalga oshirishda sud hujjatlari loyihalarini yuridik texnika qoidalariga asoslangan holda sifatli ishlab chiqish, ularni yuridik til talablaridan kelib chiqib, mukammal darajada tuzish, tayyorlash va rasmiylashtirish muhim hisoblanadi. Shuning uchun sud tomonidan qabul qilingan hujjatlar aniq va tushunarli ishlab chiqilishi, ular ijrochilar tomonidan turlicha talqin qilinmasligi maqsadga muvofiq. Chunki sud qarorini turlicha

sharhlash uning ijrosiga salbiy ta'sir qiladi va, shu bilan birga, ijroning amalga oshirilmasligiga ham sabab bo'lishi mumkin. Ular har tomonlama mukammal darajada tuzilsagina, o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifani bajara oladi. Buning uchun sud hujjatlari loyihalarini qabul qilishdan oldin lingvistik ekspertizadan o'tkazish juda muhim hisoblanadi.

Shu nuqtayi nazardan sud hujjati loyihalarini mukammal darajada ishlab chiqish sud xodimlari oldida turgan dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Biroq bu vazifa shunday murakkab jarayonki, uni chuqur ilmiy-nazariy jihatdan o'rganmasdan hamda lingvistik ekspertiza, yuridik texnika, yuridik til, yuridik terminologiya, yurislingvistikaga oid bilimlarni o'zlashtirmasdan turib, uni amalga oshirish ancha murakkabdir. Shu bois sud hujjati loyihalarini savodxonlik bilan tuzish va tayyorlash ishlari sud xodimlariga ma'lum bir qiyinchiliklarni tug'diradi, ulardan ma'lum bir bilim, malaka va amaliy ko'nikmalarni talab qiladi.

Sud hujjatlarining lingvistik ekspertizasi deyilganda sudlov tizimida ish yuritish sohasidagi hujjatlar (hal qiluv qarorlari, ajrim, hukm, bayonnoma kabilar) lingvistik (orfografiya, punktuatsiya, leksika, grammatika, uslubiyat), yuridik texnika qoidalari va davlat tili talablari yuzasidan o'rganish, tahlil qilish, xatoliklarni tuzatish, ularni yuqoridagi talab va qoidalarga moslashtirish tushuniladi.

Ta'kidlash joizki, ilmiy adabiyotlarda sud hujjatlari loyihalarini lingvistik ekspertizadan o'tkazishda juda ham ko'p talab va qoida hamda tamoyillar keltiriladi. Ularning ilmiy adabiyotlarda turlicha berilganligi lingvistik ekspertiza ishini ancha mavhumlashtiradi va, o'z navbatida, murakkablashtiradi.

Sud hujjatlari loyihalari qanday mezonlar va qaysi maxsus ilmiy adabiyotlar asosida lingvistik ekspertizadan o'tkaziladi?

Bizning fikrimizcha, bunda lingvistik ekspertiza har bir mamlakatda sud hujjatlarini tuzish bilan bog'liq amaliyotdagi muammolardan kelib chiqqan holda amalga oshirilsa, uning samaradorlik darajasi yuqori bo'ladi.

Sud hujjatlari loyihalari (asosan ma'muriy sudlarning hal qiluv qarorlari loyihalarini) lingvistik ekspertizasini mamlakatimizda davlat tili va o'zbek adabiy tili hamda yurislingvistikaning quyidagi asosiy qoida va mezonlari hamda maxsus adabiyotlar asosida o'tkazish maqsadga muvofiq:

SUD HUJJATI LOYIHALARINI LINGVISTIK EKSPERTIZASI UCHUN ASOSIY QOIDA VA MEZONLAR HAMDA MAXSUS ILMIY ADABIYOTLAR

№	Mezonlar	Amaliyotdagi asosiy xatoliklar	Asos boʻluvchi ilmiy va huquqiy adabiyotlar						
1.	Oʻzbek tilining imlo qoidalari	<table><tr><td>bosh harflar imlosi</td></tr><tr><td>“u” va “o” harflar</td></tr><tr><td>“k” va “q” harflar</td></tr><tr><td>“h” va “x” harflar</td></tr><tr><td>sonlarning imlosi</td></tr><tr><td>boshqa xatoliklar</td></tr></table>	bosh harflar imlosi	“u” va “o” harflar	“k” va “q” harflar	“h” va “x” harflar	sonlarning imlosi	boshqa xatoliklar	1. Begmatov A., Madvaliyev A. Oʻzbek tilining imlo lugʻati (85000 soʻz). T, “Akademnashr” Nashriyot-matbaasi , 2013; 2.Koʻchimov Sh., Abbasova G. va boshq. Sud qarorlari sifatini oshirish boʻyicha amaliy qoʻllanma. T., Bartria press, 2020. 3. Yodgorov X., Kosimov I., Parpiyeva G. Sudning hal qiluv qarorini tuzish boʻyicha amaliy qoʻllanma. T., Baktria press, 2017.
bosh harflar imlosi									
“u” va “o” harflar									
“k” va “q” harflar									
“h” va “x” harflar									
sonlarning imlosi									
boshqa xatoliklar									
2	Oʻzbek tilining ishoraviy qoidalari	<table><tr><td>nuqta, vergul</td></tr><tr><td>tire va chiziqcha (defis)</td></tr><tr><td>ikki nuqta va nuqtali vergul</td></tr><tr><td>qoʻshtirnoq va qavs</td></tr></table>	nuqta, vergul	tire va chiziqcha (defis)	ikki nuqta va nuqtali vergul	qoʻshtirnoq va qavs	1. Begmatov A., Madvaliyev A. Oʻzbek tilining imlo lugʻati (85000 soʻz). T, “Akademnashr” Nashriyot-matbaasi , 2013; 2.Koʻchimov Sh., Abbasova G. va boshq. Sud qarorlari sifatini oshirish boʻyicha amaliy qoʻllanma. T., Bartria press, 2020.		
nuqta, vergul									
tire va chiziqcha (defis)									
ikki nuqta va nuqtali vergul									
qoʻshtirnoq va qavs									

		boshqa xatoliklar	3. Yodgorov X., Kosimov I., Parpiyeva G. Sudning hal qiluv qarorini tuzish bo'yicha amaliy qo'llanma. T., Baktia press, 2017.
3.	O'zbek tilining grammatik qoidalari	gap tuzilishi kelishik qo'shimchalari egallik qo'shimchalari nisbat qo'shimchalari boshqa xatoliklar	1. Mahmudov N., No'rmonov A., Sobirov A. Ona tili. Umumta'lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik. T., Tasvir, 2019. 2. Abdurahmonov G., Rafiyev A., Shodmonqulov D. O'zbek tili amaliy grammatikasi. Darslik. T., Fan, 2002.
4	O'zbek tilining uslubiy qoidalari	so'zni ortiqcha qo'llash so'zni noo'rin qo'llash kerakli so'zni qo'llamaslik yuridik iborani noto'g'ri qo'llash boshqa xatoliklar	1. O'zbek tilining izohli lug'ati. (6 jildlik) T., O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2023. 2. O'zbek tilining katta sinonimlar lug'ati. (2 jildlik) T., O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2023

5	Yuridik terminlar ni qo‘llash qoidalar	<table><tr><td>unifikatsiyalash va standartlash</td></tr><tr><td>ortiqcha termin qo‘llash</td></tr><tr><td>terminni qo‘llamaslik</td></tr><tr><td>noto‘g‘ri qo‘llash</td></tr><tr><td>boshqa xatoliklar</td></tr></table>	unifikatsiyalash va standartlash	ortiqcha termin qo‘llash	terminni qo‘llamaslik	noto‘g‘ri qo‘llash	boshqa xatoliklar	1.Mahmudov N., Ko‘chimov Sh., Sharipova N. Yuridik terminlarning ruscha-o‘zbekcha lug‘ati. T., Zamin nashr, 2021., 204 b. 2. Ko‘chimov Sh.N. Yuridik til nazariyasi va amaliyoti. T., JIDU, 2013. 3. Ko‘chimov Sh.N. Yurislingvistika va lingvistik ekspertiza asoslari. Darslik. TDYU., 2024.		
unifikatsiyalash va standartlash										
ortiqcha termin qo‘llash										
terminni qo‘llamaslik										
noto‘g‘ri qo‘llash										
boshqa xatoliklar										
5.	Yuridik til talablari	<table><tr><td>rasmiylik,</td></tr><tr><td>qat’iylilik,</td></tr><tr><td>neytrallik (ehtiros va hissiyotlarsiz)</td></tr><tr><td>o‘ta (maksimal) aniqlilik</td></tr><tr><td>qisqalik, soddalik, lo‘ndalik</td></tr><tr><td>qoliplashganlik</td></tr><tr><td>boshqa xatoliklar</td></tr></table>	rasmiylik,	qat’iylilik,	neytrallik (ehtiros va hissiyotlarsiz)	o‘ta (maksimal) aniqlilik	qisqalik, soddalik, lo‘ndalik	qoliplashganlik	boshqa xatoliklar	1.Ko‘chimov Sh.N. Yuridik til nazariyasi va amaliyoti. T., JIDU, 2013. 2. Ko‘chimov Sh.N. Yurislingvistika va lingvistik ekspertiza asoslari. Darslik. TDYUU., 2024. 3. Azimov I., Ro‘ziyev Z., Bobojonov F. O‘zbek tilida lingvistik ekspertiza. Uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: Bookmani print, 2023. – V. 4 4. Ko‘chimov Sh.N. Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini lingvistik ekspertizadan o‘tkazish. Metodik qo‘llanma. T., YUMOM., 2022.
rasmiylik,										
qat’iylilik,										
neytrallik (ehtiros va hissiyotlarsiz)										
o‘ta (maksimal) aniqlilik										
qisqalik, soddalik, lo‘ndalik										
qoliplashganlik										
boshqa xatoliklar										
6	Qarornin g kompozit sion	<table><tr><td>kirish qismi</td></tr><tr><td>bayon qismi</td></tr><tr><td>asoslantiruvchi qismi</td></tr></table>	kirish qismi	bayon qismi	asoslantiruvchi qismi	1.Fuqarolik protsessual kodeksi, 253-m., 2.Ko‘chimov Sh., Abbasova G. va boshq. Sud qarorlari sifatini oshirish bo‘yicha amaliy				
kirish qismi										
bayon qismi										
asoslantiruvchi qismi										

	tuzilishi qoidalar	xulosa qismi	qo‘llanma. T., Bartria press, 2020. 3. Yodgorov X., Kosimov I., Parpiyeva G. Sudning hal qiluv qarorini tuzish bo‘yicha amaliy qo‘llanma. T., Baktria press, 2017.
		boshqa xatoliklar	

Shunday qilib, bu mezonlarning huquqiy va ilmiy-amaliy asosini O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy sud ishlarini yuritish to‘g‘risidagi kodeksi normalari, o‘zbek tilining adabiy til me‘yorlari, xususan, 1956-yilda tasdiqlangan kirill yozuviga asoslangan imlo qoidalar, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi “Lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosini joriy etish to‘g‘risida”gi 339-sonli qarori, shuningdek, yuridik til va unga qo‘yiladigan talablar tashkil etadi.

Sud hujjatlari loyihalarini yuqoridagi mezonlar asosida tashkil etish natijasida quyidagi samaradorlikka erishiladi:

- sudlov hujjatlarini sifatli tuzish, tayyorlash va uni rasmiylashtirishning asosiy tashkiliy-texnik tushunchalari, qoidalar bo‘yicha sud xodimlarining bilimlarini yanada oshirish;
- sudlov hujjatlarini sifatli tuzish, tayyorlash va uni rasmiylashtirishda o‘zbek adabiy tilining me‘yor va qoidalaridan sud xodimlarining mohirona foydalana olish qobiliyatini rivojlantirish;
- sudlov hujjatlari qabul qilingandan keyin ularning fuqarolar tomonidan turlicha sharhlanishi va tushunilishiga yo‘l qo‘ymaslik uchun hujjatlarni o‘ta (maksimal) aniq, ravon va tushunarli ifodalash malakasini rivojlantirish;
- sudlov hujjatlarini ilmiy-amaliy tahlil qilish, ulardagi xato va kamchiliklarni aniqlash va shundan kelib chiqqan holda, sud xodimlari uchun sudlov hujjatlarini belgilangan talablar asosida sifatli tuzish, tayyorlash va uni rasmiylashtirish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

Mazkur bobda O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi, BMT Taraqqiyot dasturining “O‘zbekistonda qonun ustuvorligi yo‘lida hamkorlik” qo‘shma loyihasi doirasida nashr etilgan “Sud qarorlari sifatining oshirish bo‘yicha amaliy qo‘llanma” risolasidan foydalanildi³⁶. Muallif yuqoridagi qo‘shma loyihaning bevosita ishtirokchisi bo‘lib, loyiha doirasida ma‘muriy sudlarning va fuqarolik ishlari sudlarining 2018-yildagi aksariyat (1000 ga yaqin) hal qiluv qarorlarini lingvistik jihatdan o‘rganib chiqqan. Mazkur ilmiy risola aynan aynan shu xulosalar asosida yozilgan bo‘lib, unda keltirilgan misollardagi barcha nomlar, sanalar va dalillar o‘zgartirilgan va ular XXX shaklidagi shartli qisqarma asosida berilgan. Har qanday mos kelishlar tasodifiy hisoblanadi.

SUD QARORLARI LOYIHALARINI TUZISH VA UNING LINGVISTIK EKSPERTIZASIDAN O‘TKAZISHDA DAVLAT TILI TALABI VA O‘ZBEK ADABIY TILI QOIDALARI

Sud hujjatlarini lingvistik ekspertizasining eng asosiy maqsadi sud qarorlari loyihalarining davlat tili va o‘zbek adabiy tili qoidalariga muvofiqligini aniqlash hisoblanadi. Chunki bu talablarga javob bermaydigan hujjat o‘z oldiga qo‘yilgan vazifalarni bajara olmaydi.

Sud hujjatlari loyihalarini aynan shu nuqtayi nazardan lingvistik ekspertizadan o‘tkazilganda, barcha hujjat loyihalarining bu talablarga to‘la javob bera olmasligini kuzatildi. Ularda davlat tili va o‘zbek adabiy tili qoidalarini qo‘llash yuzasidan ayrim nomukammalliklar mavjud.

Ular asosan o‘zbek adabiy tilining grammatik, leksik-uslubiy va orfografik qoidalarida uchraydi. Gaplar grammatik jihatdan qisqa va aniq tuzilmasdan, o‘ta murakkab qurilmalar (konstruksiya) (uzundan-uzoq jumlar) tuzilmoqda.

³⁶ Ko‘chimov Sh., Abbasova G., Isroilova D., Obidov T., Xo‘jamqulova S. Sud qarorlari sifatini oshirish bo‘yicha amaliy qo‘llanma. T., Baktia Press. 2020.

O‘zbek tili grammatik qoidalar. Sud hujjatlarining yuridik tilga qo‘yiladigan talablar asosida har jihatdan mukammal, aniq va ravon tuzilishi, avvalo, huquqiy axborotning o‘zbek tili grammatik qonun-qoidalariga qat’iy rioya qilgan holda tuzilishiga bog‘liq. Matnning grammatik qoidalar asosida tuzilmasligi, hatto biror qo‘shimchaning tushib qolishi yoki uning o‘rniga boshqasining ishlatilishi huquqiy axborotning mazmun va mohiyati butunlay o‘zgarishiga sabab bo‘ladi. Shunga ko‘ra sud hujjatlarida ma’lum bir fikrni aniq va ravon ifodalashda nafaqat so‘z, balki grammatik shakllarning ahamiyati beqiyosdir.

Respublika bo‘yicha ma’muriy sudlar hal qiluv qarorlarini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatdiki, ularda juda ham ko‘p grammatik xatoliklar mavjud. Hal qiluv qarorlaridagi bunday grammatik xatoliklar asosan gap tuzilishi, kelishik, egalik, nisbat qo‘shimchalarining noto‘g‘ri ishlatilishida kuzatildi.

Gap tuzishdagi xatoliklar. Rasmiy hujjatning sifati ifodalanayotgan fikrning yuridik tilga qo‘yiladigan talablar asosida gapning qaysi tartibda tuzilishi bilan chambarchas bog‘liq. Shuning uchun hal qiluv qarorini tuzuvchi mutaxassis, birinchi navbatda, gaplarni o‘zbek tili qoidalariga qat’iy asoslangan grammatik konstruksiyalar asosida qisqa, sodda va aniq tuzishga alohida e’tibor qaratishi zarur. Ayniqsa, bunda gapda so‘zlarni bir-biriga mantiqan bog‘lash vazifasini bajaruvchi qo‘shimchalar: kelishik, egalik va shaxs-son qo‘shimchalarini to‘g‘ri qo‘llash favqulodda muhim hisoblanadi. Chunki bu qo‘shimchalarni xato qo‘llash ifodalanayotgan huquqiy axborot mazmunining butunlay o‘zgarib ketishiga sabab bo‘ladi va oqibatda bu hujjatning ijrosi ham turlicha bo‘ladi.

O‘rganishlar shuni ko‘rsatdiki, ma’muriy sudlar hal qiluv qarorlarida gaplarni o‘zbek tili va yuridik til talablaridan kelib chiqqan holda to‘g‘ri tuzishda bir qancha xatoliklar mavjudligi kuzatildi.

Fikrimizning dalili sifatida ularning ayrimlarini keltirib o‘tamiz:

XXX shahar XXX tuman ma’muriy sudi 2018-yil yanvar oyining 12 kunida o‘z binosida, ochiq sud majlisida, Raislik etuvchi

sudya S.X., sud majlisi kotibi A.O‘ning kotibligida, arizachi A.R.ning majburiy ijro XXX shahar XXX tuman bo‘limi mansabdor shaxslarining xatti-harakatlari g‘ayriqonuniy deb topish va davlat ijrochisining 27.03.2017-yildagi qarorini qisman haqiqiy emas deb topish shikoyati bo‘yicha yuritilgan XXX-sonli ma‘muriy ishini ko‘rib chiqib, quyidagilarni

ANIQLADI:

Mazkur gapda o‘zbek tili va yuridik tilning bir qancha qoidalarining buzilganini ko‘rish mumkin. Bu, birinchi navbatda, gapning tuzilishiga ko‘ra noto‘g‘ri shakllanganligida ko‘rinadi.

O‘zbek tili va yuridik til talablariga ko‘ra, gaplar quyidagi formula asosida tuzilishi kerak:

O‘zbek tilining grammatik qoidalariga va yuridik til talablariga asosan hal qiluv qarorida ifodalanayotgan gaplarda gap bo‘laklarining joylashish tartibi: **payt holi + o‘rin holi + ega + to‘ldiruvchi + kesim** shaklida bo‘lishi lozim. Aniqllovchi esa o‘zi aniqlayotgan so‘zdan (yo egadan, yo to‘ldiruvchidan) oldin qo‘llanishi kerak.

Bu fikrni yana ham oddiyroq qilib aytganda, rasmiy hujjatlarda gaplar quyidagi formula asosida tuzilishi kerak:

“Qachon? + Qayerda? + Kim? + Qaysi tartibda? + Nima qildi?”

Lekin yuqoridagi gapda bu qoidalarga va yuridik tilning qoliplashganlik talabiga rioya qilinmagan. Gap grammatik jihatdan *kim? + qachon? + qayerda? + nima qildi?* shaklida tuzilgan. Ya’ni mazkur gapning egasi *XXX shahar XXX tuman ma‘muriy sudi jumlası 2018-yil yanvar oyining 12 kunida* degandan keyin ishlatilishi lozim edi:

Bundan tashqari, yuqoridagi gapda “*2018-yil yanvar oyining 12 kunida*” deyilganda “*oyining*” so‘zi va *–da* kelishik qo‘shimchasi noo‘rin qo‘llangan, bu mantiqan to‘g‘ri emas, chunki oy nomining “*yanvar*” tarzida ifodalanishi “*oy*” ma’nosini beradi. Shuningdek, “*kuni*” so‘zi ham o‘rin-payt kelishigining qo‘shimchasi (*–da*)ni ifodalaydi. Bu yuridik tilning qisqalik talabiga ham zid hisoblanadi. Shuning uchun bu gapni “*2018-yil 12-yanvar kuni*” tarzida ishlatish zarur edi.

Shuningdek, yuqoridagi matnda *“XXX shahar XXX tuman ma’muriy sudi o‘z binosida, ochiq sud majlisida, ...”* gapida o‘zbek tilining grammatik va punktatsion qoidalari nuqtayi nazardan ikki marta vergul ishlatib, ikkita xatolikka yo‘l qo‘yilgan.

Sudning mazkur hal qiluv qarorini tuzayotgan mutaxassis *“XXX shahar XXX tuman ma’muriy sudi o‘z binosida, ochiq sud majlisida, ...”* gapida uchta uyushgan gap bo‘lagi mavjud deb o‘ylab, har bir gap bo‘lagidan so‘ng vergul qo‘ygan va katta xato qilgan. Bu o‘zbek tilining grammatik va orfografik qoidalarini bilmaslikdan kelib chiqadi.

Shu nuqtayi nazardan, mazkur ma’muriy sud hal qiluv qarorining kirish qismi *“XXX shahri XXX tumani ma’muriy sudi o‘z binosida ochiq sud majlisida....”* shaklida tuzilishi lozim edi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, mazkur ma’muriy sud hal qiluv qarorining kirish qismini quyidagi shaklda tuzish maqsadga muvofiq edi:

2018-yil 12-yanvar kuni XXX shahri XXX tumani ma’muriy sudi o‘z binosida ochiq sud majlisida sudya S.X. raisligida, sud majlisi kotibi A.O‘.ning kotibligida, arizachi A.R.ning majburiy ijro XXX shahri XXX tumani bo‘limi mansabdor shaxslarining xatti-harakatlarini g‘ayriqonuniy deb topish va davlat ijrochisining 27.03.2017-yildagi qarorini qisman haqiqiy emas deb topish haqidagi shikoyat arizasi bo‘yicha yuritilgan XXX-sonli ma’muriy ishini ko‘rib chiqib, quyidagilarni

ANIQLADI:

Shuningdek, ma’muriy sudlar hal qiluv qarorlarining kirish qismidagi ayrim gaplarda ba’zan grammatik jihatdan gapning egasi tushib qolish holatlar kuzatildi. Jumladan:

2018-yil iyul oyining 10 kunida XXX tumani XXX MFY binosida sayyor sud majlisi bo‘lib, XXXX tuman ma’muriy sudining raisi A.B.ning raisligida, Z.R.ning kotibligida, XXX tuman prokurorining katta yordamchisi F.Ya.ning ishtirokida, arizachi A.J.ning mansabdor shaxsning xatti-harakatlari ustidan keltirgan shikoyat arizasi bo‘yicha qo‘zg‘atilgan ma’muriy ishi ko‘rilib, quyidagilar

ANIQLADI:

Mazkur gapda “kim ma’muriy ishni ko‘rib chiqdi?” degan savolga aniq javob yo‘q. Chunki gapning egasi tushib qolgan. Shuning uchun mazkur ma’muriy ishning qaysi tuman ma’muriy sudi tomonidan ko‘rib chiqilganligi noma’lum. Bu gapni mantiqan o‘ylab ko‘rganda, gapning egasi yo XXX, yoki XXX tumanlaridan biri ekanini aniqlash mumkin.

Shunga ko‘ra yuqoridagi gap quyidagicha tuzilganda maqsadga muvofiq bo‘lar edi:

2018-yil 10-iyul kuni XXX tumani ma’muriy sudi XXX tumani “XXXX” MFY binosida sayyor sud majlisida XXX tumani ma’muriy sudining raisi A.B.ning raisligida, Z.R.ning kotibligida, XXX tumani prokurorining katta yordamchisi F.Ya.ning ishtirokida, arizachi A.J.ning mansabdor shaxsning xatti-harakatlari ustidan keltirgan shikoyat arizasi bo‘yicha qo‘zg‘atilgan ma’muriy ishini ko‘rib chiqib, quyidagilarni

ANIQLADI:

Shunday qilib, sud hujjatini tuzuvchi mutaxassis hal qiluv qarorining sifatini oshirish uchun gaplarning to‘g‘ri shakllanishiga, grammatik konstruksiyalarning o‘zbek tili va yuridik til qoidalariga to‘la mos holda tuzilishiga alohida e’tibor qaratishi maqsadga muvofiq.

Kelishik qo‘shimchalarini qo‘llash qoidalari. Sud hujjatining sifatini oshirishda, gaplarning aniq va ravon shakllantirishda o‘zbek tilining kelishik qo‘shimchalari muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbek tilining grammatik qoidasiga ko‘ra kelishiklar gapda so‘zlarni mantiqan bog‘lash uchun xizmat qiladi. Aniqrog‘i, gapda ot va otlashgan so‘zlarni boshqa bir so‘zga bog‘laydi. Kelishik shaklidagi so‘z boshqa so‘zlar bilan grammatik aloqaga kirishadi.

Otlarning kelishik qo‘shimchalarini olib o‘zgarishi turlanish deb yuritiladi. Shunga ko‘ra kelishik qo‘shimchalari **turlovchi qo‘shimchalar** deb ham ataladi.

O‘zbek tilida oltita kelishik mavjud bo‘lib, gapda ularni xato qo‘llash yoki ularni qo‘llamaslik sud hujjatlarining sifatiga salbiy ta’sir qiladi. Ayniqsa, yuridik tilda bu juda ham muhim bo‘lib,

ifodalanayotgan huquqiy axborot mazmunining butunlay o'zgarishiga sabab bo'ladi.

Ma'muriy sudlar hal qiluv qarorlarini o'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, ularda kelishik qo'shimchalarini noto'g'ri qo'llash holatlari ko'p uchraydi. Bunday xatoliklar asosan hal qiluv qarorlarining barcha qismlarida kuzatildi. Fikrimizning dalili sifatida ularning ayrimlarini keltirib o'tamiz:

Sud davlat bojini muhokama qilib, arizachini arizasi rad etilganligi sababli O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994-yil 3-noyabr kungi qarori bilan tasdiqlangan "Davlat boji stavka" larining 1-qismi "b" bandiga ko'ra arizachidan eng kam oylik ish haqini bir baravari miqdorida davlat boji undirish lozim bo'lsa-da, ammo arizachi pensiya yoshida ekanligini, moddiy ahvolini va ish holatlaridan kelib chiqib, uni davlat boji to'lashdan ozod qilishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi.

Mazkur gapda arizachini, oylik ish haqini, moddiy ahvolini so'zlarida tushum kelishigi qo'shimchasi -ni ishlatilib, o'zbek tilining grammatik qoidalariga asosan katta xatolikka yo'l qo'yilgan.

Aslida bu so'zlarda tushum kelishigi emas, balki qaratqich kelishigi qo'shimchasi -ning ishlatilishi kerak edi. Shunda yuqoridagi gapni quyidagicha tuzish lozim bo'lar edi:

Sud davlat bojini muhokama qilib, arizachining arizasi rad etilgani sababli O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994-yil 3-noyabr kungi qarori bilan tasdiqlangan "Davlat boji stavka" larining 1-qismi "b" bandiga ko'ra arizachidan eng kam oylik ish haqining bir baravari miqdorida davlat boji undirish lozim bo'lsa-da, ammo arizachi pensiya yoshida ekanini, moddiy ahvolining va ish holatlaridan kelib chiqib, uni davlat boji to'lashdan ozod qilishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi.

Xuddi shunday xatoliklar ma'muriy sudlar hal qiluv qarorlarining xulosa qismida ham uchraydi. Jumladan:

Arizachi "XXX" MCHJ ni javobgar XXX tuman hokimligiga nisbatan "Hokim qarorini haqiqiy emas deb topish va kadastr idorasiga majburiyat yuklash haqida"gi arizasi qanoatlantirilsin.

Mazkur gapda “XXX” MCHJ ni so‘zlarida tushum kelishigi qo‘shimchasi *-ni* ishlatilib, o‘zbek tilining grammatik qoidalariga asosan katta xatolikka yo‘l qo‘yilgan. Aslida bu so‘zlarda tushum kelishigi emas, balki qaratqich kelishigi qo‘shimchasi *-ning* ishlatilishi kerak edi.

Shunda yuqoridagi gapni quyidagicha tuzish lozim bo‘lar edi:

Arizachi “XXX” MCHJning javobgar XXX tumani hokimligiga nisbatan “Hokim qarorini haqiqiy emas deb topish va kadastr idorasiga majburiyat yuklash haqida”gi arizasi qanoatlantirilsin.

Egalik qo‘shimchalarini qo‘llash qoidalar. O‘zbek tili qoidalariga ko‘ra otlarning grammatik xususiyatlaridan biri uning egalik kategoriyasiga ega bo‘lishidir. **Predmetning kimga tegishli ekanini anglatuvchi shakllar tizimi egalik kategoriyasi deyiladi.**

Predmetning uch shaxsdan biriga mansubligini ko‘rsatuvchi qo‘shimchalar **egalik qo‘shimchalari** deyiladi. Ular shaxs ma’nosi bilan birga uning sonini (birligi va ko‘pligi)ni ham ko‘rsatadi.

Gapda egalik qo‘shimchalarini xato qo‘llash yoki ularni qo‘llamaslik sud hujjatlarining sifatiga jiddiy salbiy ta’sir qiladi. Ayniqsa, yuridik tilda bu juda ham muhim hisoblanadi. Ma’muriy sudlar hal qiluv qarorlarini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatdiki, ularda egalik qo‘shimchalarini noto‘g‘ri qo‘llash holatlari juda ham yuqori ekani kuzatildi.

Bunday xatoliklar asosan hal qiluv qarorlarining kirish qismlarida kuzatildi. Bunda aksariyat sud hujjatlarida viloyat, shahar, tuman nomlari XXX viloyat, XXX tuman, XXX shahar tarzida xato berilmoqda, ya’ni uchinchi shaxs *-i* egalik qo‘shimchasi viloyat, tuman va shahar so‘zlari tarkibida ishlatilmayapti.

Egalik qo‘shimchalarini noto‘g‘ri qo‘llash bilan bog‘liq xatoliklar terminlarni qo‘llashda ham uchraydi.

Jumladan, XXX shahri ma’muriy sudi hal qiluv qarorining xulosa qismiga e’tibor bering:

Shikoyat ariza qanoatlantirilsin.

XXX shahar hokimligi zimmasiga arizachi XXX yo‘llardan muntazam foydalanish unitar korxonasiga XXXX shahar

chegarasidan 16842,7 m.kv.yer maydoni ajratib berish, ... majburiyati yuklansin.

Mazkur gapda ham o'zbek tili grammatikasining yuqoridagi qoidasiga asosan shikoyat va ariza so'zlari moslashuv shaklida birikkan. Shuning uchun mazkur so'z birikmasi *shikoyat ariza* tarzida emas, *shikoyat arizasi* tarzida qo'llanishi lozim edi. Bundan tashqari, mazkur gapda *XXX shahar* so'z birikmasida egalik qo'shimchasi tushib qolgan. Aslida ushbu so'z birikmasi *XXX shahri* tarzida ishlatilishi lozim edi.

Fe'l nisbati qo'shimchalarini qo'llash qoidalari. Rasmiy hujjatlarda asosiy fikr (predikativlik)ni ifodalashda gapning kesimi alohida ahamiyatga ega. Kesim odatda ega haqidagi hukmni ifodalab, **nima qildi?, nima qilyapti? nima qilmoqchi?** kabi so'roqlarga javob beradi va ko'pincha fe'l bilan ifodalanadi.

Fe'l ish-harakat yoki holatni ifodalab, bir qancha grammatik qo'shimchalariga ega. Shunga ko'ra rasmiy hujjatlarda o'ta muhim ahamiyat kasb etadigan kategoriyalaridan biri fe'l nisbatlari hisoblanadi. Chunki u rasmiy hujjatda ish-harakatning bajaruvchisi (subyekti) va predmeti (obyekti) o'rtasidagi o'zaro munosabatni ifodalaydi. Masalan, *sud qaror qildi* deyilganda, ish harakatning bajaruvchisi aniq (sud), shuning uchun bu

fe'l aniq nisbatda hisoblanadi. *Aniqlandi* deyilganda esa ish harakatning bajaruvchisi noaniq, shuning uchun u majhul nisbatda.

Gapda fe'lning nisbat qo'shimchalarini xato qo'llash yoki ularni qo'llamaslik sud hujjatlarining sifatiga jiddiy salbiy ta'sir qilib, gapda fikrning butunlay o'zgarishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun yuridik tilda bu juda ham muhim hisoblanadi.

Ma'muriy sudlar hal qiluv qarorlarini o'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, ularda fe'lning nisbat qo'shimchalari bilan bog'liq bunday xatoliklar asosan hal qiluv qarorlarining kirish qismlarida ko'proq kuzatildi. Jumladan,

2018-yil sentyabr oyining 25 kuni XXX tuman ma'muriy sudi, o'z binosida, ochiq sud majlisida, raislik qiluvchi sudya E.A., Sh.S.ning kotibligida, BTPJ XXX tuman bo'limi vakili I.J., taraflardan prokuror yordamchisi lavozimida ish o'rganuvchi

T.S.ning ishtirokida, arizachi B.X.ning manfaatdor shaxs byudjetdan tashqari pensiya jamg'armasi XXX tuman bo'limiga nisbatan "majburiyat yuklash" haqidagi shikoyat arizasi bo'yicha yuritilgan XXX-sonli ma'muriy ishni ko'rib, quyidagilar

ANIQLANDI:

Mazkur gap o'zbek tili grammatik qoidalariga ko'ra noto'g'ri tuzilgan. Chunki gapning egasi *XXX tumani ma'muriy sudi* gapning kesimi esa *aniqlandi* so'zi hisoblanadi. Lekin ular fe'l nisbati qoidalariga ko'ra bir-biriga moslashmagan. Gapda ega ifodalangan bo'lsa, kesim aniq nisbatda (aniqladi) bo'lishi kerak. Bu o'rinda yuqoridagi gapda *quyidagilar* so'zi ham tushum kelishigida ifodalanishi lozim edi. Shunga ko'ra yuqoridagi gapni quyidagicha berish lozim edi:

2018-yil 25-sentyabr kuni XXXX tumani ma'muriy sudi o'z binosida ochiq sud majlisida sudya E.A. raisligida, Sh.S.ning kotibligida, BTPJ XXXX tumani bo'limi vakili I.J., taraflardan prokuror yordamchisi lavozimida ish o'rganuvchi T.S.ning ishtirokida, arizachi B.X.U.ning manfaatdor shaxs Byudjetdan tashqari pensiya jamg'armasi XXXX tumani bo'limiga nisbatan "majburiyat yuklash" haqidagi shikoyat arizasi bo'yicha yuritilgan XXXX-sonli ma'muriy ishni ko'rib, quyidagilarni

ANIQLADI:

Shunday qilib, sud hujjatlari loyihalarini tuzishda va ularni ekspertizadan o'tkazishda "qo'llamoq" fe'lining to'g'ri ishlatilishiga alohida e'tibor qaratishi zarur. Jumladan, quyidagi matnga e'tibor bering:

Sud yuqoridagilarga asoslanib va O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksining 67, 68-moddalarini qo'llanilib,

QAROR QILADI:

Mazkur matnda "qo'llanilib" so'zi xato ishlatilgan, bu o'zbek tilining grammatik qoidalariga mos kelmaydi. Chunki bu so'z fe'lining majhullik shaklida (*qo'llanilib*) emas, balki aniqlik nisbatida (*qo'llab*) berilishi zarur. Chunki yuqoridagi matnda gapning egasi "*sud*" so'zidir. Gapda ega ifodalanganda o'zbek

adabiy tili qoidasiga ko'ra kesim aniq nisbatda, ya'ni "qo'llab" shaklida berilishi zarur. Bu, o'z navbatida, matnni tushunishni ancha osonlashtiradi.

Shuningdek, o'zbek adabiy tili qoidalariga mos kelmaydigan ayrim nodurustliklar ma'muriy sud hal qiluv qarorining asosan kirish va bayon qismlarida kuzatiladi. Jumladan:

2018-yil iyul oyining 19-kunida XXX tuman ma'muriy sudi, o'z binosida, ochiq sud majlisida bo'lib, raislik qiluvchi tuman sudining raisi Sh.K.raisligida, sud bayonnomasini yurituvchi, sudya yordamchisi K.N. kotibligida, taraflardan XXX tumani prokurori yordamchisi S.K.ning ishtirokida, arizachi R.Sh.ning javobgar XXX tumani hokimining 2016-yil 25-maydagi X-sonli qarorini haqiqiy emas deb topish haqidagi shikoyat arizasi bo'yicha qo'zg'atilgan X sonli ma'muriy ishni ko'rib chiqib, sud quyidagilarni

Aniqladi:

Bu gap o'ta murakkab tuzilgan bo'lib, uni oddiyroq shaklda tuzish mumkin edi. Bundan tashqari, shu bitta gapning o'zida 6 ta ortiqcha (keraksiz) so'z (*oyining, raislik qiluvchi, sud bayonnomasini yurituvchi, sud*) ishlatilgan, o'zbek tilining 6 ta grammatik va punktuatsion qoidasi buzilyapti. Bunday holat sud hujjati loyihasida huquqiy axborotni tushunishni qiyinlashtiradi.

Shuni inobatga olgan holda, yuqoridagi huquqiy axborotni quyidagicha ifodalash lozim edi:

2018-yil 19-iyul kuni XXX tumani ma'muriy sudi o'z binosida ochiq sud majlisida tuman sudining raisi Sh.R. raisligida, sudya yordamchisi K.N. kotibligida, taraflardan XXX tumani prokurori yordamchisi S.K.ning ishtirokida arizachi XX ning javobgar XXX tumani hokimining 2016-yil 25-maydagi X-sonli qarorini haqiqiy emas deb topish haqidagi shikoyat arizasi bo'yicha qo'zg'atilgan X-sonli ma'muriy ishni ko'rib chiqib, quyidagilarni

Aniqladi:

Sud qarorlari loyihalarini tuzishda va uni lingvistik ekspertizadan o'tkazishda so'zlarni to'g'ri qo'llashga alohida e'tibor qaratish zarur. Aks holda, bunday holatlar o'zbek adabiy tilining leksik-uslubiy qoidalarining buzilishiga olib kelishi

mumkin. Bunday holat, birinchi navbatda, sud hujjatlari tilida soʻzlashuv uslubiga xos soʻz va grammatik konstruksiyalarning ishlatilishida koʻrinadi. Jumladan, maʼmuriy sudlarning hal qiluv qarori bayon qismida:

“Arizachi S.X. suddan shikoyat arizasini qanoatlantirib berishlikni soʻradi” kabi jumlar juda koʻp uchraydi. Bu oʻzbek adabiy tili va yuridik tilning rasmiylik, qatʼiylilik va neytrallik talablariga ziddir. Chunki yuqoridagi matnda *“qanoatlantirib berishlik”* jumlasida *“berishlik”* soʻzi ortiqcha ishlatilgan. Chunki bunday holat rasmiy uslubda emas, koʻproq soʻzlashuv uslubida ishlatiladi hamda bu soʻz birikmasida *“biror narsa evaziga biror ishni qilib berish”* kabi yashirin uslubiy tag maʼno ham anglashiladi. Bundan tashqari, oʻzbek tilining grammatik qoidalariga ham zid boʻlib, *“bermoq”* feʼliga harakat nomi shaklining *-ish, -lik* qoʻshimchalarining har ikkisining bir paytda qoʻshilishi uslubiy xato hisoblanadi. Shuning uchun yuqoridagi matnni *“Arizachi S.X. suddan shikoyat arizasini qanoatlantirishni soʻradi”* deb ishlatish maqsadga muvofiq.

Ayrim holatlarda hal qiluv qarorlarida rasmiylikka xos boʻlmagan, xalq tili va shevaga xos boʻlgan jumlar ham berilmoqda. Jumladan, *“Arizachi ota-onasining uyiga borib yashab, ota-onasining chirogʻini yoqmoqchi ekanligini aytdi”*. Bu gapda *“ota-onasining chirogʻini yoqmoqchi”* kabi jumlasini ishlatishga nihoyatda ehtiyotkorlik bilan yondashish lozim.

Agar sud hujjatini tuzayotgan mutaxassis arizachi, guvoh yoki boshqa bir shaxsning fikrini koʻchirma gap shaklida berayotgan boʻlsa, uni shundayligicha qoldirishi mumkin. Lekin oʻzlashtirma gap sifatida berilganda, uni oʻzbek adabiy tilining rasmiy ish uslubi talabidan kelib chiqqan holda rasmiy tarzda berish maqsadga muvofiq.

Shuning uchun yuqoridagi jumlaning sud hujjatlarida quyidagi ikki xil holatda berish mumkin:

1. *Arizachi: “Ota-onamning uyiga borib, ota-onamning chirogʻini yoqaman,- deb aytdi;*
2. *Arizachi ota-onasining uyiga borib yashashini taʼkidladi.*

Bunday o‘rinlarda, ya’ni sudning adolatli qaror chiqarishi uchun sud ishtirokchilarining yuridik ahamiyatga ega bo‘lgan so‘zlarini ular qanday aytgan bo‘lsa, shundayligicha ko‘chirma gap sifatida (so‘zma-so‘z) ifodalashi lozim. Chunki ular o‘zlashtirma gapga aylantirib berilganda, yuridik mazmun kasb etgan asosiy so‘zning ma’nosi o‘zlashtirma gapga aylantirilib, uning sinonimlarini qo‘llash yoki buzilgan holatda berilishi sud ishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Chunki sudya shu so‘zning lug‘aviy va uslubiy ma’nolarini chuqur va atroflicha tushunishi va shundan kelib chiqqan holda qaror qabul qilishi lozim. Aks holda sud qarorining noto‘g‘ri chiqarilishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Umuman, sud hujjati loyihalarini lingvistik ekspertizadan o‘tkazishda o‘zbek adabiy tilining barcha qoidalariga alohida qat’iy e’tibor berish juda muhim hisoblanadi. Chunki O‘zbekistonda davlat tili asosini o‘zbek adabiy tili tashkil etadi. Adabiy til – xalq tilining eng oliy ifodasi bo‘lib, u tilning barcha qoidalari (fonetik, leksik, grammatik, uslubiy kabilar) bo‘yicha tartibga solinadi. Shunga ko‘ra u davlat tilining asosiy zamini hisoblanadi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, ma’muriy sudlar hal qiluv qarorlari matnida o‘zbek adabiy tili qoidalari bo‘yicha ko‘plab nomukammalliklar mavjud. Shu bois uni tuzuvchi shaxslar gaplarni tuzishda o‘zbek tili grammatikasi qoidalariga alohida e’tibor qaratishlari dolzarb vazifa hisoblanadi.

Shunday qilib, bugungi kunda ma’muriy sudlar hal qiluv qarorlarini tuzishda orfografiya va punktuatsiya qoidalariga to‘la rioya qilinmayapti. Bu esa hal qiluv qarorlari matnida noaniqliklar, uslubiy g‘alizliklarga olib kelmoqda. Natijada uning matnlari ijrochilar tomonidan turlicha talqin etilmoqda. Shuning uchun sud hujjatlarini tuzuvchi mutaxassislar hal qiluv qarorlarini tuzishda orfografiya va punktuatsiya qoidalariga qat’iy rioya qilishga alohida e’tibor qaratishlari maqsadga muvofiq.

SUD HUJJATLARI LOYIHALARINI TUZISH VA UNI LINGVISTIK EKSPERTIZADAN O‘TKAZISHDA YURIDIK TIL TALABLARI

Har qanday rasmiy hujjatni mukammal darajada tuzishning asosiy sharti – davlat tili, umumadabiy til talablari bilan birga yuridik til va uning qoidalarini bilish va uni amaliyotda to‘g‘ri qo‘llash hisoblanadi.

Sud-huquq sohasida ishlatiladigan barcha til birliklarining (nutq tovushi, qo‘shimcha, so‘z, so‘z birikmasi, gap) majmui yuridik til deb ataladi.

O‘z navbatida, “yuridik til” termini ham umumiy tushuncha bo‘lib, akademik A.Saidov va professor G.Sarkisyansning ta’kidlashicha, huquqning mazmun va mohiyatidan kelib chiqqan holda, quyidagi ichki turlarga bo‘linadi:

- 1) qonun tili;
- 2) sudya tili;
- 3) prokuror tili;
- 4) advokat tili;
- 5) yurist pedagog tili;
- 6) huquqshunos jurnalist tili;
- 7) huquqshunos tadqiqotchi nutqi.

“Yuridik tilning mazkur barcha turlari umumiy asosga ega va bir xil toifaga mansub bo‘lsa ham, baribir bir-biridan mazmunan farq qiladi. Masalan, publitsist tili yoki advokat tili ko‘plab adabiy obrazlar, istioralar, qiyoslashlar, misollar va boshqalardan foydalangani tufayli katta hissiyot va rang-barangligi bilan ajralib turadi. Sudya, huquqshunos-olim yoki qonun chiqaruvchilarning tillari esa boshqacha xarakterga ega bo‘ladi. Bular orasida qonun chiqaruvchilar tili rasmiy davlat yuridik tili hisoblangani uchun alohida o‘rin egallaydi”³⁷.

³⁷ Saidov A., Sarkisyans G. Yuridik til va huquqshunos nutqi. T., Adolat, 1994, 8-b.

Haqiqatan ham, qonun tili yuridik tilning o‘zagi, tub “mag‘zi” hisoblanadi va yuridik tilning barcha ko‘rinishlari uchun eng muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Umuman, “yuridik til” termini shu ma‘nodaki, unda huquqshunosning o‘z fikrini va huquqiy normalarni ifodalashda yuqoridagi til birliklari majmui: tovush, qo‘shimcha, so‘z, termin, so‘z birikmasi va gaplardan qanday foydalanishi tushuniladi. Shu ma‘noda uni huquqshunosning yozma so‘z san‘ati deb atash ham mumkin.

Huquqshunos ko‘pincha inson taqdirini hal etadi, buni hujjatlar vositasida rasmiylashtiradi. U bu hujjatni tuzayotgan paytda yuridik tildan ustalik bilan foydalangan holda har jihatdan mukammal, aniq va ravon ifodalangan matnni yaratishi ham mumkin. Shu bilan birga, talabga to‘la javob bermaydigan, aniq ifodalanmagan, boshqalar tomonidan tushunilishi og‘ir bo‘lgan matnni shakllantirishi ham mumkin.

Hujjat har xil tushunilgandan keyin uning ijrosi ham har xil bo‘ladi, amaliyotda bir qancha qiyinchiliklarga, hatto ijro etilmasligiga ham olib keladi. Shuning uchun yuridik tilda oddiy, arziyas narsaning o‘zi yo‘q. Ayniqsa, sud hujjatlarining tilida o‘rni kelganda, oddiy bir vergul ham fikrni butunlay o‘zgartirib yuboradi.

Shunga ko‘ra, sud hujjatlarini to‘g‘ri tuzish ham bir san‘at hisoblanadi. Bu san‘atni to‘la egallash huquqshunosdan ma‘lum bir maxsus bilim va malakani taqozo etadi. Ayniqsa, yuridik til, uning o‘ziga xos belgilarini bilish hujjat tuzishning muhim sharti hisoblanadi.

Shu bois har qanday hujjat tili rasmiylik, qat‘iylik, neytrallik (xolislik), o‘ta aniqlilik, qisqalik va soddalik, qoliplashganlik, mantiqiy izchillik kabi yurislingvistik talablarga to‘la javob berishi lozim.

Yuridik til adabiy tilning muhim funksional uslubi sifatida o‘ziga xos bir qancha xususiyatlarga ega.

Shunday talablardan eng asosiysi – **rasmiylik, qat‘iylik va neytrallik.**

Yuridik til, avvalo, davlat tomonidan qabul qilingan rasmiy hujjatning tili. U ayrim shaxslarning xohish-istaklarini ifodalamasdan, balki shu jamiyatdagi barcha fuqarolarning orzu, niyat va intilishlarini aks ettiradi. Qonunni ayrim shaxslar tomonidan o'zgartirib bo'lmagani singari, yuridik tilni ham o'zboshimchalik bilan o'zgartirib bo'lmaydi. U davlatning amri asosida ish ko'radi. Odat tusiga aylangan va oldindan mavjud bo'lgan uslub, til shakllari, leksik-grammatik qoliplar asosida ish ko'radi. Shunga ko'ra yuridik til, birinchi navbatda, **rasmiylik belgisiga** ega bo'ladi.

Yuridik til kishilarning xulq-atvorini boshqaradigan vosita bo'lib, badiiy va publitsistik nutqlar singari kishilarning his-tuyg'ulariga emas, balki aql-idrokiga murojaat etadi. Badiiy, publitsistik matnlarni yozuvchi o'zi istagancha tuzishi mumkin. Badiiy nutqning oldiga qo'yiladigan vazifa hayotni badiiylashtirib, umumlashtirib ifodalashdan iborat. Buning uchun yozuvchi o'zi xohlagan tarzda voqealarni aks ettirishi, turli so'z, ibora, maqol, matal va topishmoqlarni ishlatishi, turli ma'no tovlanishlaridan – o'xshatish, metafora, sinekdoxa, litota, allegoriya, jonlantirish, giperbola va so'z o'yinlaridan foydalanishi mumkin.

Yuridik til esa nutqning turli ko'rinishlaridan tubdan farq qiladi. U insonning his-tuyg'ulari, ichki kechinmalari, ruhiy holatini aks ettirmaydi, ilmiy tushunchalarni ifodalamaydi. Shuning uchun ham badiiy uslubga xos uslubiy kuchli, hissiy buyoqdor so'zlar: *maktub, tuzuk, oraz, jamol, vasf, suluv* kabi so'zlar ishlatilmasdan, faqatgina uslubiy jihatdan neytral so'zlar va terminlar qo'llanadi. Shuning uchun ham yuridik tilga qo'yiladigan eng muhim talablardan biri **neytrallik (xolislik)dir**.

Yuridik matn, avvalo, davlat yoki yuridik shaxs tomonidan qabul qilingan rasmiy hujjat. Uning amrini shu hududda, jamiyatda yashovchi fuqaro, kim bo'lishidan qat'i nazar, bajarishi, unga amal qilishi shart. Unda ifodalangan huquqiy normalar taxmin, istak yoki gumon deb emas, balki bajarilishi shart bo'lgan huquqiy norma deb qabul qilinadi. Uning amri hamma fuqarolarning xohish-irodasidan ustun turadi. Shunga ko'ra yuridik tilda **qat'iylik belgisi** kuchli bo'ladi. Buni, ayniqsa, qonunning har bir moddasida kuzatish

mumkin. Huquqiy normalarning qat'iy ifodalanishi qonunshunoslikda ijobiy holat hisoblanadi.

Shu bois yuridik tilning eng muhim turlaridan biri sifatida sud hujjatlari tilida ham **rasmiylik, qat'iylik, neytrallik** talablariga to'la rioya qilish lozim. Bu qoidalarga amal qilmaslik sud hujjatlari tilining sifatiga salbiy ta'sir qiladi, yuridik texnika talablarining buzilishiga, eng yomoni, hujjatning amaliyotda to'la ijro etilmasligiga ham olib keladi.

Yuridik tilning o'ta (maksimal) aniqlik talabi

Yuridik til ma'lum bir toifadagi ayrim kishilargagina emas, shu jamiyatdagi barcha shaxslarga taalluqli bo'ladi, ular kundalik faoliyati davomida ana shu qonunlarga amal qilib yashaydilar. Shuning uchun barcha shaxslar rasmiy hujjatlar bilan tanishganlarida, undagi har bir moddani, har bir satrni bir xil tushunishlari, bir xil "hazm qilish" lari kerak, aks holda, har kim o'zicha tushunadigan bo'lsa, bu turli nojo'ya harakatlarga, og'ir oqibatlarga olib kelishi, huquqbuzarlik va jinoyatchilikning sodir etilishiga keng yo'l ochishi mumkin. Bunday salbiy holatlarga yo'l qo'ymaslik uchun yuridik hujjatda ifodalanayotgan huquqiy normalar nihoyatda aniq va ravon tuzilishi lozim.

Badiiy matnni, masalan, yuz nafar kitobxon o'qisa, har kim o'zicha tushunishi, turlicha sharhlashi mumkin yoki bir shaxs badiiy matnni bir necha marta o'qib, har o'qiganda turli ma'nolarni "kashf" etishi mumkin. Lekin hujjat matnini barcha fuqarolar bir xil tushunishi yoki uni bir shaxs takror-takror o'qiganda ham faqat va faqat bir huquqiy ma'noni anglashi lozim. Busiz hujjat o'z kuchini yo'qotadi. Shuning uchun yuridik tilning o'ta (maksimal darajada) aniqlik talabini olimlar yuridik tilga qo'yiladigan eng muhim va asosiy talab deb biladilar.

Haqiqatan ham, yuridik tilning o'ta aniqligi qonuniylikni mustahkamlashga ijtimoiy hayotning barcha sohalarida huquqiy normalarni aniq qo'llashga ta'sir etadi, siyosiy-huquqiy ahamiyatga ega bo'ladi.

Shuning uchun ham qonun loyihasi lo'nda, aniq, oddiy va ravon tilda, normalarni turlicha izohlashni istisno etadigan tarzda

yuridik atamashunoslikka rioya qilingan holda bayon qilinishi zarur. Eskirgan hamda ko‘p ma‘noni anglatadigan so‘zlar va iboralar, majoziy taqqoslashlar, sifatlashlar, kinoyalar qo‘llanilishiga yo‘l qo‘yilmasligi kerak.

Kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, ayrim hal qiluv qarorlarining kirish qismida ortiqcha so‘z qo‘llash, mantiqan takroriy holatlar uchraydi. Jumladan:

*O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI NOMIDAN
HAL QILUV QARORI*

2018-yil sentyabr oyining 21 kunida XXX tumani ma‘muriy sudi o‘z binosida, ochiq sud majlisida sudya A.O. raisligida, S.K.ning kotibligida, arizachi O.K.ning ishtirokida, arizachi K.O.ning XXX tuman FHDYO bo‘limi mansabdor shaxsining xatti-harakatlarini qonunga xilof deb topish haqidagi arizasi asosida yuritilgan XXX-sonli ma‘muriy ishni ko‘rib chiqib, quyidagilarni

ANIQLADI:

Mazkur matnda “oyida” va “kunida” so‘zlari xato qo‘llangan, mantiqiy takrorlash holati yuz bergan. Chunki mazkur matnda “fevral” so‘zining o‘zi oy ma‘nosini beradi. Shuningdek, “kuni” so‘zining o‘zi “kunida” ma‘nosini beradi, ya‘ni “kunida” so‘zidagi “-da” qo‘shimchasi ham ortiqcha ishlatilgan.

Shu bois sud hujjatini tuzuvchi mutaxassislar bunday jihatlarga alohida e‘tibor qaratishi zarur. Chunki yuridik tilning o‘ta aniq bo‘lishi huquqiy davlat qurishning, jamiyatda sud-huquq tizimining nufuzini oshirishning hamda fuqarolar ongida qonuniylikka rioya etish hislarini shakllantirishning bosh omili hisoblanadi.

Sud hujjatini amaliyotda qo‘llash samaradorligi, ko‘p jihatdan, yuridik tilning aniqligi, uning g‘oyaviy-axloqiy ta’sir etish kuchi, fuqarolar ko‘nglini topishi, tushunarli bo‘lishi, ular manfaatlarini ko‘zlashiga bog‘liq. **Shunday qilib, yuridik tilning eng muhim belgilaridan biri – o‘ta aniqlikdir.**

Yuridik tilda aniqlikni ta’minlash uchun, birinchi navbatda, ma‘muriy sud hujjatlarining matni tilning ma’lum bir ilmiy qonun-qoidalariga to‘la bo‘ysundirilishi lozim.

Ma'muriy sud hal qiluv qarorini bu talablar asosida mukammal tuzish huquqshunosdan katta bilim va salohiyatni taqozo qiladi. Shu bois sud hujjatlarini tuzuvchi mutaxassis bu talablarning mazmun va mohiyati hamda uni amalga oshirish usullarini mukammal o'zlashtirgan bo'lishi lozim.

Binobarin, ma'muriy sud hal qiluv qarorini yuqoridagi talablar asosida tuzish quyidagi masalalarni hal etish imkonini beradi:

1. Sud hujjatlarini amaliyotda qo'llash ishi osonlashadi;
2. Sud hujjatlari sifat jihatidan takomillashadi;
3. Sud hujjatlari o'ta aniq, ravon va tushunarli tuziladi;
4. Sud hujjatlarini turlicha sharhlashning oldi olinadi;
5. Sud hujjatlarida ifodalanayotgan huquqiy fikrlarning mantiqiy izchilligiga erishiladi va o'zaro aloqadorligi ta'minlanadi;
6. O'zbek yuridik terminologiyasi unifikatsiya va standartizatsiya qilinadi;
7. Mamlakatda ijtimoiy adolat o'rnatiladi, huquqiy ong va huquqiy madaniyat rivojlanadi.

Demak, bu fikrlardan ko'rinadiki, sud hujjatlarini tuzish texnikasi yuksak darajada rivojlangan mamlakatda qonun ustuvorligi ham ta'minlanadi.

Sud hujjatlari tili terminlashgan til bo'lib, unda ko'plab terminlar ishlatiladi. Huquqshunos sud hujjati matnini tuzayotganida oddiy so'zlarga nisbatan mumkin qadar terminlarni ko'proq ishlatishga harakat qiladi. Albatta, bunda ham ma'lum bir chegaralar va mezonlar bo'lib, sud hujjatini tuzish faoliyatida terminlardan to'g'ri foydalanishning ma'lum bir usullari mavjud. Shunga ko'ra sud hujjatlarini mukammal tuzishda terminlardan to'g'ri foydalana bilish masalasi muhim o'rin tutadi.

Bu masala ilmiy yuridik adabiyotlarda yetarli darajada yoritilgan bo'lib, normativ-huquqiy hujjat matnlarini tuzayotganda terminlardan foydalanishning ilmiy-nazariy qoidalari to'la yoritilgan. Huquqshunos olimlar yuridik hujjat matnlarini terminlardan foydalanishning quyidagi talablarini ishlab chiqadi:

1. Yuridik hujjat matnlarida o'zi ifodalayotgan huquqiy tushunchani aniq aks ettiruvchi terminlarni qo'llash lozim; noaniq va ko'p ma'noli terminlarni qo'llamaslik lozim.

2. Terminlarni hammaga ma'lum ma'nolarda ishlatish kerak.

3. Sud hujjati matnlarida ishlatilayotgan terminlar barcha uchun oddiy va tushunarli bo'lishi lozim.

4. Eskirgan va adabiy tilda faol ishlatilmaydigan terminlarni qo'llamaslik zarur.

5. Idoraviy mahdud (kanselyarizm) va to'rachilikka (byurokratiyaga) oid terminlardan voz kechish lozim.

6. Sud hujjati matnlarida hamma biladigan terminlarni ko'proq ishlatish maqsadga muvofiq.

7. Sud hujjati loyihalarini tuzayotganda yuridik terminlar birligi va barqarorligini saqlashga alohida e'tibor qaratish kerak.

8. Yuridik terminlarni uslubiy jihatdan to'g'ri ishlata bilish lozim. (Bunda yuridik terminlarga ma'no ko'chishi, ularning ijobiy yoki salbiy ma'noni ifodalamasdan neytral bo'lishi nazarda tutiladi).

9. Sud hujjati loyihalarida qisqartma (abbreviatura) terminlarni mumkin qadar kamroq ishlatish kerak.

10. Kelib chiqishi bir o'zakdan yasalgan (o'zakdosh) terminlarning birligini saqlashga alohida e'tibor qaratish lozim.

11. Terminlarning o'ta qisqa bo'lishiga katta e'tibor qaratish zarur.

Haqiqatan ham, bu talablarda sud hujjati loyihalarida terminlarni ishlatishning to'la ilmiy-nazariy qoidasi o'z ifodasini topgan bo'lib, unga rioya qilgan holda sud hujjati loyihasini yaratish huquqshunosdan katta tajriba, mas'uliyat, bilim va salohiyatni taqozo qiladi. Bu talablarni bilmasdan turib, sud hujjati loyihalarini yaratish shu hujjatning nomukammalligiga va amaliyotda yaxshi samaralar bermasligi va, o'z navbatida, sud hujjatini qo'llovchilar uchun ma'lum bir qiyinchiliklarni tug'diradi.

Ma'muriy sud hal qiluv qarorlarining bu talablarga qanday javob berishi masalasini o'rganib chiqib, shunday xulosaga keldikki, sud hujjatlarida terminlarni qo'llash bilan bog'liq ayrim nodurusliklar mavjud.

Sud hujjati matnlarida terminlarni qo‘llashga doir eng muhim talablardan biri terminlarni unifikatsiyalash va standartlash, ya’ni ularning birligi, yaxlitligi va barqarorligini saqlash prinsipidir.

Shuning uchun yuridik tilda bu prinsipning muhimligi shu soha bilan shug‘ullanuvchi barcha huquqshunos va tilshunos olimlar tomonidan ta’kidlanadi. Chunki bu talab terminlarda sinonimiya, omonimiya, polisemiya muammolarining oldini oladi, terminlarning yagona shakllarda ishlatishi uchun xizmat qiladi. Eng asosiysi, yuridik matnning turlicha sharhlanishiga yo‘l qo‘ymaydi.

Yuridik terminning so‘zdan farq qiladigan eng muhim belgisi maxsus huquqiy tushunchaning faqat bir nom bilan ifodalashidir. Ya’ni matematik til bilan aytganda “bir tushuncha har doim bir nomga teng bo‘lishi lozim”. Aks holda bir tushuncha bir nechta so‘zlar bilan ifodalansa, bu holat shu terminning terminlik xususiyatiga zid hodisa hisoblanadi. Eng salbiy jihati shundaki, matnni turlicha sharhlashga sabab bo‘ladi, natijada sud hujjatining ijrosini ham turlicha, har kim o‘zi tushunganicha bajaradi.

Shuning uchun ham yuridik terminologiyaga bag‘ishlab yozilgan barcha risola va maqolalarda yuridik terminologiyada sinonimiya hodisasiga yo‘l qo‘yilmasligi, bu yuridik terminlarga qo‘yiladigan eng muhim talab ekani alohida ta’kidlanadi³⁸.

Shu bois huquqshunos olim V.M. Savitskiy terminlarda sinonimiya hodisasining ijtimoiy hayotda qanday oqibatlariga olib kelishi haqida to‘xtalib o‘tib shunday yozadi: “Bir tushunchani turli til vositalari (so‘zlar – Sh.K.) bilan berilishi bu tushunchani anglashni nafaqat qiyinlashtiradi, balki ijtimoiy hayotda yomon oqibatlariga olib keladi. Qonunni qo‘llovchi yoki uni bajaruvchi kishi qonun chiqaruvchining yuksak obro‘si (savodxonligi – Sh.K.)ni nazarda tutib, qonunlarda xato berilmaydi degan fikrga

³⁸ Язык закона. -С.76-88.; Савицкий В.М. Язык процессуального закона. -С.30-35.; Ушаков А.А. Очерки советской законодательной стилистики. -С.171.; Боголюбов С.А. Стиль правовых актов // Сов. государство и право. 1973, №10.; Боголюбов С.А. Язык правоприменительных актов//Сов. юстиция. 1973 №15.; Сырых В.М. Критирии и способы выявления смысловых отношений между правовыми понятиями. Проблемы совершенствования советского законодательства. Труды ВНИИС 3, вып.5. -М.: 1976. Савицкий В.М. Язык процессуального закона. М., Наука, 1987, с.30-35.

keladi. Agar u qonunda bir huquqiy tushunchani turlicha shaklda ko'rsa, qonunni ham turlicha talqin qilib, shunga mos ravishda harakat qiladi. Bunday holatlarda boshqacha ish tutishi lozimligi haqida o'ylab ham ko'rmaydi. Bu nafaqat huquqni qo'llovchilar, balki huquqshunos olimlar uchun ham qiyinchilik tug'diradi, ular matnda ma'noni uqib olish uchun qancha kuch va vaqt sarflaydilar"³⁹.

Shuning uchun ham loyihada ishlatiladigan tushunchalar va terminlarni turlicha izohlash imkoniyatini istisno etadigan, ularning amaldagi qonun hujjatlarida qabul qilingan ma'nosiga muvofiq yagona shaklda qo'llash kerak.

Ko'rinadiki, yuridik terminologiyada unifikatsiyalash va standartlash prinsipiga rioya qilmaslik ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ham ega bo'lib, hal qiluv qarori ijrosini ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

O'rganishlar natijasi shuni ko'rsatdiki, bunday xatoliklar asosan sud hujjati tuzish ishining murakkabligidan hamda sud hujjati tuzuvchi shaxsning mavjud yuridik terminlardan to'la xabardor bo'lmasligi sababli ayrim holatlarda biror yuridik terminning oldindan mavjud shakli bo'lsa-da, shu terminga yaqin so'zlar bilan beriladi. Bu esa o'z-o'zidan terminlarning birligi va barqarorligi prinsipiga zid hodisa hisoblanadi, bir yuridik terminning xilma xil shakllari paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda.

Ma'muriy sud hal qiluv qarorlarini o'rganish natijasi shuni ko'rsatdiki, yuridik terminologiyada terminlarni unifikatsiyalash va standartlash qoidalariga to'la rioya qilinmayapti. Jumladan, bugungi kunda ma'muriy sud hal qiluv qarori matnida rus tilidagi "pokazaniye" termini hozirda *ko'rsatuv*, *ko'rsatma*, *ko'rgazma*, *ko'rgazuv*, *bayonot*, *guvohlik*, *so'roq berish*, *tushuntirish* singari 8 ta shaklda ishlatilmoqda. Masalan:

Sud taraflarning tushuntirish va muzokara so'zini eshitib, ishdagi hujjatlarni tekshirib va muhokama qilib, quyidagi to'xtamga keldi:

³⁹ Савицкий В.М. Язык процессуального закона. М., Наука, 1987, с.35.

Sud majlisida manfaatdor shaxs A.B. keltirilgan da'vo arizani tan olmasdan, sudga quyidagicha ko'rsatuv berdi. Sud taraflarning bayonotini, prokurorning shikoyatni qanoatlantirish haqidagi fikrini tinglab, ish hujjatlarini o'rganib, ularga huquqiy baho berib, quyidagi to'xtamga keldi.

Mazkur gapda hal qiluv qarorini tuzuvchi mutaxassis taraflarning bayonoti deb ishlatib, katta xatolikka yo'l qo'ygan. Chunki bayonot odatda davlatlararo diplomatik munosabatlar, muzokaralar, xalqaro ahvol va shu kabi masalalarda qo'llanuvchi hujjat nomi bo'lib, u manfaatdor tomonlarning rasmiy fikrlari, qarashlari hamda maqsadlarini ifodalaydi. Shuning uchun bu so'zni guvohning bayonoti tarzida ishlatib bo'lmaydi.

Bunday holatlar terminlarning terminologik prinsipiga mutlaqo zid hodisa hisoblanadi. Bunday holatlarda aynan mana shu termin Konstitutsiya va qonunlarda qanday ifodalangan bo'lsa, aynan shu shaklda berish maqsadga muvofiq. Yuqoridagi termin Jinoyat kodeksi, Jinoyat-protsessual kodeksi, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodekslarda ko'rsatuv shaklida berilgan. Jumladan:

238-modda. Yolg'on guvohlik berish

Yolg'on guvohlik berish, ya'ni surishtiruv olib borish, dastlabki tergov yoki ishni sudda ko'rish vaqtida guvoh yoki jabrlanuvchining bila turib, yolg'on ko'rsatuv berishi yoxud ekspertning bila turib noto'g'ri xulosa berishi, shuningdek bir tildan ikkinchi tilga bila turib noto'g'ri tarjima qilish – eng kam oylik ish haqining yigirma besh baravarigacha miqdorda jarima yoki ikki yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki olti oygacha qamoq bilan jazolanadi

(JK, 238-m).

Bu ma'lumotlar guvohning, jabrlanuvchining, gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining ko'rsatuvlari, ekspertning xulosasi, ashyoviy dalillar, ovozli yozuvlar, videoyozuvlar, kinotasvir va fotosuratlardan iborat materiallar, tergov va sud harakatlarining bayonnomalari va boshqa hujjatlar bilan aniqlanadi

(JPK, 81-m.)

Bu ma'lumotlar quyidagi vositalar: ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnoma, ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning tushuntirishlari, jabrlanuvchi, guvohlarning ko'rsatuvlari, ekspert xulosasi, ashyoviy dalillar, ashyo va hujjatlarni olib qo'yish to'g'risida tuzilgan bayonnoma, shuningdek boshqa materiallar bilan belgilanadi.

(MJTK 276-m.)

Bu o'rinda shuni alohida ta'kidlash lozimki, haqiqatan ham, sud hujjatlarida terminni ortiqcha qo'llash holatlari ham uchraydi. Bu esa huquqiy axborotning aniq va ravon ifodalanishiga salbiy ta'sir qiladi. Chunki ortiqcha ishlatilgan terminlar ijrochini chalg'itadi, asosiy fikrni tushunishni qiyinlashtiradi va, o'z navbatida, gapning uslubiy jihatdan noto'g'ri shakllanishiga sabab bo'ladi.

Bunday holatlar asosan hal qiluv qarorlarining bayon qismida ko'proq kuzatiladi. Jumladan:

Shikoyat-arizachi B.S. Byudjetdan tashqari pensiya jamg'armasining XXX tuman bo'limiga nisbatan mansabdor shaxsning xatti-harakatlari ustidan shikoyat-ariza bilan sudga murojaat qilgan.

Mazkur matnda terminlarni ishlatishda bir qancha muammolar mavjud. Ayniqsa, *shikoyat-arizachi*, *shikoyat-ariza* terminlari xato ishlatilgan. Bunda gapning boshida kelgan *shikoyat-arizachi* terminidagi shikoyat so'zi ortiqcha bo'lib, uni arizachi deb ishlatish maqsadga muvofiq edi. Bundan tashqari, bu termin yuridik tilda *shikoyat-ariza* deb emas, *shikoyat arizasi* deb qabul qilingan. Shuning uchun yuqoridagi matnni quyidagicha tuzish lozim edi:

Arizachi B.S. Byudjetdan tashqari pensiya jamg'armasining XXXX tuman bo'limiga nisbatan mansabdor shaxsning xatti-harakatlari ustidan shikoyat arizasi bilan sudga murojaat qilgan.

O'rganish natijalari hal qiluv qarorlari matnida ayrim holatlarda kerakli terminni qo'llamaslik holatlari ham aniqlandi. Bunday jihatlar hal qiluv qarorlarining bayon va xulosa qismlarida ko'proq kuzatiladi. Jumladan:

Hal qiluv qaroridan norozi tomonlar qaror e'lon qilingan kundan e'tiboran ushbu sud orqali 20 kunlik muddat ichida appelyatsiya, hal qiluv qarori qonuniy kuchga kirganidan keyin bir oy muddat ichida kassatsiya tartibida shikoyat va protest keltirishi mumkin.

Mazkur matnda kim protest keltirishi masalasi aniq ifodalanmagan. Chunki hal qiluv qarorida prokuror termini ishlatilmagan. Shuning uchun yuqoridagi matn quyidagicha tuzilishi lozim edi:

Hal qiluv qaroridan norozi tomonlar qaror e'lon qilingan kundan e'tiboran ushbu sud orqali 20 (yigirma) kunlik muddat ichida appelyatsiya, hal qiluv qarori qonuniy kuchga kirganidan keyin 1 (bir) oy muddat ichida kassatsiya tartibida shikoyat va prokuror protest keltirishi mumkin.

Bunday xatoliklar asosan sud hujjatini tuzuvchi mutaxassislar terminlarning ma'nosini farqlamasliklaridan kelib chiqmoqda. Jumladan,

Arizachi J.Sh. javobgar XXX tuman hokimiyatiga nisbatan XXXX tuman hokimining 2014-yil 12-sentyabr kunidagi 922-sonli qarorini haqiqiy emas deb topish haqidagi arizasi bilan sudga murojaat etgan.

Matnda hokimiyat so'z xato ishlatilgan bo'lib, u aslida hokimlik tarzida quyidagicha ishlatilishi lozim edi:

Arizachi J.Sh. javobgar XXXX tuman hokimligiga nisbatan XXXX tuman hokimining 2014-yil 12-sentyabr kunidagi 922-sonli qarorini haqiqiy emas deb topish haqidagi arizasi bilan sudga murojaat etgan.

Shunday qilib, sud hujjatlarining aksariyat qismida "hokimiyat" va "hokimlik" so'zlarining ma'nosini farqlamasdan ishlatmoqdalar.

Ayrim o'rinlarda hal qiluv qarorlarida terminlarni qo'llashda termin sifatida yuridik tilga qabul qilinmagan, munozarali terminlarni qo'llash holati ham kuzatildi. Jumladan, ayrim sud hujjatlarida rus tilidagi *neustoyka* termini o'rnida *boqimanda* so'zi ishlatilgan.

Boqimonda arab va fors-tojik tillaridan olingan bo‘lib, tarixiy asarlarda *qoldiq qarz, undirilmagan soliq* ma’nolarida ishlatilgan. Masalan, Valixon borib G‘uzor bekligidagi soliqlarni, hatto boqimondalarigacha undirdi (Sh. Toshmatov, Erk qushi)⁴⁰.

Sud hujjati matnlarida bunday eskirgan so‘zlarni ishlatish yaxshi oqibatlarga olib kelmaydi. Sud hujjati uchun eng asosiy talab hamma uchun tushunarli bo‘lishdir. Sud hujjati matnlarida bunday so‘zlarni ishlatish huquqiy normani “topishmoq”qa aylantirib qo‘yadi. Uni topish uchun soatlab o‘tirib, lug‘atlarni ko‘rishni, qancha kuch va vaqtni taqozo etadi.

Bundan tashqari, huquqshunosning o‘zi umumadabiy tilda mavjud bo‘lmagan yangi so‘zlarni sud hujjati matnlarida ishlatib, o‘zi huquqbuzarlikka yo‘l qo‘yadi. Chunki “O‘zbekiston Respublikasining Davlat tili to‘g‘risida”gi qonunning 7-moddasiga yangi so‘zlarni o‘zbek tiliga joriy etish tartibi haqida maxsus huquqiy norma kiritilgan bo‘lib, unda shunday deyiladi: “Davlat o‘zbek tilining boyitilishi va takomillashtirilishini ta’minlaydi, shu jumladan unga hamma e’tirof qilgan ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy-siyosiy terminlarni joriy etish hisobiga ta’minlaydi.

Yangi ilmiy asoslangan terminlar jamoatchilik muhokamasidan keyin va Oliy Majlis tegishli qo‘mitasining roziligi bilan o‘zbek tiliga joriy etiladi”.

Demak, yangi terminlar Oliy Majlis tegishli qo‘mitasining roziligi bilan o‘zbek tiliga joriy etilishi lozim.

Ko‘rinadiki, sud hal qiluv qarorlarida terminlarni qo‘llashda juda ko‘p muammolar mavjud.

Bunga asosiy sabab, birinchidan, hal qiluv qarorini tuzuvchi mutaxassisning o‘z ishiga befarq qaragani bo‘lsa, ikkinchidan, shu mutaxassisning yuridik til va yuridik terminlarni qo‘llashga oid bilimlarining yetishmasligidir. Ayniqsa, huquqiy bilimlardan hamda yuridik terminlardan xabarsiz bo‘lgan boshqa soha mutaxassis-tarjimoni ma’lum bir huquqiy normani ifodalashda yuridik tilda qabul qilingan terminlarni emas, balki shunga yaqin

⁴⁰ O‘zbek tilining izohli lug‘ati (I jild). T., O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006, 347-b.

ma'nolarni ifodalovchi so'zlarni ishlatadi. Natijada bunday so'zlar sud hujjatlari matniga kirib qolib, yuridik terminlarda sinonimiya hodisasining ko'payishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun sud hujjatlari matni sifatini oshirishga alohida e'tibor qaratish, so'ngra unda ishlatilgan har bir termin ustida chuqur o'ylab ko'rish va yuridik tilga qabul qilingan terminlarnigina ishlatish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, sud hujjati matnlarida terminlarni to'g'ri ishlata bilish o'ta mushkul va, o'z navbatida, sharaflı vazifa bo'lib, u huquqshunosga katta mas'uliyat yuklaydi. Sud hujjatlarining amaliyotda samarali natijalar berishi va fuqarolar huquqiy ongi va huquqiy madaniyatining oshishi huquqiy normalarni ifodalashda terminlardan to'g'ri foydalanishga chambarchas bog'liq.

MA'MURIY SUD HAL QILUV QARORLARI LOYIHALARINING KOMPOZITSION TUZILISHI BO'YICHA LINGVISTIK EKSPERTIZA

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksining 154-moddasiga asosan sud ishni mazmunan ko'rib chiqish natijalari bo'yicha hal qiluv qarorini qabul qiladi.

Sud hal qiluv qarorini O'zbekiston Respublikasi nomidan qabul qiladi. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksining 158-moddasiga muvofiq sudning hal qiluv qarori kirish, bayon, asoslantiruvchi va xulosa qismlaridan iborat bo'lish lozim.

Hal qiluv qarorining kirish qismida:

- hal qiluv qarorini qabul qilgan sudning nomi;
- sud tarkibi, sud majlisi kotibi;
- ish raqami, hal qiluv qarori qabul qilingan sana va joy;
- talab predmeti;
- ishda ishtirok etuvchi shaxslar, shuningdek, ularning vakillari va sud protsessining boshqa ishtirokchilari ko'rsatiladi.

Hal qiluv qarorining bayon qismida ishda ishtirok etuvchi shaxslarning arz talablari va e'tirozlari, tushuntirishlari, arizalari va iltimosnomalarining qisqacha bayoni bo'lishi kerak.

Hal qiluv qarorining asoslantiruvchi qismida:

- ishning sud tomonidan aniqlangan haqiqiy holatlari;
- sudning ish holatlari to'g'risidagi xulosalari, asoslangan dalillar;
- sudning u yoki bu dalillarni rad qilgani, ishda ishtirok etuvchi shaxslarning vajlarini qabul qilgani yoki rad etganining asoslari;
- hal qiluv qarorini qabul qilishda sud amal qilgan qonun hujjatlari hamda sud ishda ishtirok etuvchi shaxslar asos qilib keltirgan qonun hujjatlarini qo'llanmaganining asoslari ko'rsatilishi kerak.

Shuningdek, hal qiluv qarorining asoslantiruvchi qismida O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarorlariga havolalar ko'rsatilishi mumkin.

Hal qiluv qarorining xulosa qismida arz qilingan talablardan har birini to'liq yoki qisman qanoatlantirish haqidagi yoki qanoatlantirishni rad etish to'g'risidagi xulosalar bo'lishi kerak.

Agar sud hal qiluv qarorini ijro etish tartibini belgilagan yoki uning ijrosini ta'minlash choralari qabul qilgan bo'lsa, bu haqda hal qiluv qarorining xulosa qismida ko'rsatiladi.

Hal qiluv qarorining xulosa qismida sud xarajatlarini ishda ishtirok etuvchi shaxslar o'rtasida taqsimlash, hal qiluv qarori ustidan shikoyat qilish (protest keltirish) muddati va tartibi ko'rsatiladi.

Hal qiluv qarorining kirish qismi loyihasini tuzish va uning lingvistik ekspertizasi

Ma'muriy sudlarning hal qiluv qarorlarini lingvistik ekspertizasi jarayonida ularning kirish qismiga alohida e'tibor qaratiladi. Ularda Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksga muvofiq kiritilishi lozim bo'lgan ma'lumotlarning to'liqligi tekshiriladi va bunda asosan quyidagi jihatlarga alohida e'tibor qaratish zarur:

• **Ish raqami to‘g‘ri ko‘rsatilganlik holati.** Hozirda Respublika sudlari bo‘yicha ma‘muriy sud ishlarini yuritishda yagona elektron baza joriy etilgan bo‘lib, unda har bir ma‘muriy ishga ish yurituvga olingandan boshlab tegishli elektron raqam beriladi. Masalan, 3-2202-1801/268 raqamli ish raqamida 3-ma‘muriy sud ish yurituv raqami, 2202 raqamida 22 soni Xorazm viloyatiga, 02 soni Urganch tumaniga tegishli, 1801 raqamida 18 soni 2018-yilda chiqarilgan qarorni bildirsa, 01 soni sudyaning kodi bo‘lib, oxirgi 268 soni ma‘muriy ishga berilgan tartib raqamini bildiradi. Ayrim sud qarorlarida ish raqami noto‘g‘ri ko‘rsatilgan yoki uni umuman ko‘rsatmaslik holatlari mavjud bo‘lishi mumkin. Hal qiluv qarorini tuzishda ish raqamining ko‘rsatilmagani yoki noto‘g‘ri ko‘rsatilgani jiddiy xatolik hisoblanadi. Chunki bunday holatda ma‘muriy ish to‘g‘risida elektron baza orqali ma‘lumot olib bo‘lmaydi. Bu esa sudlarda ko‘rilayotgan ishlar to‘g‘risida tuziladigan hisobotlarning haqqoniyligiga putur yetkazadi.

• **Sud protsessida qatnashgan ishtirokchilarning to‘liq ko‘rsatilganlik holati.** O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy sud ishlarini yuritish to‘g‘risidagi kodeksining 38-moddasiga asosan: taraflar, uchinchi shaxslar, prokuror, davlat organlari va boshqa shaxslar o‘z zimmlariga yuklatilgan vakolatlariga ko‘ra ishda ishtirok etuvchi shaxslar hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy sud ishlarini yuritish to‘g‘risidagi kodeksining 158-moddasi talabiga ko‘ra sud qarorining kirish qismida ishda ishtirok etgan shaxslar to‘liq ko‘rsatilishi lozim. Biroq huquqiy amaliyotda ayrim holatlarda bu talabga har doim ham rioya qilinmaslik holatlari ham uchraydi.

Ta’kidlanganidek, O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy sud ishlarini yuritish to‘g‘risidagi kodeksining 158-moddasiga muvofiq sudning hal qiluv qarori kirish qismida talab predmeti ham ko‘rsatilgan bo‘lishi shart.

Shu bois hal qiluv qarorining kirish qismida talab predmetiga alohida e’tibor qaratish zarur, chunki ayrim holatlarda talab predmeti aniq va to‘liq ko‘rsatilmagan yoki tushunarsiz bayon etilgan bo‘lishi mumkin. Bu esa sud qarorning

xulosa qismining ham noto‘g‘ri shakllanishiga olib keladi, sud qarorini o‘qiganda hal qiluv qarorining mohiyatini tushunishda qiyinchiliklar tug‘diradi. Shu sababli lingvistik ekspertiza jarayonida sud qarorining kirish qismida arizachining talab predmeti to‘liq va to‘g‘ri yozilganligi alohida e‘tibor qaratilishi lozim.

Hal qiluv qarorining bayon qismi loyihasini tuzish va uning lingvistik ekspertizasi

O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy sud ishlarini yuritish to‘g‘risidagi kodeksining 128-moddasida arizaning mazmuni va shakliga qo‘yilgan talablar ko‘rsatilgan bo‘lib, sud qarorining bayon qismida arz qilingan talablar ushbu modda talablaridan kelib chiqib yoritilishi belgilangan. Unda arz qilingan talablarga asos bo‘lgan holatlar, arz qilingan talablarning asoslarini tasdiqlovchi dalillar, arizachining qonun hujjatlariga asoslab keltirgan talablari bayon etilishi kerak.

Lekin ayrim sud qarorlarining bayon qismida arz talabi to‘liq ko‘rsatilmagan, mansabdor shaxs yoki arizachini ismi, familiyasi, otasining ismi to‘liq ko‘rsatilmagan yoki noto‘g‘ri ko‘rsatish kabi xatoliklar yuz berishi mumkin.

Sud esa ana shu arz talablaridan kelib chiqib, ish bo‘yicha to‘plangan dalillarga baho berishi va qaror qabul qilishi lozim bo‘ladi.

Arz bo‘yicha tushuntirish va e‘tirozlar bayon etilmagan holatlar

O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy sud ishlarini yuritish to‘g‘risidagi kodeksining 158-moddasiga asosan sud qarorining bayon qismida ishda ishtirok etuvchi shaxslarning e‘tirozlari, tushuntirishlari, arizalari va iltimosnomalarining mazmuni qisqacha bayon etilgan bo‘lishi kerak.

Lekin o‘rganishlar shuni ko‘rsatdiki, hozirda barcha sud qarorlarida ham bu masalaga yetarli darajada e‘tibor berilmayotgan ko‘rinadi. Ayrim sud qarorlarida ishtirokchilarning tushuntirishlari

hajm jihatdan hal qiluv qarorining asosiy qismini tashkil etadi, bu esa, sud qarorining sifatsiz yozilganligidan dalolat beradi.

Shuning uchun sud qarorida ishda ishtirok etgan shaxslarning tushuntirishlari, e'tirozlaridagi arz talabiga doir, ish holatlariga bog'liq bo'lgan qismi qisqa va tushunarli bayon etilishi lozim. Shu bois loyihadagi gaplar grammatik jihatdan mumkin qadar qisqa va sodda tuzilishi kerak.

Ayrim holatlarda lingvistik ekspertiza jarayonida sud ishtirokchilarining tushuntirishlari bayon va asoslantiruvchi qismlarida takroran ko'rsatilgan holatlar ham uchraydi. Ya'ni tuman ma'muriy sudi tomonidan chiqarilgan hal qiluv qarorida arizachining arz talablarini qanoatlantirishni so'rab bergan tushuntirishlari hal qiluv qarorining bayon va asoslantiruvchi qismlarida bir necha marotaba takroran ko'chirib yozilganligi singari salbiy holatlar uchraydi. Bunday holatlar sud qarorlarini e'tiborsizlik bilan sifatsiz tayyorlanganligidan dalolat beradi, o'z navbatida, amaliyotda qaror ijrosi bo'yicha muammolarni yuzaga keltiradi.

Hal qiluv qarorining asoslantiruvchi qismi bo'yicha lingvistik ekspertiza

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksining 158-moddasi mazmuniga ko'ra hal qiluv qarorining asoslantiruvchi qismini yoritishda dastlab sudning ish yuzasidan aniqlagan haqiqiy holati bayon etiladi va shundan keyin aniqlangan holat qaysi dalillar bilan asoslantirilishi ketma-ketlikda yozib borilishi kerak.

Bu o'rinda shuni alohida ta'kidlash joizki, sud qarorlarini lingvistik ekspertizadan o'tkazishda qarorda aniqlanayotgan masala yuzasidan haqiqiy holatni aks ettirmaslik holati ba'zan uchraydi. Bu esa sud qarorlarida sud ishi yuzasidan aniqlagan haqiqiy holat bayon etilmasligiga,

dalillar qaysi nizoli munosabatga aniqlik kiritilmasligiga sabab bo'ladi.

Shuningdek, sudning ish holatlari to'g'risidagi xulosalarida asoslangan dalillar ko'rsatilganligiga ham alohida e'tibor qaratish zarur. Chunki sud qarorining xulosa qismida qaror qanday dalillar yoki qonun normalari asosida qabul qilinganligi ko'rsatilmasligiga, ya'ni sud xulosasining to'la asoslantirilmaganligiga sabab bo'ladi. Bu esa, sud qabul qilgan qarorning obyektivligiga sud ishtirokchilarida shubha uyg'otadi. Qonunning ushbu talabining bajarilmagani kelgusida sud qarorlarining bekor bo'lishiga sabab bo'lishi ham mumkin.

Sud qarorlarining lingvistikasi jarayonida yana bir ahamiyat berishi lozim bo'lgan jihatlardan biri — sud u yoki bu dalillarni qabul qilgani yoki rad qilganining asosi ko'rsatilmagani va ishda ishtirok etuvchi shaxslarning vajrlarini qabul qilingani yoki rad etilgani asoslantirilmaganidir.

Hal qiluv qarorining xulosa qismi bo'yicha lingvistik ekspertiza

Hal qiluv qarorining xulosa qismi davlat tili va o'zbek adabiy tili talablari hamda yuridik til qoidalarini asosida ifodalangan bo'lishi zarur. Unda arz qilingan talablardan har birini to'liq yoki qisman qanoatlantirish haqidagi yoki qanoatlantirishni rad etish to'g'risidagi xulosalar, hal qiluv qarorini ijro etish tartibi aniq va tushunarli, dalillangan holatda aks ettirilgan bo'lishi kerak.

Bundan tashqari, hal qiluv qarorining xulosa qismida sud xarajatlarini ishda ishtirok etuvchi shaxslar o'rtasida taqsimlash, hal qiluv qarori ustidan shikoyat qilish (protest keltirish) muddati va tartibi ko'rsatiladi.

Biroq sud qarorlarini o'rganish chog'ida hal qiluv qarorining xulosa qismida davlat tili va o'zbek adabiy tili talablari hamda yuridik til qoidalariga rioya qilinmagan holatlar ham ba'zan kuzatiladi. Shuningdek, lingvistik ekspertiza jarayonida sud xarajatlari taqsimlanmagani holatlari, hal qiluv qarori ustidan shikoyat qilish (protest keltirish) muddati va tartibi noto'g'ri ko'rsatilgan holatlar ham uchraydi.

Masalan, XXX tumani ma'muriy sudi tomonidan chiqarilgan hal qiluv qarorining xulosa qismida arz talabini rad etishga doir qismi quyidagicha bayon qilingan:

“Fuqaro A.A.ning mansabdor shaxs XXX tumani hokimligining xatti-harakatlari ustidan keltirgan shikoyat arizasi rad qilinsin”.

Ushbu hal qiluv qarorining xulosa qismini o'qigan shaxs arizachi tomonidan tuman hokimligining qanday yoki qaysi xatti-harakatlari ustidan keltirgan shikoyat arizasi rad qilinganini tushunmaydi. Shu sababli ushbu hal qiluv qarorining xulosa qismini aniq va tushunarli yozilgan deb bo'lmaydi.

Vaholanki, arizachi tuman hokimining binoni noturar joy toifasidan turar joy toifasiga o'tkazish haqidagi qaror qabul qilmaslikdan iborat xatti-harakatini g'ayriqonuniy deb topishni so'ragan.

Shu bois yuqoridagi hal qiluv qarorining xulosa qismi quyidagicha ifodalanishi zarur edi:

“Fuqaro K.Z.Z.ning “XXX tumani hokimining tuman “XXX” ko'chasining 12-uyida joylashgan maishiy xizmat ko'rsatish binosini noturar joy toifasidan turar joy toifasiga o'tkazish haqida qaror qabul qilmaslikdan iborat xatti-harakatini g'ayriqonuniy deb topish to'g'risida”gi arizasi rad qilinsin”.

Shuningdek, hal qiluv qarorini lingvistik ekspertizadan o'tkazishda ekspert tomonidan sud xarajatlarini taqsimlash alohida e'tibor qaratish zarur.

Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksning 115-moddasida:

- sud xarajatlari ishda ishtirok etuvchi shaxslarning qanoatlantirilgan talablar miqdoriga mutanosib ravishda ularning zimmasiga yuklatilishi, hal qiluv qarori o'z foydasiga chiqarilgan tarafga ish bo'yicha qilingan barcha sud xarajatlarining o'zni, garchi boshqa taraf davlat bojini to'lashdan ozod etilgan bo'lsa ham, ushbu boshqa taraf hisobidan qoplanishi belgilangan;

- arizachining talablari u sudga murojaat qilganidan so'ng javobgar tomonidan ixtiyoriy ravishda qanoatlantirilsa, sud xarajatlari javobgarining zimmasiga yuklatilishi qayd etilgan;

- davlat boji to‘lashdan ozod qilingan davlat organlari hamda boshqa shaxslar tomonidan yuridik shaxslar va fuqarolarning manfaatlarini ko‘zlab arz qilingan talablarni qanoatlantirish rad etilgan yoki ular qisman qanoatlantirilgan taqdirda, davlat boji manfaatlarini ko‘zlanib ariza taqdim etilgan shaxslardan talablarning qanoatlantirilishi rad etilgan qismiga mutanosib ravishda undirilishi belgilangan.

Shunga muvofiq sud hal qiluv qarorining xulosa qismida O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy sud ishlarini yuritish to‘g‘risidagi kodeksining 115-moddasi talablaridan kelib chiqib, sud xarajatlarini taqsimlash masalasi ko‘rsatilgan bo‘lishi zarur. Biroq sud qarorlarini o‘rganish chog‘ida qonunning ushbu talabiga rioya etilmagani holatlari aniqlandi. Bu esa sud ishtirokchilari tomonidan apellyatsiya, kassatsiya, nazorat shikoyati berish chog‘ida to‘lanishi lozim bo‘lgan davlat boji miqdorini aniqlashda turli noaniqliklarni vujudga keltiradi.

Bunday vaziyatda O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy sud ishlarini yuritish to‘g‘risidagi kodeksining 162-moddasiga muvofiq qo‘shimcha hal qiluv qarori chiqarilishi talab etiladi.

XULOSA

Shunday qilib, sud lingvistik ekspertizasi, uning o'rganish obyekti va predmeti yuzasidan olib borilgan kuzatishlar quyidagi xulosalar chiqarish imkonini berdi:

1. So'nggi yillarda mamlakatimizda so'z erkinligi va ommaviy-axborot vositalarining yana demokratlashuvi, inson huquqlarini ta'minlashga qaratilgan huquqiy islohotlar samarasi o'laroq huquq sohasidagi matnlarda til va nutqning davlat tili talablari, o'zbek adabiy tili va yurislingvistika qoidalariga qanchalik javob berishini aniqlash, uni aynan shu yo'nalishda huquqiy tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois huquqiy matnni lingvistik ekspertizadan o'tkazishga katta ehtiyoj sezilmoqda.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 17-yanvardagi "Sud-ekspertlik faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4125-son qarori sud ekspertlariga yangi vazifalar yuklaydi. Uni amalga oshirishda tergov, surishtiruv va odil sudlov tizimida til va nutqni huquqiy identifikatsiyalash, ayrim bahsli va munozarali matnlarni to'g'ri talqin qilish, mualliflik huquqi, plagiatni aniqlash, inson sha'ni, qadr-qimmati va ishchanlik obro'siga ta'sir qiluvchi sudlov obyektlarining lingvistik xususiyatlariga qarab huquqiy baho berish va adolatli qaror chiqarish uchun sudga ekspert tavsiyalarini berish muhim ahamiyat kasb etadi.

3. Sudlov jarayonining obyekti bo'lgan bahsli matnlarda davlatga qarshi, diniy ekstremizm va terrorizmga oid belgilarni identifikatsiyalash, huquqbuzarlar nutqi kabi masalalarni yurislingvistik baholash bilan bog'liq masalalar monografik tarzda juda kam ishlangan. Bu esa, sud-tergov ishida sud xodimlarining odil sudlovni ta'minlashlarida, ularning qonuniy qarorlar chiqarishlarida ma'lum bir qiyinchiliklarni yuzaga keltirmoqda.

4. Sud-tergov ishlaridagi bunday bahsli jihatlarini ilmiy asosda chuqur tadqiq etish tilshunos va huquqshunos olimlar oldida turgan eng muhim vaziflardan biri hisoblanadi. Biroq bu vazifa shunday murakkab jarayonki, uni o'rganuvchi mutaxassislardan tilshunoslik

va huquqshunoslikka oid maxsus bilimlarni chuqur ilmiy nazariy jihatdan o'rganishni taqozo etadi. Jumladan, lingvistik ekspertiza, yurislingvistika, yuridik texnika, lingvokriminalistika, sud lingvistik ekspertizasiga oid bilimlarni o'zlashtirmasdan turib, uni amalga oshirish ancha murakkabdir.

5. Lingvistik ekspertiza o'ziga xos bilim va fanlar majmui bo'lib, dunyo ilmiy texnik taraqqiyotida ushbu soha maxsus fan darajasiga ko'tarilgan. U tilshunoslik fanining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, XX asrning oxirlaridan boshlab mustaqil fan obyekti sifatida rivojlana boshladi, dunyo olimlarining bu fanga bo'lgan qiziqishi ancha ortdi.

6. lingvistik ekspertizaning predmetini til, nutq va matn tashkil etadi va lingvistik ekspertizaning maqsad va vazifasi uning oldiga qo'yilgan talablardan kelib chiqadi. Ko'pincha lingvistik ekspertiza huquqiy sohada asl haqiqatni aniqlash, isbotlash, matnda yashirilgan tag ma'noni ochib berish, matnda ko'zlangan ma'no to'g'ri aks etganligini belgilash uchun o'tkaziladi.

Lingvistik ekspertiza — muhim faktlarni aniqlash va ekspert oldiga qo'yilgan savollarga javob olishga qaratilgan nutq faoliyati mahsulotlarini o'rganish hisoblanadi.

7. Lingvistik ekspertizaning obyektni nutq faoliyati mahsulotlari: so'z va iboralar, matnlar, leksemalar, tovar belgilarining og'zaki belgilari tashkil etadi. Lingvistik ekspertizani o'tkazishning amaliy zaruriyati ko'pincha sud ishlarini ko'rib chiqish va hal qilish jarayonida yuridik faktlarni aniqlash uchun yuzaga keladi.

8. Ilmiy adabiyotlarda lingvistik ekspertiza tushunchasi *filologik ekspertiza, lingvistik ekspertologiya, yurislingvistik ekspertiza, lingvokriminalistik ekspertiza, sud lingvistikasi, nutqiy ekspertiza, matniy ekspertiza, psixolingvistik ekspertiza* singari turli terminlar asosida ifodalanadi. Olimlar, uni turlicha nomlashidan qat'i nazar, ular lingvistik ekspertizani nazarda tutishadi. Shuning uchun mazkur sohani lingvistik ekspertiza tarzida yuritish maqsadga muvofiq.

9. Lingvistik ekspertiza tushunchasi huquq sohasidagi o'z obyekti va predmetidan kelib chiqqan holda, sud lingvistik

ekspertizasi, normativ-huquqiy hujjat loyihalari lingvistik ekspertizasi; sudlov hujjatlari (hal qiluv qarori, ajrim kabilar) loyihalari lingvistik ekspertizasi kabi turlarga bo'linadi.

10. Tergov-sudlov ishlari jarayonida huquqiy (og'zaki yoki yozma) matnni lingvistik xususiyatlarini aniqlash, matnda yashirilgan tub ma'noni ochib berish, matnda ko'zlangan ma'no to'g'ri aks etganligini belgilash, mualliflik huquqi, ko'chirmachilik va matn muallifini identifikatsiya qilish, sudlov obyektida davlatga qarshi, diniy ektermizm yoki terrorizmga chorlovchi fikrlar mavjudligi yoki mavjud emasligini aniqlash, bahsli va munozarali matnda inson sha'ni va qadr-qimmatini, ishchanlik obro'siga salbiy ta'sir qiluvchi jihatlarni aniqlash kabi maqsadlarda o'tkaziladigan ekspertiza sud lingvistik ekspertizasi deb yuritiladi.

11. Sud lingvistik ekspertizasi — bu protsessual jihatdan tartibga solingan matnni o'rganish bo'lib, ekspert tomonidan maxsus lingvistik bilimlarni qo'llashni talab qiladigan masalalar bo'yicha yozma xulosa berish bilan yakunlanadi.

12. O'zbekistonda bevosita sud lingvistik ekspertizasiga oid monografik ilmiy-tadqiqot ishlari boshqa xorijiy davlatlarga nisbatan juda ham kam bo'lib, bu yo'nalishdagi ishlar asosan yurislingvistika, huquq va til o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik, tilning qonunchilikdagi o'rni doirasida amalga oshirilgan.

13. O'zbek tilida sud lingvistik ekspertizasi haqida gap ketganda, mazkur tushunchaning *sud lingvistik ekspertizasi*, *sud-lingvistik ekspertizasi*, *sud-lingvistika ekspertizasi*, *sud lingvistikasi*, *lingvistik ekspertologiya* kabi turlicha nomlanayotganini kuzatish mumkin. Mazkur sohaning turlicha nomlar asosida yuritilishi maqsadga muvofiq emas. Bu turli tushunmovchilik, bahs va munozaralarga sabab bo'lishi mumkin. Mazkur tushunchani sud lingvistik ekspertizasi tarzida yuritish maqsadga muvofiq. Chunki mazkur faoliyatning mazmun va mohiyatini sud lingvistik ekspertizasi termini to'la ifodalaydi.

14. Sud lingvistikasi ekspertizasi jarayonida uning obyekti va predmetini aniq belgilash muhim o'rin tutadi. Sud lingvistikasi ekspertizasining obyekti — tergov-surishtiruv va sudlovga oid

materiallardir. Bu obyektlar yozma materiallar, shartnomalar, xatlar, arizalar, jinoyat ishlari bo'yicha yozma dalillar, har xil eshituvlar, telefon suhbatlari, intervyular, video yozuvlar, audio fayllar va boshqa ovozli yozuvlar shaklidagi vositalar bo'lishi mumkin. Sud lingvistik ekspertizasining obyekti – huquqiy til va nutq birligi aks etgan turli hujjatlar, og'zaki, yozma, elektron matnlar hisoblanadi.

Sud lingvistika ekspertizasining predmetini – til yoki nutq tashkil etadi va ning ijtimoiy va huquqiy kontekstda qanday talqin qilinishi masalasidir. Bu jihatlar leksik va grammatik hamda uslubiy tahlilda yanada aniqroq namoyon bo'ladi.

15. Sud lingvistik ekspertisasi ham, o'z navbatida, umumiy nom bo'lib, u quyidagi turlarga bo'linadi: sud-filologiya (muallifshunoslik) ekspertisasi, sud xatshunoslik ekspertisasi, sud-fonografiya ekspertisasi, sud lingvistik siyosatshunoslik ekspertisasi, psixolingvistik ekspertiza, leksikografik ekspertiza, so'zlashuvchining identifikatsiyasi, lingvistik stilistik ekspertiza, tarjimonlikka oid lingvistik ekspertiza, lingvokriminalistik ekspertiza, qadimiy qo'lyozmalar lingvistik ekspertisasi, intellektual mulk huquqi (plagiat) bo'yicha lingvistik ekspertiza, OAVdagi bahsli matnlar bo'yicha lingvistik ekspertiza, diniy sud lingvistik ekspertiza.

16. Normativ-huquqiy hujjat loyihalarini mukammal darajada ishlab chiqishda lingvistik ekspertiza va uning qoidalarini bilish va uni to'g'ri qo'llash mutaxassislar oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir. Biroq bu vazifa shunday murakkab jarayonki, uni chuqur ilmiy-nazariy jihatdan o'rganmasdan hamda yuridik texnika, yuridik til, yuridik atamashunoslik, yurislingvistikaga oid bilimlarni o'zlashtirmasdan turib, lingvistik ekspertizani amalga oshirish ancha murakkabdir.

17. Normativ-huquqiy hujjat loyihalarini lingvistik ekspertizadan o'tkazishda quyidagi bilim, malaka va ko'nikmalar juda muhim ahamiyat kasb etadi:

- Normativ-huquqiy hujjat loyihalarini sifatli tuzish, tayyorlash, rasmiylashtirish va uni lingvistik ekspertizadan

o‘tkazishda davlat tili talabi va o‘zbek adabiy tilining me‘yor va qoidalari;

- Normativ-huquqiy hujjat loyihalarini sifatli tuzish, tayyorlash, rasmiylashtirish va uning lingvistik ekspertizadan o‘tkazishning asosiy tashkiliy-texnik tushunchalari, qoidalari;

- Normativ-huquqiy hujjat loyihalarini o‘ta (maksimal) aniq, ravon va tushunarli ifodalash malakasini rivojlantirish;

- Normativ-huquqiy hujjat loyihalarini lingvistik ilmiy-amaliy tahlil qilish, ulardagi xato va kamchiliklarni aniqlash va shundan kelib chiqqan holda, normativ-huquqiy hujjat loyihalarini tayyorlovchi va uni lingvistik ekspertizadan o‘tkazuvchi mutaxassislar, davlat tilida ish yuritish bo‘yicha mas‘ul xodimlar uchun hujjatlarni belgilangan talablar asosida sifatli tuzish, tayyorlash va uni rasmiylashtirish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

18. Davlat tili qoida va talablarini o‘zbek adabiy tilining quyidagi asosiy qoidalari (orfografiya, punktuatsiya) tashkil qiladi. Har qanday normativ-huquqiy hujjat loyihasini mukammal darajada tuzishning asosiy sharti – yuqoridagi umumadabiy til qoidalariga qat’iy rioya qilish hisoblanadi. Shunga ko‘ra, normativ-huquqiy hujjat loyihalarini to‘g‘ri tuzish va uni lingvistik ekspertizadan o‘tkazish ham bir san’at hisoblanadi. Buning uchun shu soha mutaxassisi bu talab va qoidalarni mukammal darajada egallagan bo‘lishi va ularni to‘g‘ri qo‘llay olishi zarur.

Normativ-huquqiy hujjat loyihasi o‘zbek tilining grammatik (morfologik va sintaktik) qoidalariga ko‘ra jumlar sodda va qisqa tuzilishi, ta’riflar aniq ifodalanishi; qo‘shimchalar to‘g‘ri qo‘llanishi, so‘z birikmalari va gap o‘zaro to‘g‘ri bog‘langan bo‘lishi, bayon tizimli, mantiqan uzviylik asosida berilishi maqsadga muvofiq.

19. “Yurislingvistika” fanining o‘rganish predmetini yuridik til, yuridik nutq, yuridik terminologiya, normativ-huquqiy hujjatlar tili va uslubi tashkil etadi. Shuning uchun normativ-huquqiy hujjat loyihalarini tayyorlovchi va uni lingvistik ekspertizadan o‘tkazuvchi mutaxassislar, davlat tilida ish yuritish bo‘yicha mas‘ul xodimlar tilshunoslikka oid bilimlar bilan birga yurislingvistika, yuridik til

va unga qo'yiladigan talablarni bilish va uni amaliyotda to'g'ri qo'llay olishi lozim.

Til jamiyatdagi hamma masalalar bo'yicha insonlarning o'zaro muomala vositasi bo'lsa, yuridik til esa uning muhim bir tarkibiy qismi sifatida ijtimoiy hayotning qonun, sud-huquq sohasida qo'llanadi. Shunga ko'ra normativ-huquqiy hujjat loyihasini tuzuvchi va uni lingvistik ekspertizadan o'tkazuvchi mutaxassis uchun yuridik til favqulodda muhim ahamiyatga ega. Sud-huquq sohasida ishlatiladigan barcha til birliklarining (tovush, qo'shimcha, so'z, so'z birikmasi, gap) majmui yuridik til deb ataladi. "yuridik til" atamasi shu ma'nodaki, unda huquqshunosning o'z fikrini va huquqiy normalarni ifodalashda til birliklari majmui: tovush, qo'shimcha, so'z, atama, so'z birikmasi va gaplardan qanday foydalanishi tushuniladi. Shu ma'noda uni huquqshunosning yozma so'z san'ati deb atash ham mumkin.

20. Qonunchilik uslubiyatini huquqshunosning yozma so'z ustaligi haqidagi ilm deb atash mumkin. Bu ustalikning ham o'ziga xos qoidalari, xususiyatlari mavjud bo'lib, u yuristga huquqiy normalarni ifodalashda gap qanday usullarda qurilsa, huquqning mohiyati yanada yaqqolroq ochiladi kabi masalalarni o'rganish imkonini beradi. U amaliy ahamiyatga ega bo'lib, qonunshunosga o'zi ishlayotgan huquqiy grammatik qolip (konstruksiya) va gaplarning mavjud talablarga qanchalik javob berishi yoki bermasligini aniqlash imkonini yaratadi. U qonunshunosni qonunda ifodalayotgan har bir so'zga nihoyatda ehtiyot bilan yondashishga undaydi. Qonun loyihalarining nihoyatda mukammal tuzilishiga, uning yuksak san'at asari darajasiga ko'tarilishiga imkon beradi. Huquqning yanada ravnaq topishi uchun eng muhim asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

21. Sud hujjatlarining lingvistik ekspertizasi deyilganda sudlov tizimi ish yuritish sohasidagi hujjatlar (hal qiluv qarorlari, ajrim, hukm, bayonnoma kabilar) lingvistik (orfografiya, punktuatsiya, leksika, grammatika, uslubiyat), yuridik texnika qoidalari va davlat tili talablari yuzasidan o'rganish, tahlil qilish, xatoliklarni tuzatish, ularni yuqoridagi talab va qoidalarga moslashtirish tushuniladi.

22. Sud hujjatlarini lingvistik ekspertizasining eng asosiy maqsadi sud qarorlari loyihalarining davlat tili va o‘zbek adabiy tili qoidalariga muvofiqligini aniqlash hisoblanadi. Chunki bu talablarga javob bermaydigan hujjat o‘z oldiga qo‘yilgan vazifalarni bajara olmaydi.

Sud hujjatlari loyihalarini aynan shu nuqtayi nazardan lingvistik ekspertizadan o‘tkazilganda, barcha hujjat loyihalarining bu talablarga to‘la javob bera olmasligini kuzatildi. Ularda davlat tili va o‘zbek adabiy tili qoidalarini qo‘llash yuzasidan ayrim nomukammalliklar mavjud. Ular asosan o‘zbek adabiy tilining grammatik, leksik-uslubiy va orfografik qoidalarida uchraydi. Gaplar grammatik jihatdan qisqa va aniq tuzilmasdan, o‘ta murakkab qurilmalar (konstruksiylar) (uzundan-uzoq jumlar) tuzilmoqda.

23. Sud hujjati loyihalarini lingvistik ekspertizadan o‘tkazishda o‘zbek adabiy tilining barcha qoidalariga alohida qat’iy e’tibor berish juda muhim hisoblanadi. Chunki O‘zbekistonda davlat tili asosini o‘zbek adabiy tili tashkil etadi. Adabiy til – xalq tilining eng oliy ifodasi bo‘lib, u tilning barcha qoidalari (fonetik, leksik, grammatik, uslubiy kabilar) bo‘yicha tartibga solinadi. Shunga ko‘ra u davlat tilining asosiy zamini hisoblanadi.

24. Shunday qilib, sud lingvistik ekspertisasi sohasini O‘zbekistonda yanada rivojlantirish, shu sohada maxsus kadrlar tayyorlash, ilmiy tadqiqot ishlarini takomillashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Shartli qisqartmalar:

1. O‘K – O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 1992.
2. JK – O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. – T.: Adolat, 1993.
3. JPK – O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi. – T: O‘zbekiston, 1991.

TAVSIYA ETILADIGAN NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR VA ADABIYOTLAR:

I. Normativ-huquqiy hujjatlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 1995-yil 21-dekabrda 167-I-son “Davlat tili haqida”gi qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasining 1993-yil 2-sentyabrda 931-XII-son “Lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosini joriy etish to‘g‘risida”gi qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 10-aprelda 615-son “O‘zbek tili bayrami kunini belgilash to‘g‘risida”gi qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasining Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risidagi qonuni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktyabrda PF-5850-son “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktyabrda PF-6084-son “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” farmoni.
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 20-yanvarda “Mamlakatda davlat tilida ish yuritishni samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 34-son qarori.
8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 28-oktyabrda “Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini lingvistik ekspertizadan o‘tkazish o‘tkazish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 662-son qarori.
9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustda “Lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosini joriy etish to‘g‘risida”gi 339-son qarori.
10. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining 2020-yil 29-iyunda qabul qilingan “Idoraviy normativ-huquqiy hujjatlarni tayyorlash va qabul qilish qoidalarini tasdiqlash haqida”gi 150-MH-son buyrug‘i.

II. Sohaga oid qo'llanmalar:

11. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. -T: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi, 1993. -B.24.
12. Античные теории языка и стиля.-М.: 1936. -S.188.
13. Ahmedov G'., Bektemirov H. Ruscha-o'zbekcha yuridik atamalar lug'ati. T., Adolat, 2002.
14. Бакиров Ф. Некоторые вопросы узбекской юридической терминологии В сб: Учен зап. Таш. юрид. ин-та. Вып. 1, 1956;
15. Bakirov F. Yuridik terminlar lug'ati. -T.: 1959.
16. Batler V., Saidov A. Ruscha-o'zbekcha-inglizcha yuridik lug'at. T., O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2011.
17. Batler V., Saidov A. Ruscha-o'zbekcha-inglizcha yuridik lug'at. T., O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2011.
18. Bektemirov H., Holmedov H., Sodiqov S. Huquqshunoslikka oid o'zlashma terminlar. -T.:Adolat, 1999.
19. Бакиров Ф. Некоторые вопросы узбекской юридической терминологии В сб: Учен зап. Таш. юрид. ин-та. Вып.-Т.: 1984.
20. Бойко Л.М. Совершенствование законодательной техники в условиях ускорения социально-экономического развития советского общества.- Т.:Фан, 1988. -С.10.
21. Брауде И.Л. Вопросы законодательной техники // Советское государство и право. 1957. № 8, -С.53.
22. Бондалетова В.Д., Вартапетова С.С., Кушлина Э.И., Леонова Н.А. Стилистика русского языка. Л., Просвещение, 1982., -Б.88.
23. Боголюбов С.А. Стиль правовых актов 11 Сов. государство и право. 1973, №10
24. Боголюбов С.А. Язык правоприменительных актов 11 Сов. юстиция. 1973 №15
25. Бурячок А.А. Формирования стильного фонду соціально-політично лексики східнослав'янських Мов. - Київ: 1989. -С.22.
26. Davlat tili: muammolar va yechimlar. Akademik A.X. Saidov tahriri ostida. — T.: Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi, 1999.

27. Doniyorov R. O‘zbek tili ilmiy-texnik terminologiyasini tartibga solish masalalari// O‘zbek tili va adabiyoti, 1979., 3-son, 32-b.

28. Иеринг Р. Юридическая техника. Спб.. 1909. -С.31-32.

29. G‘ulomova G.Y. O‘zbek yuridik terminologiyasining istiqlool davri taraqqiyoti. Filologiya fanlari nomzodi ... dissertatsiyasi. — T.: 2004

30. Hayitov X. Qonun ijodkorligida yuridik lingvistikaning o‘rni va ahamiyati. Yuridik fanlari nomzodi ... dissertatsiyasi. — T.: 2011 va boshqalar.

31. Hojiyev A. Termin tanlash mezonlari.. -T.:Fan, 1996.

32. Жени Ф. Революция права // 1929. № 2. -С.14.

33. Каримова Л.А. Правовые и нравственные аспекты законов о языке. Дисс. ... канд. юрид. наук. — Т.: 1991.

34. Касымова М. Структурно-системные особенности юридической терминологии узбекского языка. Дисс. ... канд. филол. наук. — Т.: 1986.

35. Киндерманн Х. Дие Речтлийнен дер Гесетзестешник. Берлин, 1978, С.39-40.

36. Керимов Д.А.Законодательная техника. -М.:Норма, 2000. -С.61.

37. Когон В.Н. К вопросу о формализации отрасли права. 11 Вопросы кибернетики и права — М.:Наука, 1967. -С.106.

38. Кондрашов Н.А. История лингвистических учений. - М.:Просвещение, 1979. -С.51.

39. Колшанский Г.В Логика и структура языка. -М.: 1965. - С.21.

40. Ko‘chimov Sh.N. O‘zbekiston Respublikasi qonunlarining tili. Filologiya fanlari nomzodi.... dissertatsiyasi. — T.: 1996.

41. Ko‘chimov Sh.N. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik texnikasi (til, uslub, huquqiy atamashunoslik). -T.: O‘zR IIV Akademiyasi, 1996.

42. Ko‘chimov Sh.N. Yuridik til nazariyasi va amaliyoti. — T.: JIDU, 2013.

43. Курганов А.М., Джузбайева Д.С. Ўзбекча-русча-инглизча юридик атамалар луғати. Т, ЎЗР ИИВ Академияси, 2020;

44. Лассал Ф. Система приобретённых прав. Соч., Т.Ш. Спб, 1908. -С.381.

45. Люблинский П.И. Техника, толкованийе и казуистика уголовного кодекса. -П.: 1917. -С.9.

46. Mahmudov N.M. Til va yozuv. -Т.:О‘zbekiston, 1987. -В.6.

47. Mahmudov N., Ko‘chimov Sh., Sharipova N. Yuridik terminlarning ruscha-o‘zbekcha lug‘ati. Т., 2020.

48. Mahmudov N. Til tilsimi tadqiqi. Т., 2017.

49. Mirzayev M., Usmonov S., Rasulov I. O‘zbek tili. - Т.:О‘qituvchi, 1978, -В.19

50. Монтескье Ш. Избранные произведения. -М.: 1955. С.651.

51. Mukarramov M. Hozirgi o‘zbek adabiy tilining ilmiy stili. - Т.: 1984.-В.16.

52. Muhitdinov F. Mirzajonov K. Yuridik terminlarning qisqacha ruscha-o‘zbekcha lug‘at-spravochnigi.-Т., 1983

53. Научные основы советского правотворчества. Под редакцией Р.О.Халфиной. -М.: Наука, 1981. -С.305.

54. Ne‘matov H., Bozorov O. Til va nutq. Т., 1993, 8-b.

55. Нашиц А. Правотворчество: теория и законодательная техника. -С.193-194.

56. Odilqoriyev H.T. O‘zbekiston Respublikasida qonun chiqarish jarayoni. — Т.: О‘zbekiston, 1995.- В. 29-30.

57. Ожегов С.И. Словар русского языка. -С.619.

58. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Olti jildlik. 3-jild. Т., G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022.

59. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Olti jildlik. 6-jild. Т., G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022.

60. O‘zbekiston yuridik ensiklopediyasi. Т., Adolat, 2009.

61. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. М., Rus tili, 1981 - В.358.

62. O‘zbek tili ilmiy-texnikaviy terminologiyasini tartibga solish prinsiplari-Т.:Fan, 1991, -В.6.

63. Podlex A. Rechtlinguistik // Grimm, Dieter [Hrsg.]. Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften. Bd. II, Munchen: Beck, 1976, S. 105-116

64. Плотникова, С. Н. Лекции по судебной фонетике / С. Н. Плотникова. - Иркутск : ИГЛУ, 2006. - 58 с.

65. Пиголькин А.С. Подготовка проектов нормативных актов. -М.: Юридическая литература, 1968. -С.6.

66. Полянский Н.Н. О терминологии советского закона 11 Пробл.соц. права. 1938. №5 . -С.122-124.

67. Қўнғуров Р., Бегматов Э., Тожиев Ё. Нутқ маданияти ва услубият асослари. -Т.: 1992, -Б.8.

68. Римское частное право. -М.: 1949.; Всеобщая история государства и права. I ч. Древний мир. Вып. II. Древний Рим. - М.: 1949.

69. Саидов А. Х. Бурҳониддин Марғиноний — буюк ҳуқуқшунос. -Т.:Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 1997. -Б.83.

70. Саидов А., Саркисянс Г. Юридик тил ва ҳуқуқшунос нутқи. -Т.:Адолат, 1994.

71. Саидов А., Таджиханов А. Давлат ва ҳуқуқ асослари. - Т.:Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1999. -Б.48.

72. Саидов А., Саркисянс Г. Юридик тил ва ҳуқуқшунос нутқи. — Т.: Адолат, 1994.

73. Saidov A., Saidova L., Ko‘chimov Sh., Qosimova M. Qonun va til. — Т.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi, 1997.

74. Saidov A., Ko‘chimov Sh. Qonunchilik texnikasi asoslari - Т: Adolat, 2001.

75. Саидов А., Рахимова Г., Глоссарий юридических терминов Республики Узбекистан. Т., 2003

76. Satimov G‘. Inglizcha-ruscha-o‘zbekcha huquqiy atamalar lug‘ati. Т., Adolat, 1999

77. Савиский В.М. Язык процессуального закона (вопросы терминологии). -М.:Наука, 1987. -Б.3.

78. Сырых В.М. Критирии и способы выявления смысловых отношений между правовыми понятиями.

Проблемы совершенствования советского законодательства. Труды ВНИИС 3, вып.5. -М.: 1976.

79. Современный русский литературный язык // Русский язык в школе, 1939. №4. -С.24-25.

80. Сталин И.В. Соч., Т. 11. -С.349.

81. Тожиhoнов У. Агар qонун ишласа... // Ҳуқуқий демократик ислохотлар.- Т.:Ўзбекистон, 1997. -Б. 49.

82. Уразайев Ш. З. Власт и закон.- Т.: Фан, 1992.- С. 46.

83. Ушаков А.А. Очерки советской законодательной стилистики. Перм: 1967.

84. Ушаков А.А. Важнейшие кодификационные работы на первой фазе развития советского государства. Автореф. дис... канд.юрид.наук. -Л.: 1953. -С.21.;

85. Ушаков А.А. Содержанийе и форма в праве и советской правотворчество. Автреф... докт. юрид. наук. -Свердловск: 1970.

86. Валине М. Мелангес ен л qоннеур де Ж. Дабин. Парис, Сирей, 1963, п. 359-371.

87. Васковский Йе.В. Ученийе о толковании и примененийе гражданских законов. -Одесса: 1901. -Б.21.

88. Верховский П. Писменная деловая реч. -М.:1931. -Б.58.

89. Верховский П.В. Как составляют обязательные постановления. -М.: 1930

90. Вопросы терминологии. -М.:1961, -С.8.

91. Ko‘chimov Sh.N. Yuridik til nazariyasi va amaliyoti. – Т.: ЛДУ, 2013.

92. Saidov A.X., Ko‘chimov Sh.N. Qonunchilik texnikasi asoslari. – Т, Adolat, 2001.

93. Mahmudov N., Ko‘chimov Sh., Sharipova N. Yuridik terminlarning ruscha-o‘zbekcha lug‘ati. 2020.

94. Madvaliyev A., Mahkamov N., Ko‘chimov Sh., Mirahmedova Z., Saidno‘monov N. Ijtimoiy-siyosiy terminlarning qisqacha izohli lug‘ati. Т., 2020.

95. Саидов А., Саркисянс Г. Юридик тил ва ҳуқуқшунос нутқи. – Т., 1994. Usmonov S. Yuristning nutq madaniyati. – Т., 2007.

96. O‘zbek tilining imlo lug‘ati/tuzuvchilar: Begmatov E., Madvaliyev A. – T.: Akademnashr, 2013.

97. Mahmudov N, Rafiyev A., Yo‘ldoshev I. Nutq madaniyati va davlat tilida ishyuritish. – T., 2014.

98. O‘zbek tili punktuatsiyasining asosiy qoidalari. – T.: “O‘zbekiston”, 2015.

99. Ziyamuxamedova Sh., Gulyamova G. Yuristning yozma nutqi. Yuridik kollejlarda uchun o‘quv qo‘llanma. – T., 2017.

100. Usmonov S., Ziyamuxamedova Sh. Yurist nutqi amaliyoti. – T., 2019.

101. Saidov A. Normativ-huquqiy hujjat loyihasining lingvistik ekspertizasi – dolzarb vazifa.
<http://insonhuquqlari.uz/uz/news/m8701>

102. Bekchanov A. Normativ-huquqiy hujjatlarning ijtimoiy ekspertizasi. https://uza.uz/uz/posts/normativ-huquqiy-huzhzhatlar-loyihalarining-izhtimoiy-ekspertizasi_592243

103. Azimov I., Ro‘ziyev Z., Bobojonov F. O‘zbek tilida lingvistik ekspertiza. Uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: Bookmani print, 2023.

104. Podlex A. Rechtlinguistik // Grimm, Dieter [Hrsg.]. Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften. Bd. II, Munchen: Beck, 1976, S. 105-//6.

105. John G. Fowler. Language in the Courtroom. London., Routledge, 1979.

106. Roger Shuy. Forensic Linguistics: An Introduction to Language, Crime, and the Law. London., Blackwell Publishing, 2005.

107. Deborah Cameron. Verbal Hygiene. London., Routledge, 1995.

108. Michael Holmes. Forensic Linguistics: Advances in Forensic Stylistics. London., Routledge, 2005.

109. Н.Ф. Жаворонков. Судебная лингвистика. М., "Издательство РУДН", 2001;

110. Галяшина Е.И. Основы судебного речеведения / Под ред. М.В. Горбаневского. – М.: СТЭНСИ, 2003. с. 22-39;

111. Калинина С.И. Судебная лингвистика: теоретические и практические аспекты. М., "Издательство РУДН", 2001.

112. Галяшина Е.И. Понятийные основы судебной лингвистической экспертизы // Теория и практика лингвистического анализа текстов СМИ в судебных экспертизах и информационных спорах. Материалы научно-практического семинара. Ч. 2. – М.: Галерея, 2003.

113. Галяшина Е.И. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – М.: НОРМА, 2005, с. 371-393.

114. Баранов А.Н. Лингвистическая экспертиза текста. Теоретические основания и практика. М.: Флинта; Наука, 2007.,

115. Баранов А.Н. Лингвистическая экспертиза текста. Теоретические основания и практика. М.: Флинта; Наука, 2007.,

116. Россинская Е.Р., Галяшина Е.И. Настольная книга судьи. Судебная экспертиза. Теория и практика, типичные вопросы и нестандартные ситуации. М.: Проспект, 2014.,

117. Салимовский В.А., Мехонина Е.Н. Типичные ошибки (уловки) в ненадлежащей судебно-лингвистической экспертизе // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. Вып. 2(8). 2010.

118. R.Turimbetov, M.Kalandarova, N. Qurbonov. Sud ekspertizasi: savollarni shakllantirishning muhim jihatlari. T. 2021.

III. Elektron ta'lim resurslari

<http://www.lex.uz>

<http://www.adolatnashr.uz>

<http://www.yozmanutq.uz>

<http://www.UZA.uz>

<http://www.press service.uz>

<http://www.ut.uz>

<http://www.ziyonet.uz>

<http://yurislingvistika.ukit.me>

Shuhrat Ko‘chimov

SUD LINGVISTIK EKSPERTIZASI

Monografiya

Monografiya muallifning tahririda taqdim etilgan.

“Bookmany print” nashriyoti

Nashriyot tasdiqnoma raqami № 022246. 28.02.2022-y.

Bosishga ruxsat etildi: 18.03.2025.

“Times New Roman” garniturası. Qog‘oz bichimi: 60x84 ¹/₁₆

Nashriyot bosma tabog‘i 7,2. Shartli bosma taboq 7,6.

Adadi 100 nusxa. Ofset bosma usulida bosildi.

Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 22-mavze, 17-b uy.

“BOOKMANY PRINT” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 22-mavze, 17-b uy.

E-mail: bookmany_print@mail.ru

t.me/ Bookmanyprint ☎ +998 99 180 97 10

Ko'chimov Shuhrat Norqizilovich

- filologiya fanlari doktori, professor, yurislingvist olim.
- “O‘zbekiston Respublikasi qonunlarining tili (O‘z R Konstitutsiyasi, Jinoyat kodeksi, Jinoyat-protsessual kodeksi asosida)” mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qilgan (1995 y).
- “Huquqiy normalarni o‘zbek tilida ifodalashning ilmiy-nazariy muammolari (lingvo-yuridik tahlil)” mavzusida doktorlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qilgan (2004 y.).
- davlat tili va yurislingvistika masalalari bo‘yicha 40 ga yaqin ilmiy risola va oquv qo‘llanma, 200 dan ortiq ilmiy maqolalar muallifi. Jumladan:
 - O‘zbekiston Respublikasida qonunchilik texnikasi (til, uslub, huquqiy atamashunoslik). – T.: O‘zR IIV Akademiyasi. 1996. 100 b.;
 - Qonunchilik texnikasi asoslari (akademik A.X.Saidov bilan hammualliflikda). – T.: Adolat. 2001. 228 b.;
 - Diplomatik til asoslari. – T., JIDU, 2002, 120 b.;
 - Yuridik til nazariyasi va amaliyoti. – T., JIDU, 2013, 190 b.;
 - Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarni lingvistik ekspertizadan otkazish. T., YMOM, 2022. 25 b.
 - Qonun tili lingvistikasi. – T., TDYU, 180 b.
 - Yurislingvistika. Monografiya. – T., TDYU, 2024. 220 b.
 - Yurislingvistika va lingvistik ekspertiza asoslari. – T., TDYU, 2024. 230 b.

